MARS *et* HISTORIA

26e Jaargang nummer 1 - januari/maart 1992

ORGAAN
van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Opgericht 20 augustus 1966. Verschijnt 6 x per jaar.

Beschermheer: Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: Mr. C.J.M. Kramers, **Vice-Voorzitter:** F.J. van Lier, **1e Secretaris:** mevr. P.H.Th. Dumon, **Penningmeester:** drs. J.A. Bom, **2e Secretaris:** E.W. van Popta. **Leden:** jhr.mr. D.J.H.N. den Beer, Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, J.A.H. Engelman, H.F. Fabri, C.B. Nicolas.

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Benoordenhoutseweg 30, 2596 BB 's-Gravenhage, tel.: 070-3247669. **Vice-voorzitter:** Herenstraat 9, 4116 BK Buren. **Secretaris:** Aart van der Leeuwlaan 56, 2624 LD Delft, tel.: 015-567564. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624. De contributie bedraagt per jaar min. **f 35,00**, te storten op rek.nr. **65.82.12.125** van de Nederlandsche MiddenstandsbankteWassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro **29 40 790** van de N.V.M.H. te Wassenaar.

ERELEDEN:
Drs. B.G.J. Elias, F.J. van Lier, H. Muller.

SAMENSTELLING REDACTIECOMMISSIE:
J. van den Berg, J.A.H. Engelman, F. Fabri, H. Muller.

Redactie-adres: Cronestein 85,2804 EL Gouda.
Ledenadministratie: Mevr. P.H.Th. Dumon, Aart van der Leeuwlaan 56, 2624 LD Delft, tel.: 015-567564.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:
(1) 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS', voor 1813, olv drs. J.P.C.M. van Hoof, Abrikozenstraat 224,2564 VZ 's-Gravenhage 070-3251955
ná 1813 olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
Middeleeuwen olv drs. R.P. de Graaf, Poortjesgoed 14, 3901 LC Veenendaal 08385-27780
(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL' olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588
(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr., Wilgendreef 289, 2272 ET Voorburg 070-3873961
M. Talens, Salomonszegel 115, 7322 ET Apeldoorn 055-661706
(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meijer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992
B.W. Wagenaar, Händelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084
(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563
C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's-Gravenhage 070-3886566
(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv drs. J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012
(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr. R.A. Schimmel, De Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-3246568
(8) 'OVERZEESE VERSTERKINGSWERKEN MET NEDERLANDSE HISTORIE' olv. A.F. Lancker, De Akker 21, 1611 JM Bovenkarspel 02285-18968
(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv M.K. Zaagman, Ds. Van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (ZH) 070-3946539
(10) 'NAPOLEONTICA' olv Joh. Schaede, Wouwermanstraat 31III, 1071 LW Amsterdam 020-6624311
(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv E.H. Brongers, Rhodestraat 20, 6363 AZ Wijnandsrade (gem. Nuth) 045-242962
(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv D.E.J. Stoot, De Wouden 87, 9405 HC Assen
(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Nij Midgaard', Woelwijk 1, 9255 KE Tytsjerk 05118-2524
(14) 'EERSTE WERELDOORLOG' olv dr. F. Snapper, Burg. Patijnlaan 136, 2585 BM 's-Gravenhage
(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv B.E. Stuit, Middelzand 2711, 1788 CM Den Helder 02230-44649
(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv G. van Zuijdam, Dennenlaan 12, 7313 AM Apeldoorn 055-553839
W. Plink, Middachten 53, 8162 CK Epe 05780-12138
(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983
(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Surinamestraat 40, 2585 GK 's-Gravenhage 070-3634391
J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324
W. den Dunnen, Laurens Reaelstraat 32, 2595 XM 's-Gravenhage 070-3814892
(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283
Dr. P.C. Boer, Waterklaver 2,2804 PN Gouda 01820-35332
(20) 'KNIL' olv C.A. Heshusius, Van Alkemadelaan 350, flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage 070-3248495
(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv drs. M.J. Lohnstein, Vondellaan 15, 6881 MC Velp 085-615484
(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv drs. J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624
J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815
(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs. J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037

Reeds verschenen nummers kunt U, zolang de voorraad strekt bestellen bij J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda, tel.: 01820-34283. Losse nummers (inclusief portokosten) *f* 6,75, over te maken aan de penningmeester. Lustrumnummers (5/81 en 5/86) *f* 12,50 (5/91) *f* 37,50 (inclusief portokosten). Themanummer 40/45 (3/90) *f* 10,- (inclusief portokosten). Enveloppen 'Nederlandse schilders van militaire taferelen' *f* 8,- per stuk (inclusief portokosten) overmaken op postgiro 3141628 t.n.v. H. Muller te Breda. Verkrijgbaar zijn de nrs. 2 (W.C. Staring), 3 (J.W. van Oorschot), 4 (A.M. Luyt), 5 (H.M. Krabbé) en 6 (W.P. van Geldorp).

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremoniëel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

26e Jaargang nummer 1, januari/maart 1992 **Verschijnt 4 x per jaar**

INHOUD

Mr. C.J.M. Kramers, Van de voorzitter
F.J. van Lier: Militariade
Drs. W. Klinkert: De korte geschiedenis van het Nederlandse luchtdoelspoorweggeschut 1921-1924
Drs. W.H. Tiemens: De voormalige Luchtmachtbunker te Driebergen-Rijsenburg
Drs. J.A. Bom/J. Albarda: Militaire gedenktekens en monumenten
Drs. R. de Winter: Pearl Harbor, tactische meesterzet, strategische misslag
Nieuwe boeken
Bestuursmededelingen
Notulen van de 25ste Algemene Ledenvergadering gehouden te Soesterberg in het Militaire Luchtvaartmuseum op zaterdag 9 november 1991
Jaarrede van de voorzitter gehouden op de Algemene Ledenvergadering van 9 november 1991 te Soesterberg
Over en van de redactiecommissie
Filmdag te Soesterberg
6de Opgave van wijziging en aanvulling op de ledenlijst van november 1990
Voorjaarsexcursie Bussum/Hilversum
Themadag Korps Mariniers

18 maart a.s.
VOORJAARSEXCURSIE
BUSSUM/HILVERSUM

28 maart a.s.
FILMDAG
Militaire Luchtvaart Museum
Soesterberg

20 mei a.s.
Themadag Korps Mariniers
Rotterdam

Op de voorkant:
DAF YBZ 3300 DKX Bergingsvoertuig, de nieuwste aanwinst van de Koninklijke Landmacht
(Foto: DAF/Eindhoven)

C.J.M. KRAMERS

Van de voorzitter

Op 9 november heeft de algemene vergadering de vice-voorzitter en een der oprichters, F.J. van Lier, benoemd tot erelid. Ook de heer Elias viel deze eer te beurt nu hij voor de derde keer onze lustrumtentoonstelling heeft georganiseerd in het door hem geleide Museum Flehite in Amersfoort. Deze ereleden, de eersten in de geschiedenis van de vereniging, zijn nog ingehaald door H. Muller in de laatste momenten van zijn voorzitterschap. Hij bekleedde deze functie jaren lang en trad af ingevolge de statutaire bepaling, die zegt dat bestuursleden aanblijven tot in het jaar dat zij 70 worden. De eerste daad van het bestuur was om, met toestemming van de algemene vergadering, H. Muller ook erelid te maken. Het even tevoren benoemde erelid Van Lier voerde namens het bestuur het woord. Voor alle ereleden was hun uitverkiezing een volledige verrassing.

Diezelfde dag is het bestuur in dier voege gewijzigd dat er weliswaar geen nieuwe leden toetraden maar dat één der zittende leden het voorzitterschap overnam, ikzelf. Vóór 1952 was ik lid van het Genootschap voor Uniformkunde en Militaire Traditie. Daarna verbleef ik tot 1986 vrijwel voortdurend in het buitenland, in 's lands dienst op diverse continenten. Ik ben de eerste voorzitter zonder een militaire carrière. Slechts lidmaatschap van de Koninklijke Studenten Schietvereniging en Nationale Reserve brachten mij met de wapenen in aanraking. Dat ik ondanks mijn nog korte lidmaatschap van vereniging en bestuur nu tot voorzitter ben verkozen zou zonder uw beslissing niet gebeurd zijn. Toen ik enkele jaren geleden mijn lidmaatschapsformulier voor de vereniging invulde, heb ik de vraag, of ik eventueel tot het bestuur wilde toetreden, ontkennend beantwoord. Ik kon me niet voorstellen dat daar enig uitzicht op was.
Ik wil trachten het reilen en zeilen van de vereniging op constructieve wijze te begeleiden. Alles dat goed loopt moet zo blijven. Ik treed aan op een moment dat ons vijfde lustrum met veler medewerking een succes is geworden. Een beter startpunt had ik niet kunnen wensen. Ons blad heeft mijn grote aandacht. Het is een voortreffelijk instrument van de leden voor de leden. Niemand hoeft te schromen eraan bij te dragen. Ook ik

C.J.M. Kramers.

heb me eraan gewaagd ofschoon ik, al weer op mijn aanmeldingsformulier, had opgegeven dit niet te willen. Ik kan hier nu aankondigen dat het erelid Muller bereid is in de redactie van Mars et Historia zitting te nemen. Hij komt in de plaats van E.W. van Popta, die na lange jaren dienst heeft besloten zijn plaats ter beschikking te stellen. Om de leden meer goede waar te geven voor

het geld dat zij ons toevertrouwen heeft het bestuur besloten om voortaan het blad niet alle twee maar alle drie maanden te laten verschijnen en wel in februari, mei, augustus en november. Voor lagere druk- en portikosten zullen dan meer welgevulde bladzijden tekst worden geleverd. Binnenkort komt ook een index van ons blad gereed.
Ik ben voornemens alle afdelingscorrespondenten te bezoeken en was al bij twaalf van hen. Ik beschouw hen als honoraire conculs, die belangeloos ter beschikking staan.
Het is spijtig dat de najaarsexcursie naar Bourtange moest vervallen, het aantal aanmeldingen was onvoldoende. Wellicht is de algemene bekendheid van deze vesting al zo groot dat velen hem al hadden gezien. Wij denken nu aan meer exclusieve bestemmingen voor onze excursies. Suggesties van leden zijn welkom.
De vereniging telt nu meer dan 500 leden, laat dit zo blijven.

Militariade

Een onregelmatig verschijnende rubriek met wetenswaardigheden over onze interessegebieden, met U en voor U verzameld door F.J. van Lier, Herenstraat 9, 4116 BK Buren (Gld).

1. Gelukkig zenden vele leden van onze vereniging mij gegevens toe voor deze rubriek. Soms gebruik ik die, soms ook niet. Dat laatste heeft veelal als oorzaak,dat door het tijdsverloop tussen ontvangst van de informatie en (onregelmatige!) publicatie in ons blad de actualiteit van het bericht verloren is gegaan. Welke de oorzaken van niet-publiceren ook zijn, van één ding kan men overtuigd zijn, de informatie gaat nooit verloren. Ze wordt namelijk opgenomen in ons verenigingsarchief. Latere generaties kunnen het daar terugvinden en wellicht gebruiken voor historische publicaties.
   Langs deze weg wil ik de leden Jhr.mr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, G. Dhaenens, M.C. van der Hoog, Ch. Lammers, A.P. Hamakers, J. van den Berg, mr. C.J.H. Kramers, A.J. de Veld, Jhr.ir. F.W. Rappard, M. Talens, Kl. Sierksma en M.M.H. van der Flier zeer hartelijk danken voor de toegezonden documentatie, welke ten dele in deze rubriek is verwerkt en voor een ander deel aan onze secretaris is overhandigd ter opname in het verenigingsarchief.

2. Hopelijk neemt U het mij niet kwalijk, dat ik in deze rubriek een persoonlijke noot verwerk. Ik wil namelijk het algemeen bestuur en alle leden van onze enige echte militair-historische vereniging van harte bedanken voor het aan mij verleende ere-lidmaatschap. Deze huldiging tijdens de algemene ledenvergadering was voor mij een complete verrassing!

3. Toen de Overste der Huzaren François de Bas in zijn garnizoen te Venlo vernam, dat een zijner dochters met spoed zou huwen met een luitenant, was dit het einde van zijn actieve militaire carrière. De minister van Oorlog aanvaardde zijn ontslagaanvrage met spijt. Het was voor alle partijen gelukkig dat deze officier door de minister werd belast met de oprichting van het Krijgskundig archief van de Generale Staf. Later werd dit de Sectie Krijgsgeschiedenis. De Bas heeft deze functie tot 1927 bekleed en in een werkzame carrière terecht veel roem geoogst. Tot 1973 waren zijn opvolgers allen militairen, slechts de laatste twee hoofden en wat nu de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht heet, zijn geen beroepsmilitairen.
   Terwijl vroeger de nadruk vooral lag op de eigenlijke krijgsgeschiedenis wordt nu ook veel aandacht besteed aan de verhouding tussen leger en samenleving

in het verleden.
Het eeuwfeest van de sectie is mede aanleiding geweest tot de uitgave van het in dit blad besproken boek 'Langs Wal en Bastion', geschreven door ons medelid Van Hoof. Onze vereniging is met de sectie verbonden door goede persoonlijke en zakelijke relaties, hetgeen wij graag zo willen houden.

4. De Afdeling Nederland van de International Military Music Society had in 1991 alles voorbereid voor zijn tweede lustrum toen de Golforlog roet in het eten gooide. Het zal nu dit jaar in Sneek worden gevierd. Op vrijdag 19 juni is er een avondconcert door de Kapel van de Koninklijke Luchtmacht, op zaterdag 20 juni zijn er muzikale rondgangen door Sneek, een vaartocht en een taptoe. Hieraan nemen deel militaire korpsen uit België, Duitsland en Litauen alsmede vijf Nederlandse korpsen. Ook het bekende Sneker korps ADVENDO blaast mee. Inlichtingen bij Werkgroep IMMS Sneek, Postbus 373, 8600 AJ Sneek. Telefoon: 05150-14425 of 14961.

5. De Documentatiegroep '40-'45, aan welker activiteiten de leden van onze vereniging als introducé kunnen deelnemen, organiseert in 1992 de volgende evenementen:
14 maart: Beurs te Barneveld
16 mei: Beurs te Leeuwarden
23 mei: Themadag Mill
12 september: Beurs te Barneveld
26 september: Themadag Esterwegen
7 november: Papierbeurs te Barneveld

Bovendien wordt in april/mei nog een beurs gehouden te Overloon.
Nadere informatie over deze evenementen is te verkrijgen bij de secretaris van de groep, telefoon: (na 18.00 uur) 010-4703996.

6. Nieuwe expositie in het Nationaal Tinnen Figuren Museum te Ommen.
In 1712 werd Frederik, Prins van Pruisen en Oranje te Berlijn geboren. Over het leven van deze eminente persoonlijkheid uit de Europese geschiedenis, beter bekend als Frederik de Grote, organiseert het Tinnen Figuren Museum, in samenwerking met andere musea en verzamelaars uit binnen- en buitenland, een bijzondere expositie over zijn veelbewogen leven.
Het Nationaal Tinnen Figuren Museum, dat zich in het afgelopen jaar in een stijgend aantal bezoekers mocht verheugen, verwacht mede door de actualiteit van het onderwerp van deze nieuwe expositie, (Frederik de Grote is onlangs in Potsdam herbegraven), veel bezoekers uit binnen- en buitenland.
De tentoonstelling is tot 1 april 1992 voor het publiek te bezichtigen in het museum aan de Markt 1 te Ommen, van dinsdag tot en met zaterdag van 10.00 tot 17.00 uur en op zondag van 14.00 tot 17.00 uur. Rondleiding van groepen, na afspraak.
Telefoonnummer: 05291-54500.

7. Goodwill-concerten van onze Koninklijke Militaire Kapel worden in maart 1992 gehouden op de volgende data:

13 - 20.00 uur: Goodwill-concert Amsterdam - Concertgebouw
14 - 20.15 uur: Goodwill-concert Venlo - Maaspoort
20 - 20.15 uur: Goodwill-concert Eijgelshoven - Socioproject
28 - 20.15 uur: Goodwill-concert Almelo - De Hagen

8. Het Museum der Koninklijke Marechaussee heeft een grote particuliere collectie Nederlandse militaire uniformen van de Stichting 'Si vis pacem, para bellum' overgenomen. Deze collectie omvat een zestigtal uniformen uit de periode 1920-1940. Een deel van die omvangrijke collectie wordt gedurende de huidige winterperiode ingebouwd in de bestaande eigen collectie. Dat betekent, dat een drietal zalen geheel of gedeeltelijk zijn veranderd. Daarnaast zal in het seizoen 1992 een extra

tentoonstelling worden ingericht met als thema: 'Kermis in Miniatuur', waarin naast miniatuur-kermisattracties ook oud kinderspeelgoed met kermismotief is opgenomen.
Het museum opent de poorten weer voor individuele bezoekers in de a.s. Paasvakantie en blijft dan geopend tot 1 oktober 1992. Openingstijden op werkdagen van 10.00-16.00 uur, op zon- en feestdagen van 13.30-17.00 uur.

9. Op 30 januari l.l. werd in de Kolonel Palmkazerne de officiële heropening verricht van de Historische Verzameling van de Intendance. Ons medebestuurslid B.C. Cats, de grote promotor van dit project, heeft met behulp van vele vrijwilligers een uitstekende collectie opgezet, die zich in één klap heeft geschaard onder de betere korpsverzamelingen.
Terecht werd hij dan ook tot verrassing van hemzelf en de vele genodigden bij Koninklijk Besluit m.i.v. 30 januari 1992 bevorderd tot majoor titulair b.d.! Ook via deze rubriek gaarne een gelukwens in zijn richting. Tijdens de komende voorjaarsexcursie kunnen onze leden zich zelf gaan overtuigen van de kwalitatief hoogstaande collectie in Bussum.

10. Van de Uitgeverij Van Wijnen te Franeker ontvingen wij ter bespreking het boek 'De Colombo-tragedie', geschreven door J.C. Bijkerk. Het boek is keurig gebonden, bevat 192 bladzijden en is voorzien van illustraties. Het kost *f* 24,50. Het CIP/ISBN is 90 5194 049 1. Het boek handelt over drie oorlogsvliegers van het KNIL in Australië, die in 1942 werden gearresteerd op verdenking van sabotage, hulp aan de Jappen en poging tot desertie. Daarna werden ze in Colombo veroordeeld door de zeekrijgsraad tot langdurige vrijheidsstraffen. Dit boek op zijn merites te beoordelen is welhaast onmogelijk. Enerzijds wekt het de indruk te willen verdedigen wat onverdedigbaar is (kleine kinderen en dronken lieden spreken de waarheid!), anderzijds doet het zich voor als een zeer goed gedocumenteerde rehabilitatie van betrokkenen. De lezer zal voor zichzelf moeten uitmaken welk aspect hem/haar het meest aanspreekt.

Drs W. KLINKERT

De korte geschiedenis van het Nederlandse luchtdoelspoorweggeschut 1921-1924

Op 13 augustus 1921 gaf de Chef van de Generale Staf de zogenaamde 'luchtdoelcommissie' opdracht plaatsing van luchtdoelgeschut op spoorwegwagons te onderzoeken. Hiermee startte een korte en inmiddels vergeten, episode uit de geschiedenis van de Nederlandse bewapening waarvan nog slechts een enkele foto rest: artillerie op spoorrails. Waarom was dit experiment zo'n kort leven beschoren?

De verwoestingen en massale slachtingen van de Eerste Wereldoorlog waren Nederland bespaard gebleven, maar de Nederlandse militaire autoriteiten konden de ogen niet sluiten voor de ingrijpende technische veranderingen die deze oorlog had gebracht. Eén van de spectaculairste vernieuwingen betrof het vliegtuig. Werd deze nieuwigheid voor 1914 door veel militairen nog als sportief speelgoed beschouwd, na 1918 was hun mening radicaal omgedraaid. Het vliegtuig had zijn militaire nut ondubbelzinnig

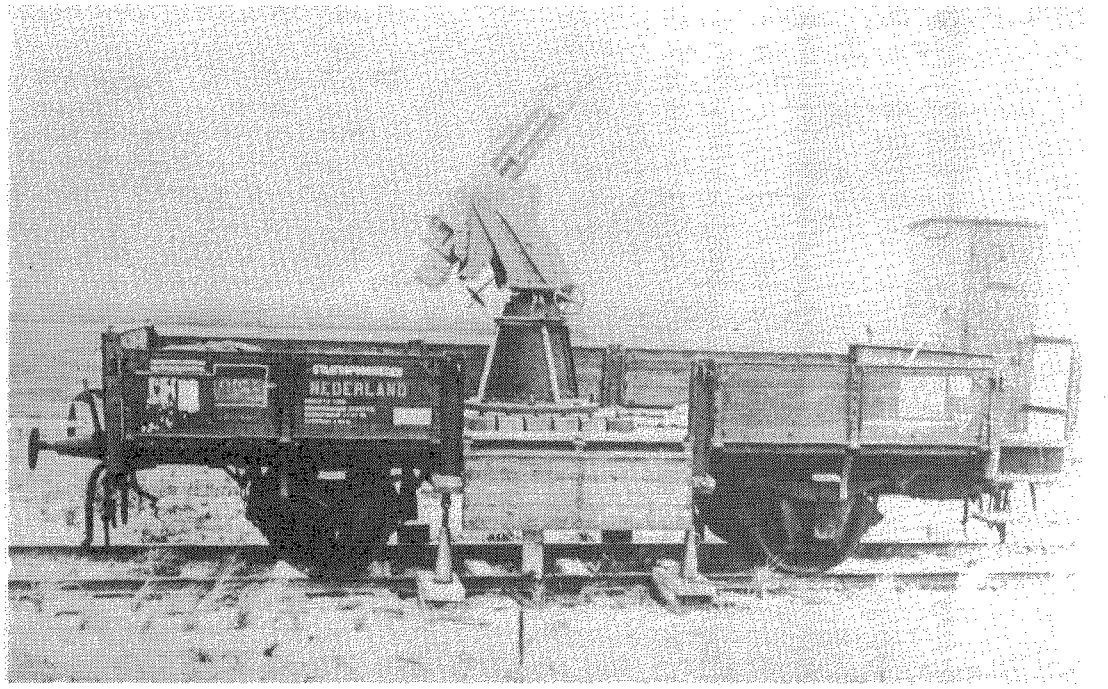

7 tl Luchtdoelgeschut op een spoorwegwagon, mobilisatie 1914-1918.

bewezen, als verkenningsmiddel maar ook om 'springmiddelen' uit af te werpen. Het werd in de jaren twintig zelfs niet uitgesloten dat gasaanvallen vanuit de lucht konden plaatsvinden. Vliegtuigen brachten bovendien een uitermate mobiel element in de oorlogsvoering Ze waren ideaal geschikt voor verrassingsaanvallen. Niet alleen militaire objecten maar ook burgerdoelen konden hiervan doelwit worden.

De Nederlandse militaire autoriteiten waren zich van de militaire mogelijkheden van het vliegtuig bewust. Vijandelijke vliegtuigen konden praktisch zonder enige waarschuwingstijd boven het Nederlandse grondgebied verschijnen, de (voorbereidingen tot de) mobilisatie verstoren en militair belangrijke objecten aanvallen Het grondgebied was bovendien zo klein, dat geen enkel deel ervan voor vliegtuigen veilig was. Als kleine defensief ingestelde staat was het voor Nederland echter uitgesloten zelf een omvangrijke luchtmacht op te bouwen, waarmee vijandelijke luchtvloten te lijf gegaan kon worden. Temeer beklemtoonden de Nederlandse militaire deskundigen het belang van een goede luchtafweer door middel van geschut.

Van de kwetsbare positie van Nederland overtuigd, ondernam de legerleiding kort na de Eerste Wereldoorlog stappen om het luchtdoelgeschut te moderniseren. Voor dit doel werd een speciale 'luchtdoelcommissie' ingesteld, die tot taak kreeg alle technische aspecten van het moeilijke probleem van de luchtverdediging te bestuderen en daarover te advies uit te brengen. In deze commissie werkten deskundigen uit de artillerie en de wetenschappelijke wereld onder leiding van kolonel P.C. Bomert samen. Eén van de kwesties die in opdracht van de Generale Staf bestudeerd werden was de plaatsing van geschut op spoorwegwagons.

In april 1922 kon de commissie haar eerste positieve resultaat dienaangaande melden: het geschut van 7 cm kaliber dat tijdens de mobilisatie van 1914-1918 tegen luchtdoelen geschikt was gemaakt, paste volgens de commissieleden uitstekend op spoorwegwagons. Op deze constatering volgde de toestemming dit te beproeven. Op een stukje spoorbaan bij Hoek van Holland werden in

1923 enkele exemplaren op de rails gezet. Het positieve oordeel van de commissie kreeg vastere vorm: ze raadde de invoering ervan van harte aan Niets leek dit nog in de weg te staan want de militaire autoriteiten deelden het enthousiasme. Toch kwam het er niet van.

Op 12 januari 1924 schreef de commissie een brief aan de inspecteur van de artillerie met een inhoud die de inspecteur ten hoogste verbaasde: de commissie had haar standpunt over de spoorweggeschut 180 graden gewijzigd. Ze raadde de plaatsing op wagons nu plotseling af 'door nadere studie van het taktisch gebruik van luchtdoelartillerie'. De commissie had buitenlandse literatuur en verslagen van oefeningen en proeven met luchtdoelgeschut bestudeerd en dat had haar mening volkomen veranderd. In een lange volzin constateerde ze dat 'het zal veelal zeer bezwaarlijk, zoo niet onmogelijk zijn, een dusdanige opstelling op een spoorbaan te vinden, dat het verkeer daarlangs niet wordt afgesneden of in sterke mate belemmerd en bovendien aan die eischen, waarvan uit een taktisch oogpunt (als afstanden tot het te beschermen object, tot nevenbatterijen, tot zoeklichten, tot de vermoedelijke luchtwegen enz.) luchtdoelartilleriestellingen behooren te beantwoorden, zoo goed mogelijk zal worden voldaan'. Het was wel belangrijk dat luchtdoelgeschut mobiel was, maar dan waren vrachtauto's een geschikter vervoermiddel. Deze hadden het voordeel met minder voorbereiding gemakkelijker verschillende punten te kunnen bereiken.

De autoriteiten waren toch nog niet overtuigd. In zo korte tijd zo drastisch van mening veranderen tastte de geloofwaardigheid van de commissie aan. Na overleg werd besloten vooralsnog de keuze voor de spoorwegwagons aan te houden, maar daarnaast de plaatsing van 7 cm geschut op vrachtwagens te beproeven. Met lichtere kalibers was daarmee al enige ervaring opgedaan. Nog in januari 1924 kwam de toestemming Martini vrachtwagens met dit geschut uit te rusten. De commissie kon blij zijn met de uitkomst. De plaatsing op vrachtauto's bleek veel beter te voldoen aan de eisen die aan luchtdoelgeschut gesteld werden. Op 19 augustus 1924, bijna exact drie jaar na de eerste opdracht, rapporteerde de Chef van de Generale Staf aan de minister van Oorlog: 'De in de toekomst te verwachten luchtoorlog eischt een volkomen oorlogsgereedheid van het luchtdoelgeschut, welke voor ons land met zijn weinige, bruikbare luchtafweerkanonnen gezocht moet worden in een plaatsing van het daarvoor in aanmerking komende geschut reeds in vredestijd op vrachtauto's, opdat te allen tijde, ook reeds voor de voormobilisatie op onmiddellijk gebruik gerekend kan worden.' Hiermee kwam aan het opmerkelijke experiment een definitief einde. Het militaire gebruik van het spoorwegnet zou in de toekomst weer uitsluitend tot het vervoer van troepen en matarieel beperkt blijven. Het luchtdoelgeschut kwam ten slotte op de zware Zwitserse Berna vrachtauto's.

Drs. W.H. TIEMENS

De voormalige Luchtmachtbunker te Driebergen-Rijsenburg

Fossiel van een boeiend stuk oorlogsgeschiedenis

Nadat per 1 juli 1991 de taken van 'Commando Tactische Luchtstrijdkrachten' (CTL) al aan 'Den Haag' waren overgedragen, legde de commandant CTL op 11 oktober van hetzelfde jaar het bevel terug in handen van de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten. De datum waarop CTL formeel ophield te bestaan was 1 november 1991.
Als gevolg van deze opheffing is de bunker-villa aan de Breullaan te Driebergen-Rijsenburg leeg komen te staan. De bunker diende namelijk als onderkomen voor de 'Oorlogstaf Tactische Luchtstrijdkrachten'.
Het gebouw is meer dan veertig jaar onafgebroken bij de luchtmacht in gebruik geweest.
Naar het zich thans laat aanzien, zal het geen andere defensiebestemming meer krijgen. Reden om eens terug te blikken op de unieke historie van dit voorbeeld van massieve oorlogsbouwkunst in een omgeving met statige buitenplaatsen. Een historie die terug gaat tot 1943, het jaar waarin in opdracht van de bezetter met de bouw begonnen werd.

INLEIDING

Het luchtverdedigingsstelsel dat de 'Luftwaffe' tijdens de Tweede Wereldoorlog in ons land opbouwde, heeft een stormachtige en een chaotisch aandoende evolutie doorgemaakt. De bevelsverhoudingen, organisatiestructuur, infrastructuur op de grond, technische hulpmiddelen, taktieken en procedures, alles scheen voortdurend aan verandering onderhevig; elk element op z'n eigen wijze, ogenschijnlijk los van iets anders, doch in werkelijkheid aansluitend op andere ontwikkelingen. Kortom, een zeer ondoorzichtige materie, waarover ook na afloop van de oorlog niet zoveel nieuw licht geworpen kon worden, doordat er zeer moeilijk aan relevante en betrouwbare informatie terzake was te komen. Daardoor is tot op de dag van vandaag de ontwikkeling van het Duitse luchtverdedigingsstelsel, dat van zo'n grote betekenis voor de oorlogsvoering is geweest, in onze (officiële) oorlogsgeschiedschrijving naar verhouding sterk onderbelicht gebleven.

De bunker die juist aan de Driebergse kant van de grenslijn tussen de gemeenten Driebergen-Rijsenburg en Zeist in de periode tweede helft 1943 begin 1944 verrees, was bedoeld als onderkomen voor het operationele hoofdkwartier van 'Stab I. Jagdkorps' van de 'Luftwaffe'. Als we het over dit onderkomen willen hebben, dan ontkomen we er niet aan om, terwille van een zuivere taxatie van de betekenis ervan, ook het nodige te zeggen over die instantie. Wat was dat voor 'n staf, hoe ontstond die en wat deed die? Vragen, die ons onvermijdelijk midden in de complexe ontwikkeling van het Duitse luchtverdedigingsstelsel doen belanden.
Wij menen er dan ook goed aan te doen deze beschouwing te beginnen met het uitzetten van de lijnen waarlangs zich de chaotische ontwikkeling van dat stelsel in ons land heeft voltrokken.

'OBERST' JOSEF KAMMHUBER IN ZEIST AAN DE SLAG

Het Duitse nachtjachtwapen is relatief laat tot ontwikkeling gekomen. Een ontwikkeling

die eerst goed op gang kwam met de benoeming op 17 juli 1940 van 'Oberst' Josef Kammhuber tot 'Kommandeur der Nachtjagddivision'. Nadat de nachtjachtdivisie, die onder 'Luftflottenkommando 2' (met hoofdkwartier te Brussel) kwam te ressorteren, in het leven was geroepen, liet de nieuwe commandant zijn oog op Zeist vallen als vestigingsplaats voor zijn divisiestaf. Uit het jaarverslag van het Gemeentewerken van Zeist over 1940 blijkt, dat een reeks gebouwen in Zeist ten behoeve van de 'Wehrmacht' was gevorderd. Deze passage is overigens het weinige waarover het gemeentearchief van Zeist met betrekking tot dit onderwerp beschikt.

> 'Diverse door de Duitsche Weermacht gevorderde gebouwen ('De Breul, 'Het Slot', Driebergscheweg 4, 6, 14 en 16, 'Schoonoord', nr. 10, nr. 17, het Lyceum, het Internaat van het Chr. Lyceum, de 'Witten Hull', 'Woudschoten', 'Boschlust', 'Pavia', de school aan den 1e Hoogeweg en vele andere huizen) werden voor haar ingericht, verduisterd, enz.'

Jammer dat niet precies bekend is welke eenheden gebruik maakten van de diverse panden. Wel weten we, dankzij bewaard gebleven berichten van de Ondergrondse, dat een aantal van de genoemde panden door de staf van Kammhuber werden betrokken. Zeer waarschijnlijk gebruikten hij en z'n officieren 'Slot Zeist' als officiershotel.
Talrijke 'Luftnachrichtenhelferinnen' (vrouwelijke militairen die bij de verbindingsdienst van de 'Luftwaffe' dienden, ook wel 'Blitzmädel' genoemd; niet te verwarren met 'grijze muizen' van de Duitse landmacht) vonden in het semenarie Rijsenburg (gemeente Driebergen-Rijsenburg) onderdak.

De strijdmacht die Kammhuber bij de aanvaarding van z'n functie ter beschikking stond, had niet veel te betekenen. Zij bestond uit één zogenaamde 'Gruppe' van het eerste 'Nachtjagdgeschwader' (I./NJG 1), dat juist was opgericht en geen noemenswaardige ervaring had, alsmede uit één zoeklichtregiment.
In korte tijd ontwikkelden Kammhuber en z'n staf plannen voor een verdedigingslinie, waarin nachtjagers, bijgestaan door zoeklichten, de strijd moesten aanbinden met de tegenstander die onder dekking van de duisternis probeerde het Duitse luchtruim te infiltreren. Eerste zorg van Kammhuber was de verdediging van het Ruhrgebiet. Hij onderkende dat dit hèt strategische doelgebied voor de nachtbommenwerpers van de 'Royal Air Force' zou worden.
De uitvoering van de plannen werd met grote voortvarendheid aangepakt. Naast de 'defensieve' nachtjacht (in 'eigen' luchtruim'), werd ook aandacht geschonken aan de 'offensieve nachtjacht' die zou worden uitgevoerd door een eenheid 'Fernnachtjäger', die Engeland (en dan speciaal de daar gelegen vliegvelden) als jachtrevier kregen.
Hoewel er interessante kanttekeningen te plaatsen zijn bij het concept van de 'Fernnachtjagd', laten wij dit onderwerp hier toch verder onbesproken omdat het buiten het kader van deze beschouwing valt.
Het aantal nachtjagers werd door een versnelde instroom van 'Zerstörer-Staffel/Gruppen' ('Zerstörer' waren de tweemotorige Messerschmitt jachtkruisers, type Me 110) in korte tijd zowel kwantitatief als kwalitatief op peil gebracht.
Kammhuber was ervan overtuigd, dat een nachtjagerwapen diende te beschikken over een geheel eigen grondorganisatie. Een grondorganisatie die garant stond voor de onontbeerlijke ondersteuning tijdens de nachtjageroperaties.
Hij riep daarom een zeer omvangrijke nachtjagerorganisatie in het leven, die onafhankelijk van en naast met name de Luchtwachtdienst ('Flugmeldedienst') functioneerde. De 'Flugmeldedienst' bleef wel in belangrijke mate voor de dagjacht werken.
Deze laatste organisatie was sinds de omschakeling na het einde van de veldtocht in het westen van de offensieve strategie in de defensieve, verwikkeld in een moeizaam aanpassingsproces. Met het defensieve concept had men nu eenmaal nog vrijwel geen ervaring opgedaan. Omdat het op gespannen voet stond met de Nazi-ideologie (het veronderstelde immers het bestaan van een tegenstander die het waagde de 'Luftwaffe' te

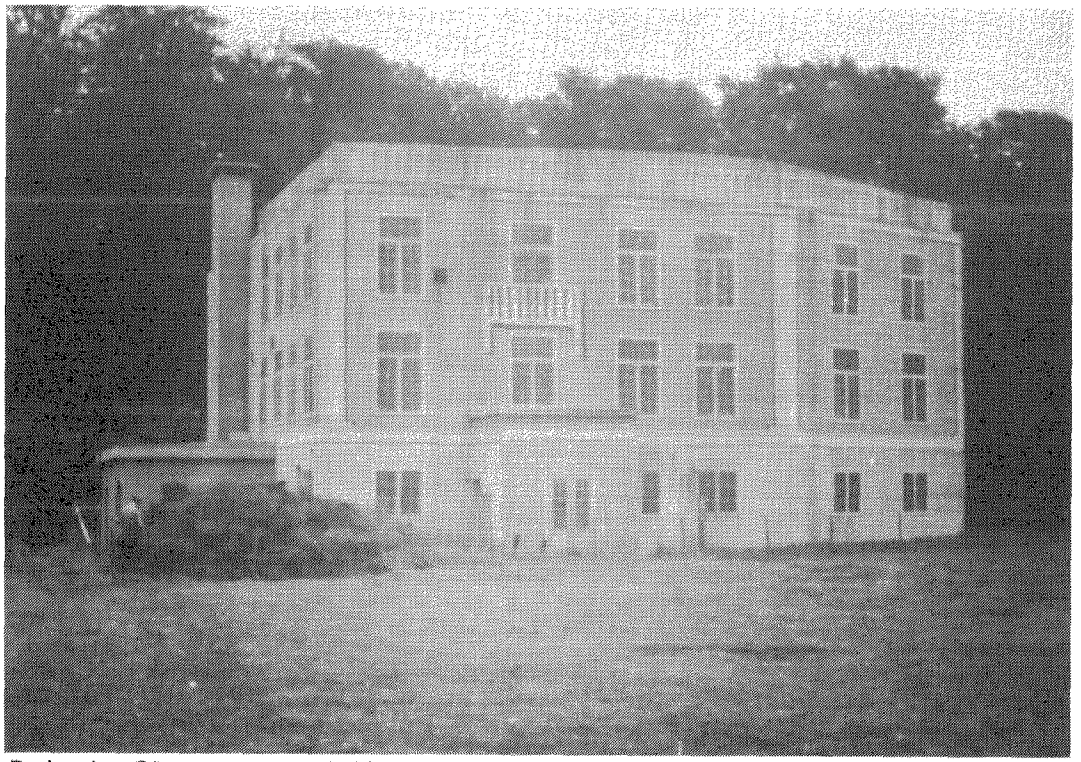

De bunker Cäsar, vanuit zuidelijke richting gezien. De foto werd in 1947 gemaakt en toont het gebouw nog in oorspronkelijke staat, d.w.z. met de beschilderde betonnen muren.
(Foto - Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf te Den Haag)

wederstreven), was dat concept nooit erg populair geweest.

Aanvankelijk was de verantwoordelijkheid voor de inzet van de dagjagers verdeeld over de verschillende 'Luftgaukommandos', ondercommando's van de 'Luftflotten'. 'Luftflotten' waren in operationele opzicht zelfstandige luchtmachten, die alle luchtmachttaken in of vanuit het hun toegewezen territorium konden uitvoeren. Ons land lag in het gebied van 'Luftflotte 2', Frankrijk in '3' en Noorwegen in '5'.
De staven de 'Luftgaukommandos' hielden zich met velerlei zaken bezig, zoals personeelsvoorziening, aanleg van vliegvelden en andere installaties, het aanleggen van verbindingen, het in bedrijf houden van de 'Flugmeldedienst' en zeker niet in de laatste plaats het laten functioneren van de luchtdoelartillerie, de 'Flak' (afkorting van 'Flugabwehrkanone').

Daarnaast was er op het 'Luftgaukommando' een staf 'Jagdfliegerführer' voorzien die zorgde voor de alarmering van de jagereenheden en de daarmee gepaard gaande administratie. Na de alarmering was het overigens doorgaans de 'Gruppekommandeur' die vanuit zijn commandopost ('Gefechtsstand') over de inzet van zijn jagers besliste.
Omdat de meldingen over waarnemingen van vijandelijke vliegtuigen op hun weg door de organisatie van de 'Flugmeldedienst' en via de staf van de 'Jafü' (zoals de 'Jagdfliegerführer' in de wandeling werd aangeduid) naar troep dikwijls veel vertraging opliepen, was het niet ongebruikelijk dat er een directe lijntje tussen een 'Gefechtsstand' en het dichtstbijzijnde 'Flugwachkommando' of radarpost van de 'Flugmeldedienst' was 'geritseld'. Ons land lag in 'Luftgaukommando Holland', een onderdeel van 'Luftflottenkommando 2'.

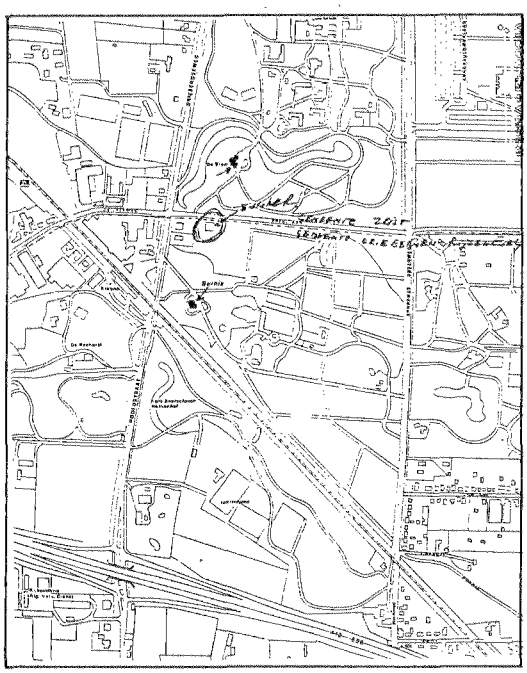

Het kaartje laat de ligging van de bunker tussen de huizen De Breul en Bornia zien.
(Kaart - Gemeentearchief Zeist)

In de opzet die wij hierboven schetsten, was er sprake van een enorme versnippering van de dagjagerstrijdmacht, hetgeen bepaald niet bijdroeg aan de slagkracht ervan.
Begin 1941 werden steeds meer dagjagereenheden aan de luchtverdediging in het westen onttrokken om in andere theaters (Afrika, Roemenië, Balkan en wat later Rusland) te worden ingezet.
Teneinde de gevolgen van deze aderlating voor de 'Reichsluftverteidigung' zoveel mogelijk te beperken, werd een reorganisatie doorgevoerd, waarmee een efficiënter inzet van de beschikbare middelen werd bereikt.
De 'Oberbefehlshaber der Luftwaffe' droeg op 3 maart 1941 aan de 'Luftflotten' op om hun zeggenschap t.a.v. de dagjagers over te dragen aan de 'Jagdfliegerführer' die aan de 'Luftflottenkommandos' verbonden werden.
De 'Jagdfliegerführer' moesten zelf de leiding van een actie ter hand nemen, wanneer er in een te verdedigen sector een beroep moest worden gedaan op meer dan één 'Geschwader', of wanneer het gewenst was om eenheden buiten eigen sectoren te laten optreden. De commandopost van 'Jafü 1' die de zeggenschap over de jagers van 'Luftgau Holland' overnam, werd op Schiphol gevestigd.
Tegelijkertijd werd de oprichting van een staf 'Luftwaffenbefehlshaber Mitte' bevolen, die de algehele leiding kreeg over de luchtverdediging in het 'Reichsgebiet', waartoe doorgaans ook ons land als 'voorterrein' daarvan gerekend werd.
Vermeldenswaard is, dat de Duitse jagerverdediging begin 1941 zo verzwakt was, dat de Royal Air Force er naar de overtuiging van 'Generalmajor a. D.' W. Grabmann zonder veel tegenstand in geslaagd zou zijn met Whitley en Wellington bommenwerpers via de Noord- en Oostzee diep in het Duitse luchtruim door te dringen. Op deze wijze zou de jagerverdediging, die langs de Kanaalkust was geconcentreerd, zijn uitgemanoeuvreerd!
Ook Kammhubers nachtjachtdivisie kwam onder 'Luftwaffenbefehlshaber Mitte' te vallen. Het hoofdkwartier van 'Lw. Befh. Mitte' werd gevestigd in Berlijn-Dahlem.

'XII. FLIEGERKORPS' IN ZEIST

Aldus werd een zij het nog pril begin gemaakt met de samenwerking van dag- en nachtjagers.
Een volgende stap was het onderbrengen op 1 mei 1941 van 'Jafü 1' onder de nieuwe benaming van 'Jafü Mitte' bij de nachtjachtdivisie. Daarmee werden de meeste dagjagers van 'Lw. Befh. Mitte' onder direct operationeel bevel gesteld van één instantie, te weten 'Nachtjagddivision/Jafü Mitte', weliswaar met een onderverdeling in een vijftal sectoren. Daaronder 'Holland/Ruhrgebiet'.
Uitvloeisel van de verbreding van de 'span of control' van 'Nachtjagddivision/Jafü Mitte' was het in het leven roepen tussen het niveau van 'Lw.Befh. Mitte' en 'Nachtjagddivision/Jafü Mitte' van een staf 'XII. Fliegerkorps'. Het korps werd verantwoordelijk voor de nachtjacht in het totale gebied dat onder Duitse controle stond.
Kammhuber werd bevorderd tot 'Kommandeur des I. Jagdkorps'. Zijn plaats bij de

nachtjachtdivisie werd ingenomen door 'Generalmajor' Von Döring. Omdat Kammhuber verkoos in Zeist te blijven, verhuisde Von Döring met zijn staf tijdelijk naar Oldenburg. Intussen werd in Schaarsbergen een kampement en een commandocentrum opgebouwd, dat op 13 januari 1942 in gebruik werd genomen.
Op 1 september 1941 werd het gebied van 'Jafü Mitte' opnieuw onderverdeeld in drie overzichtelijk georganiseerde verdedigingssectoren. Daaronder weer een 'Abschnitt Holland/Ruhrgebiet', vrijwel gelijk aan de vorige sector 'Holland/Ruhrgebiet'. Deze ingreep was noodzakelijk vanwege de 'bloedarmoede' die was ontstaan door het overplaatsen van jagereenheden naar het oostfront. Ons land lag in z'n geheel in de sector 'Holland/Ruhrgebiet'. Op 1 december 1941 werd 'Nachtjagddivision/Jafü Mitte' van z'n opdracht t.a.v. de dagjagers ontheven en heette de divisie dus weer alleen 'Nachtjagddivision'.
Er werd toen een aparte staf 'Jafü Mitte' opgesteld die onder auspiciën van 'XII. Fliegerkorps' verantwoordelijk was voor de inzet van de dagjagers binnen het bereik van 'Luftwaffenbefehlshaber Mitte'. De nieuwe staf 'Jafü Mitte', die in februari 1942 zelfs nog 'bevorderd' werd tot 'Stab Höherer Jafü Mitte', was zoals we aanstonds zullen zien geen lang leven beschoren.
De terugkeer op 13 januari 1942 van de nachtjachtdivisie naar ons land ging gepaard met een naamswijziging. Voortaan heette zij '1. Nachtjagddivision'. Tegelijkertijd werd in Stade de staf van '2. Nachtjagddivision' opgericht en op 1 mei 1942 volgde de staf van '3. Nachtjagddivision' die z'n zetel in Metz kreeg. Deze laatste divisie werd gevormd uit 'Stab Höherer Jafü Mitte', die daarmee ophield te bestaan. Tevens werden de nachtjachtdivisies omgedoopt tot 'Jagddivision'. De drie 'Jafü's' werden aan de staven van de jachtdivisies toegevoegd. Zo zei 'Stab Jafü Holland/Ruhrgebiet' Schiphol vaarwel om zich te melden bij 'Stab 1. Jagddivision' in Schaarsbergen.
Op 20 mei 1942 beschikte 'XII. Fliegerkorps' over 233 tweemotorige Me 110 nachtjagers, waarvan er 158 gebruiksklaar waren. 'Generalmajor' Von Dörings '1. Jagddivision' met commandocentrale in Schaarsbergen, had er daarvan 84 (51 direct inzetbaar).

'OBERST' WALTER GRABMANN 'JAFü HOLLAND/RUHRGEBIET' IN SCHAARSBERGEN

Op 1 augustus 1942 kwam 'Oberst' Walter Grabmann, een ervaren en oudere jachtvlieger, 'Oberst' Viek in Schaarsbergen als 'Jafü Holland/Ruhrgebiet' aflossen. Erg indrukwekkend was het aantal dagjagers, waarover hij de scepter zwaaide, overigens niet. Begin 1943 stonden er in ons land nog slechts 36, waarvan er 28 bedrijfsklaar waren.
Uit een oogpunt van bestuurbaarheid begon het Duitse luchtverdedigingsstelsel echter een steeds eenvoudiger en functioneler structuur te krijgen.
De nachtjacht maakte als gevolg van de invoering van radar (lange-afstand radar, gevechtsleidingsradar en boordradar) een revolutionaire ontwikkeling door.
Een ontwikkeling die een abrupt einde beleefde, toen de 'Royal Air Force' er in de nacht van 24 op 25 juli 1943 voor het eerst toe overging de Duitse gevechtsleidingsradar en boordradar op grote schaal te storen met strookjes zilverpapier (bekend onder de respectieve Britse, Amerikaanse en Duitse codenamen 'Window', 'Chaff' en 'Düppel'). Kammhubers organisatie slaagde er aanvankelijk op wonderbaarlijke wijze in met succes nieuwe tactieken ten uitvoer te brengen. De resultaten leken daardoor weldra op het oude en voor de 'R.A.F.' desastreuze niveau terug te keren. Maar het was schijn, want het bouwwerk, dat de architect van de Duitse nachtjacht met zoveel zorg en overtuiging had ontworpen, wist het Britse vernuft niet te weerstaan. Het begon ernstige scheuren te vertonen. De resultaten liepen terug. Kammhuber weigerde in te zien, dat dat in belangrijke mate het gevolg was van de starheid die inhaerent was aan de methodiek van 'zijn' regiogebonden nachtjacht.

KOPPEN ROLLEN; KAMMHUBER OPGEVOLGD DOOR SCHMID

Op 15 september 1943 rolde Kammhubers

Het huis De Breul, waarin de operationele staf van 'XII. Fliegerkorps', later 'I. Jagdkorps' was ondergebracht. (Foto - collectie auteur)

kop. Hij werd opgevolgd door 'Generalmajor' Josef ('Beppo') Schmid, een vertrouweling van 'Reichsfeldmarschall' Göring. Het bleef niet bij deze maatregel.
Op 1 oktober 1943 werd 'Stab Generalkommando II. Jagdkorps' opgericht, waaronder o.a. de 'oude' '3. Jagddivision', omgedoopt tot '4. Jagddivision', kwam te vallen. 'XII. Fliegerkorps' ging 'I. Jagdkorps' heten en werd boven drie 'Jagddivisionen' gesteld. Daaronder de jachtdivisie in Schaarsbergen, die werd omgedoopt tot '3. Jagddivision'.
Schmid werd de bevelhebber van 'I. Jagdkorps' en Von Döring van '3. Jagddivision'. Omstreeks dit tijdstip was ook het nieuwe en zeer goed geoutilleerde onderkomen voor de staf van '3. Jagddivision' in Schaarsbergen gereed. Het was de commandobunker 'Diogenes' (afmetingen: 60 m. lang, 40 m. breed en 16 m. hoog; het grote aangebouwde administratiegebouw niet meegerekend), het centrum van waaruit talrijke telefoon- en telexlijnen liepen naar alle vliegvelden, radarstations, radiopeilstations en belangrijke commandocentra in en buiten de sector van de divisie. Ook naar Zeist, uiteraard. Daarenboven bestond de mogelijkheid om alle tactische verbindingen via radiocommunicatie te doen verlopen.

De 'koppensnellerij' bleek nog niet uitgewoed. Vanwege de verslechterende resultaten, moesten de zittende divisiecommandanten vervolgens het veld ruimen.
Zo kwam op 1 november 1943 'Oberst' Ibel aan de top van '2. Jagddivision' in Stade en 11 dagen later nam 'Oberst' Grabmann het commando op zich van '3. Jagddivision'. 'Oberst' Mettig volgde hem op als 'Jafü Holland/Ruhrgebiet'. Vermeldenswaard is voorts, dat er op 12 december 1943 een einde kwam aan de instituten 'Jafü Mitte' en 'Jafü Holland/ Ruhrgebiet'. Een over twee hoofden verdeelde verantwoordelijkheid was met het oog op de steeds intensiever wordende confrontatie in het luchtgebeuren gedurende 24 uur per etmaal niet langer gewenst.

Eind januari 1944 werd 'Stab Luftwaffenbefehlshaber Mitte' omgevormd tot 'Stab Luftflotte Reich' onder 'Generaloberst' Hans-Jürgen Stumpff, een oude (jaargang 1888) rot in het militaire vak. Uit het feit van het in leven roepen van een speiciale 'Luftflotte' die zich met de verdediging van het Duitse luchtruim ging bezig houden, blijkt wel hoe hoog de nood inmiddels was gestegen.
Een maand later (28 februari 1944) gelastte Göring een voor de hand liggende, doch zeer ingrijpender reorganisatie; de integratie van de tot dan toe zelfstandige 'Flugmeldedienst' in de gevechtsleidingsorganisatie die werkte voor de dag- en nachtjagers, de 'Jägerleitdienst'. Eén van de gevolgen van de maatregel was, dat een enorm aantal nieuwe lijnverbindingen tot stand moest worden gebracht. Aan het eind van de oorlog was men daar nog mee bezig!

Op dit tijdstip aangekomen, keren wij terug naar het eigenlijke onderwerp van onze beschouwing, het nieuwe onderkomen dat toen in Driebergen voor 'I. Jagdkorps' in aanbouw was.

'LUFTWAFFE'-ZENUWCENTRUM TE DRIEBERGEN ZEIST

Van wat er op het landgoed De Breul eigenlijk gaande was, had de buitenwacht toendertijd geen notie.

> 'Te Driebergen is bovendien ook een belangrijk punt in Huize den Breul en eenige villa's er naast. Hier gaan vele auto's af en aan van Flieger en Luftnachrichtentruppen. Wat er precies te doen is, is niet te zien, maar vermoedelijk hoort een en ander bij Soesterberg.' (Doc. Mil. Inl. Dienst 1942-1944, C.A.D. inv. nr. 46/14, pag. 9 van Ga okt. '43).

Het is zelfs niet denkbeeldig dat mededeling, dat een en ander vermoedelijk bij Soesterberg behoorde, de lezer op een dwaalspoor heeft gebracht.

Het lag wel enigszins voor de hand dat het massieve bouwwerk dat zo dicht bij De Breul, waar dus een belangrijk hoofdkwartier werd vermoed, daar iets mee te maken had. De inhoud van het volgende bericht, afkomstig van een Nederlandse spionagegroep, wees indertijd al in die richting:

> 'Driebergen. Alhier wordt een bunker gebouwd met muren van gewapend beton ter dikte van 2 m. Vele telefoonlijnen worden hier naar toegebracht. Deze bunker zou een commandopost voor een generaal worden (t.z.t. volgen teekening en nadere gegevens.' (Doc. Mil. Inl. Dienst 1942-1945, inv. nr. 46/11, GB 3674/44).

Zoals we reeds memoreerden, slaagde de Ondergrondse er niet in zich een zuiver beeld te vormen van de betekenis van De Breul, van de bunker in aanbouw en de relatie tussen beide. De beveiligingsmaatregelen die de Duitsers in acht namen, zal daar tevens toe hebben bijgedragen. Daarnaast zal de onbekendheid met de materie de Ondergrondse ook parten hebben gespeeld. Wie wist wat er voor een modern luchtverdedigingsstelsel kwam kijken? Wie was voldoende op de hoogte en dus in staat om verschijnselen in en rond De Breul naar waarde te schatten? Niemand, waarschijnlijk. De oorlog liep ten einde, de wederopbouw van ons land eiste aller inspanning en aandacht. Voor Duitse militaire zaken bestond geen belangstelling.
Zo is het lange tijd gebleven. Met als gevolg, dat wat zich op en rond De Breul afspeelde, onopgehelderd bleef.

Het kon daardoor ook voorkomen, dat de bekende luchtoorlogdocumentalist Mr. A. Korthals Altes het bijzondere karakter van de villa-bunker in het geheel niet onderkende. In zijn boek 'Luchtgevaar' (blz. 311), dat in maart 1984 verscheen, had hij het nog over een 'telefooncentrale'. Dat er nergens elders telefooncentrales in zulke gigantische bunkers waren ondergebracht, vormde voor hem kennelijk geen aanleiding om zijn veronderstelling nog eens kritisch te bezien.
Daarnaast situeerde hij het gebouw op het huidige luchtmachtterrein 'Kamp van Zeist'. Helaas liet Korthals Altes ons gissen naar de herkomst van zijn informatie. Gedegen onderzoek lijkt er in elk geval niet aan ten

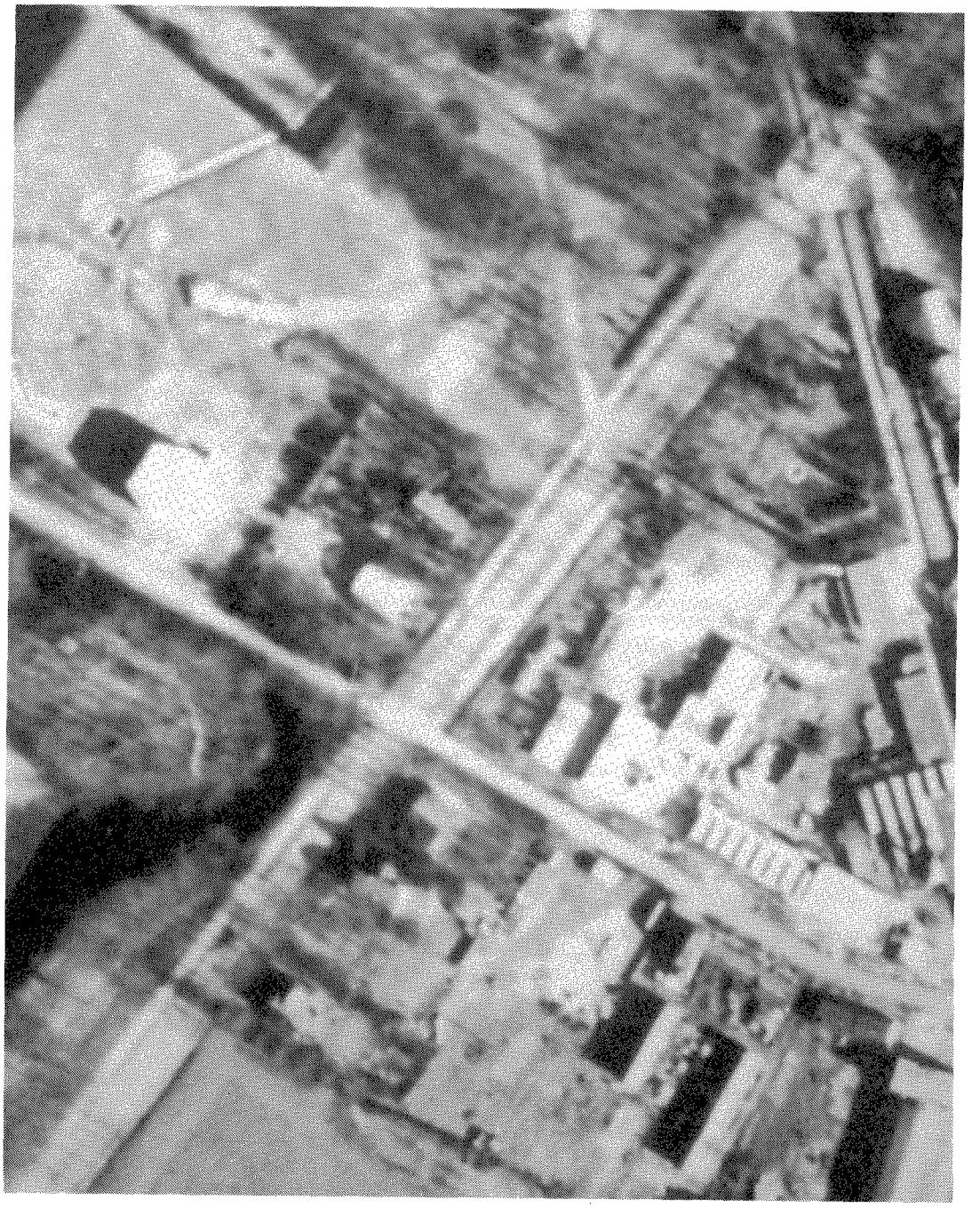

Detail uit een foto die vanuit een geallieerd vluchtverkenningsvliegtuig op 15 maart 1945 werd gemaakt.
Op de foto is duidelijk te zien, dat de bunker niet vierkant of rechthoekig was. Bij de 'bekleding' na de oorlog zijn de extra buitenmuren doorgetrokken, waardoor er op twee hoeken buiten de eigenlijke bunker 'loze' ruimten ontstonden. (Zie ook *illustratie nr. 9*)
(Foto - Topografische Dienst te Emmen)

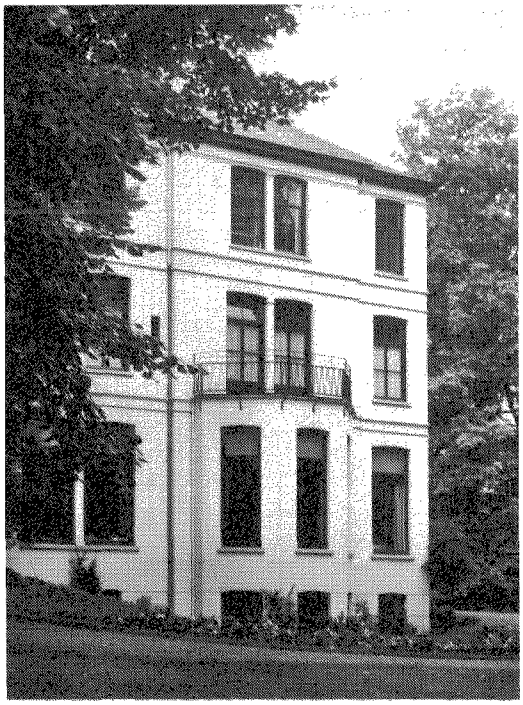

Het huis Bornia.
(Foto - Jhr.Mr. J.M. de Beaufort, Driebergen-Rijsenburg)

grondslag te hebben gelegen.
Vijf jaar later zat drs. P.J. Grimm wel op het goede spoor.

'Wellicht dat het goed is om hier even stil te staan bij de vitale functie die de staven in Zeist hebben gehad voor de luchtoorlog boven geheel West-Europa.
Ofschoon bijna iedereen bekend is met de enorme gevechtsleidingsbunker 'Diogenes' bij Deelen, is het op zijn minst merkwaardig te noemen dat men zich zo weinig realiseert dat het werkelijke Luftwaffe-zenuwcentrum zich op landgoed 'Katwijk-De Breul' bij station Driebergen-Zeist bevond (. . .).'

'Op 15 oktober 1943 werd het XII. Fliegerkorps opgeheven en omgedoopt in het I. Jagdkorps. Hieronder vielen slechts drie Divisionen, waarmee De Breul aan macht had ingeboet. Desondanks werd er nog steeds doorgewerkt aan de uitbreiding van de bunkers, waartoe in januari 1944 nog een bedrag van rond twee miljoen gulden werd aanbesteed.'

Aldus twee citaten uit de eerste aflevering van een zeer lezenwaardig tweedelig artikel getiteld 'Soesterberg tijdens de bezetting Bommenwerpers op de bakermat'. Het artikel verscheen in de februari- en april 1989-uitgaven van 'Onze Luchtmacht' en is van de hand van drs. P.J. Grimm. Grimm is de mening toegedaan dat het belang van wat hij noemt 'het werkelijke Luftwaffe-zenuwcentrum' *'in tegenstelling tot 'Diogenes'"* niet goed is onderkend. Welnu, hij heeft gelijk, zij het ten dele.
Juist is dat de staf van Kammhuber en later van Schmid vrijwel ongestoord vanuit Zeist aan de opbouw, versterking en instandhouding van het gehele luchtverdedigingsstelsel boven West-Europa heeft kunnen werken. Maar de suggestie dat het belang van 'Diogenes' in Schaarsbergen wel door de geallieerde luchtmachten zou zijn onderkend, is niet juist. Wat dit betreft spreekt de omstandigheid dat 'Diogenes' nooit werd gebombardeerd, boekdelen.

ONDERKOMEN VOOR OPERATIONEEL HOOFDKWARTIER VAN 'I. JAGDKORPS'

Wel is juist, dat de geallieerden aan de grote bunker die eind 1943/begin 1944 aan de Breullaan in Driebergen verrees, evenmin veel aandacht besteedden. Het gebouw, waaraan ondanks de strenge verduisteringsmaatregelen, ook 's nachts bij sterk kunstlicht volop werd doorgewerkt, verrees op een steenworp afstand van De Breul, echter net op de grond van het grote landgoed Bornia. Al direct in het begin van de oorlog palmden de Duitsers het huis en het 330 ha. grote terrein in en stelden ze de eigenaar, de oud-gezant Jhr.Mr.Dr. J.R. Clifford Kocq van Breugel, in verzekerde bewaring. Later werd de diplomaat in gijzeling genomen. Zijn echtgenote verbleef gedurende de rest van de oorlog in het huis Eikenrode in Driebergen-Rijsenburg.
Het landgoed Bornia veranderde in een gigantische opslagplaats; van oorlogsbuit uit Frankrijk, naar verluidde. Een bewakingsmacht van naar schatting 700 man, grotendeels bestaande uit in Duitse uniformen gestoken Roemenen, hielden toezicht op de

Einsatzgliederung der Tagjagdverbände

Anlage 7 zu
Lw.Befh.Mitte Nr. 330 /42 g.Kdos.(I)

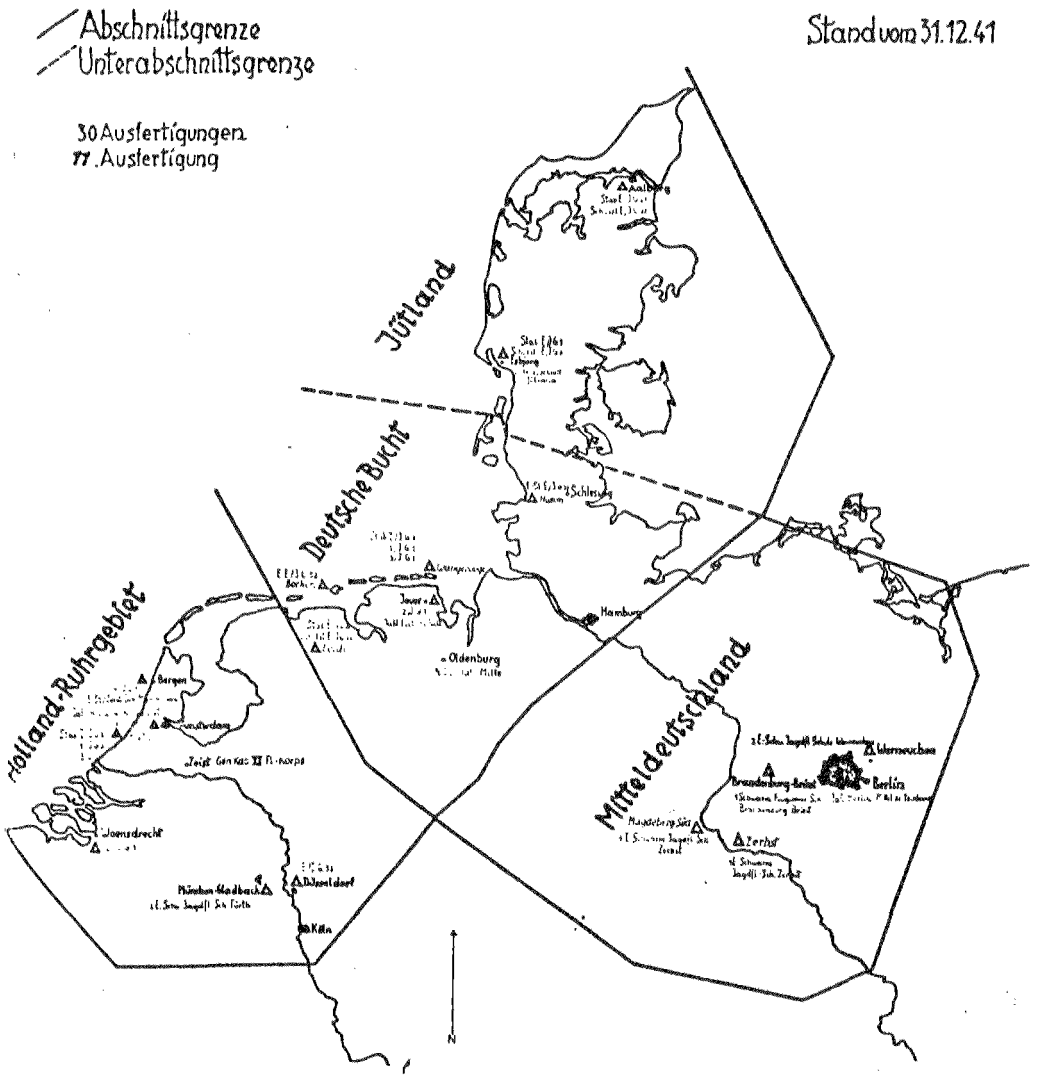

De sectoren van de 'Jagdfliegerführer' die onder 'Lw. Befh. Mitte' ressorteerden; situatie eind 1941. (Kaart - Militärgeschichtliches Forschungsamt te Freiburg i. Br., BRD)

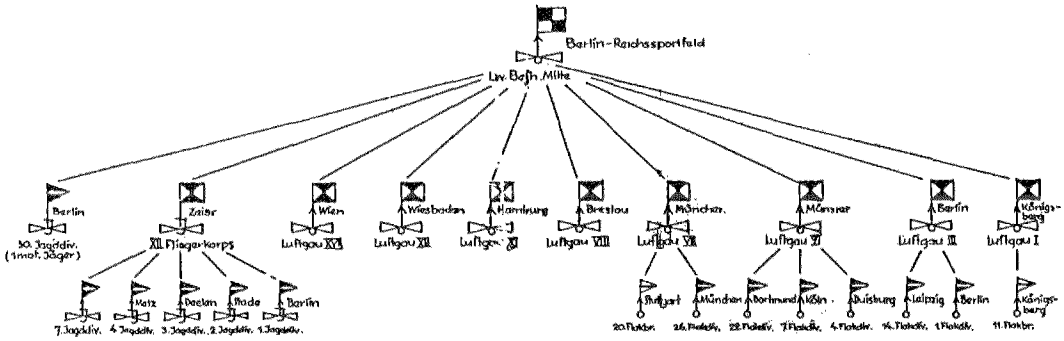

Truppengliederung Lw.Befh.Mitte
Ende 1943

Organigram van de Duitse luchtverdedigingsorganisatie; situatie eind 1943.

aldaar opgeslagen 3.800 kavels oorlogsbuit. Of de 'Luftwaffe' ooit anders dan voor de bouw van de bunker gebruik heeft gemaakt van Bornia, staat niet vast.
Om de betonkolos een enigszins bij z'n omgeving passend uiterlijk te geven, liet de bezetter vensters, een balkon en lijnen op de hoog opgaande bunkermuren schilderen. Bij een vluchtige waarneming wekten deze maatregelen de indruk dat er een villa stond.
De villa-bunker was bedoeld om 'Stab I. Jagdkorps' een veilig onderdak te bieden. Het is nooit verder dan die bedoeling gekomen, want volgens mededeling van de heer H. Wittmer, die indertijd in de rang van 'Oberst im Generalstab' de functie van Chef Staf van 'I. Jagdkorps' vervulde, heeft de korpsstaf de bunker niet meer in gebruik genomen.
Nog voordat de inrichting ervan gereed was, verdwenen de gedoodverfde bewoners naar Braunschweig-Querum, dat ze na korte tijd weer verlieten om naar hun definitieve vestigingsplaats, Treuenbrietzen, te verkassen.

Die verhuizing vond zonder enige twijfel plaats onder druk van de omstandigheden. Treuenbrietzen ligt niet ver van Berlijn, de 'Hauptstadt' van het 'Reich'. Deze stad was doorlopend doelwit van de bommenwerpers geworden en bovendien zetelden er belangrijke 'Luftwaffe'-staven, waaronder die van '1. Jagddivision'. Boven Driebergen/Zeist bood Treuenbrietzen dus het voordeel van korte verbindingslijnen. Maar de belangrijkste reden om de zo comfortabele en goed geoutilleerde vestiging in Driebergen op te geven, lag toch waarschijnlijk wel in een snel aanwakkerende angst voor een geallieerde landing op de Nederlandse kust. En daarvan lag het strategisch zo belangrijke hoofdkwartier per slot van rekening slechts zo'n 60 km verwijderd. Daarbij kwam nog, dat de bemoeienis die het hoofdkwartier met ons land had, niet verschilde met die welke het met Duitsland of Denemarken had. Het zou elders even goed kunnen functioneren. Dus waarom langer risico gelopen?

Dat de Duitsers de ontwikkelingen al vroeg in 1944 met zorg tegemoet zagen, valt af te leiden uit de melding van een inlichtingenbron, gedateerd 31 januari 1944.
Die gaf door, dat de ca. 500 meisjes van de 'Luftwaffe' uit semenarie 'Rijsenburg' te Driebergen een schietopleiding ontvingen. (Doc. Mil. Inl. Dienst 1942-1944, C.A.D. inv. nr. 6, NE/43/101 d.d. 19 juni 1944).
En dat, terwijl de 'Luftnachrichtenhelferinnen' organiek geen wapen droegen.

Het duurde nog tot begin april 1945 voordat de geallieerden De Breul en omgeving onder handen namen. Maar toen waren de 'Luftwaffe-vogels' dus al lang gevlogen.

'Maandagavond werd de Breul gebombardeerd door 6 jagers. Het gebouw is zwaar gehavend. Glasschade en begin van

brand. Veel bommen rondom het gebouw. Rose villa, vroeger Duits kwartier, naast het station Driebergen, totaal verbrand. De bunker naast de Breul schijnbaar onbeschadigd.' (Bur. Inl. Eindhoven, C.A.D. bundel nr. 44; Rapport Utrecht en omgeving d.d. 3 april 1945 (pag. 4, Zeist).

Om die te vernielen, zou er wel wat anders nodig zijn geweest dan 6 jagers. Zelfs de tand des tijds heeft er nog geen vat op gekregen.

EXACTE VERTREKDATUM ONBEKEND

Volgens Grimm vertrokken generaal Josef 'Beppo' Schmid en z'n staf omstreeks maart-april 1944 uit Zeist. Hoewel wij geen exacte vertrekdatum hebben kunnen achterhalen, hebben we de periode waarin het vertrek moet hebben plaats gevonden, wel iets scherper kunnen afbakenen.

Enerzijds staat vast, dat een fotograaf van een zogenaamde 'Propaganda-Kompanie' (Lw. KBZ. 16), 'Leutnant' Pirath, op 10 april 1944 in Zeist nog een foto maakte, waarop zowel 'General' Schmid als 'Oberst i. G.' Heiner Wittmer voorkomen. Op een foto uit dezelfde serie staan behalve deze twee ook nog 'Generaloberst' Stumpff, de directe chef van Schmid dus, en 'Generalmajor' Ibel, commandant van '2. Jagddivision' in Stade, dus een directe ondergeschikte van Schmid.

Al met al was er dus op 10 april 1944 nog hoog bezoek in Zeist.

Anderzijds weten we dat de commandopost van het korps ten tijde van de invasie in Normandië (6 juni 1944) Braunschweig al weer had verlaten en zich in Treuenbrietzen had genesteld. De verhuizing moet dus 'ergens' ná 10 april en vóór 6 juni hebben plaats gevonden.

CÄSAR

Van het type bunker dat op het landgoed Bornia, is er waarschijnlijk slechts één gebouwd. De codenaam was 'Cäsar', waaruit mag worden afgeleid dat hij thuis hoorde in het rijtje van specifieke 'Luftwaffe'-bunkers waartoe ook 'Anton' (typenummer L 479) en 'Bertha' (typenummer L 487) behoorden.

Deze laatste typen bunker waren ontworpen als onderkomen voor het gevechtscentrum van de radarstations. L 479 was qua volume een kleine 1.000 m^3 minder volumineus dan L 487, die speciaal was ontworpen om het operationele hart van radarstations van de 1e categorie in onder te brengen. 'Bertha'-bunkers kwamen voor in de radarstations 'Tiger' (Terschelling), 'Zander' (Zandvoort) en 'Biber' (Brielle). Uit het weinige dat daarover bekend is, valt niet met zekerheid vast te stellen of met een bunker L 487 B, waarover een melding bestaat dat die in Driebergen gebouwd zou worden, 'Cäsar' werd bedoeld.

Maar wij veronderstellen, dat dit inderdaad het geval is geweest, aangezien er geen reden was om behalve 'Cäsar' nog een andere grote bunker voor de 'Luftwaffe' in Driebergen neer te zetten.

Zoals hiervoor al opgemerkt, moeten de geallieerden zich de betekenis van 'Zeist' (daarbij inbegrepen wat net over de gemeentegrens met Driebergen-Rijsenburg lag) niet goed hebben gerealiseerd. Dat is o.i. de enige conclusie die getrokken kan worden uit het feit, dat ze het geen bombardement van betekenis hebben waardig geacht.

Het operationele hoofdkwartier van 'Stab XII. Fliegerkorps', later 'Stab I. Jagdkorps', was belangrijk, dat lijdt geen twijfel.

Maar we moeten ervoor waken niet te vervallen in een overschatting van de operationele betekenis ervan. Het niveau van 'I. Jagdkorps' was in de organisatie van de 'Luftwaffe' dan wel hoger dan dat van de 'Jagddivisionen', daarmee is echter geenszins gezegd dat in operationeel opzicht het centrum van de eerste 'dus' ook belangrijker was dan dat van de tweede.

Het tegendeel is waar. Alle verbindingen met vliegvelden (lees jagereenheden), radarstations en radiopeilstations, alsmede verbindingen met de FLAK, kwamen samen in de gevechtscentrales van de jachtdivisies. Vanuit hun goed geoutilleerde commandobunkers werden de operaties geleid, instructies aan de vliegende eenheden en aan de grondorganisatie gegeven en kon, terwijl een actie in volle gang was, altijd worden bijgestuurd.

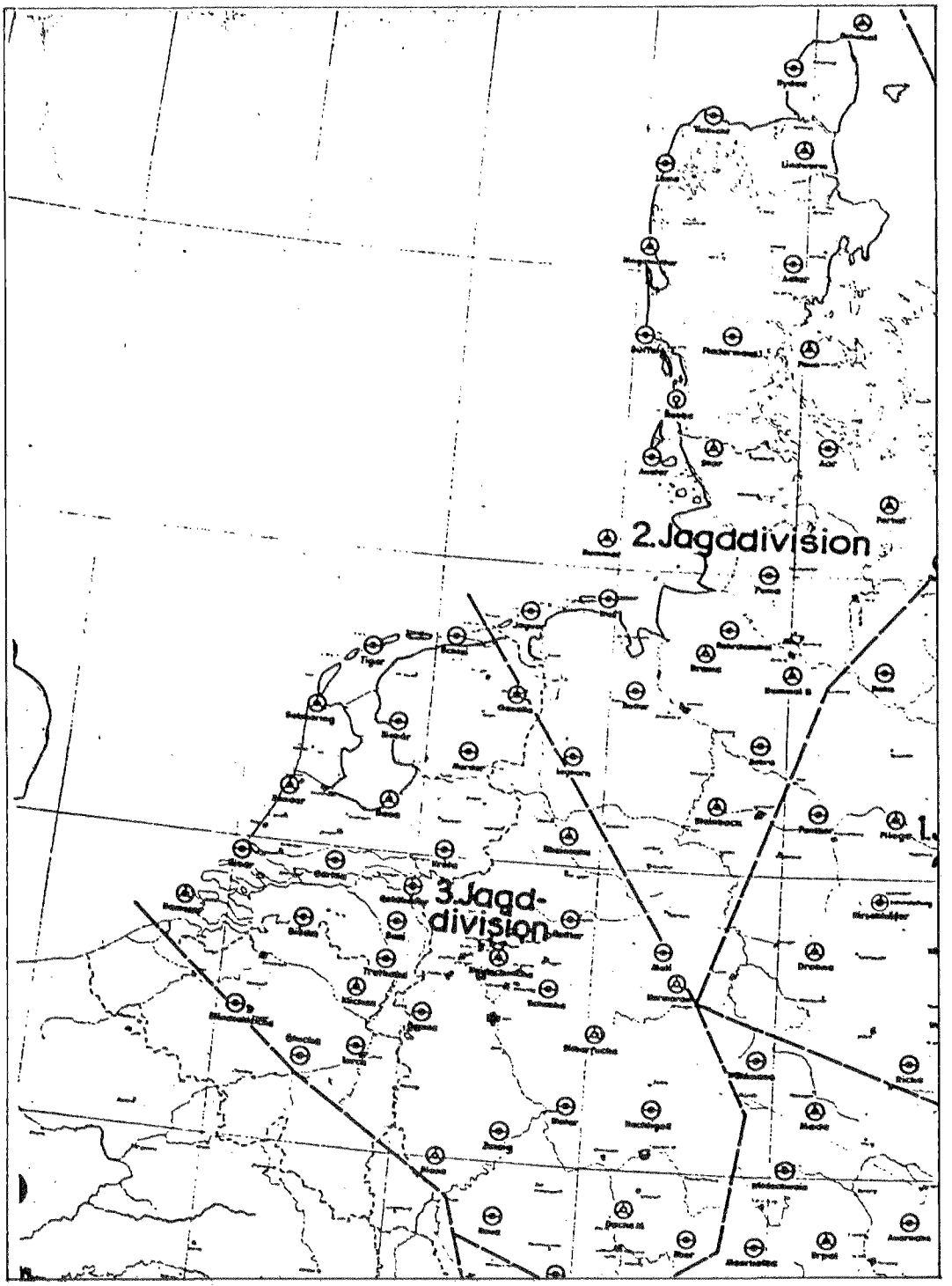

De sectoren van de 'Jagddivisionen' die tot 'I.Jagdkorps' behoorden met de daarin gelegen radarstations; situatie juli 1944. (Kaart - W. Grabmann, BRD)

Het hoofdkwartier van 'I. Jagdkorps' moest vanuit de gevechtscentrales van de divisies op de hoogte worden gehouden van de situatie in het luchtruim van elk van hen. De commandant van '3. Jagddivision', was per definitie dus altijd eerder op de hoogte van hetgeen er ons land naderde of van hetgeen zich boven ons land afspeelde dan de commandant van 'I. Jagdkorps' dat was.
In Zeist had men wel een overzicht van de gelijktijdige situatie in de drie divisiesectoren, maar gericht beïnvloeden kon men die van daaruit nauwelijks. Zulk een functioneren typeert men nog het best met het heden ten dage opgang makende begrip 'monitoring'. Een vinger aan de pols houden, zou men kunnen zeggen.

NA DE OORLOG

De geschiedenis van de 'bunker-villa', die nog steeds aan de Breullaan in de gemeente Driebergen-Rijsenburg staat, begon in zekere zin eerst na de oorlog. En wel, omdat het ding toen gebruikt ging worden voor het doel waarvoor het was gebouwd. Dat gold overigens nog niet voor de eerste na-oorlogse jaren. Toen hij, verzwakt door een slopende ziekte, in 1945 uit het gijzelaarskamp terugkeerde, zag Jhr.Mr.Dr. J.R. Clifford Kocq van Breugel zich tot z'n niet geringe ergernis opgescheept met de betonnen erfenis die de bezetter hem had nagelaten.
De schade die de bezetter had aangericht aan het terrein en het huis was nog ongedaan te maken. Maar die bunker zou altijd een steen des aanstoots blijven.
Juist toen hij met veel moeite zijn huis weer glasdicht had, kreeg de heer Clifford bezoek van een Nederlandse overheidsdienaar. Die vertelde hem dat het Rijk bereid was de bunker te laten verwijderen. Afbreken was te duur, men wilde proberen hem met explosieven klein te krijgen. Maar daar voelden de heer en mevrouw Breugel-Thurkow bitter weinig voor.

> 'Wij hebben nu net alle ruiten van het weliswaar ietwat wankel geworden huis Bornia, het koetshuis en de oranjerie weer doen repareren, we wensen beslist geen nieuwe explosies op de plaats.'

Dus bleef de bunker staan.

De twee ondernemende zonen van de vaste chauffeur van Bornia, Cornelis en Gerrit, zagen wel wat in de bunker. Het leek hun een geschikte bewaarplaats aardappels en fruit. Ze mochten hem voor een tientje per week voor dat doel huren. Kort daarop wist een champignonkweker hen ervan te overtuigen, dat de champignonteelt in de bunker lucratiever zou zijn dan het bewaren van aardappels en fruit. Door de circa 4 meter dikke muren en even dikke dak, heerste er een vrij constante temperatuur in de donkere ruimten in de bunker. Een goede plaats om champignons te kweken, zo leek het.
De gebroeders Van Ginkel besloten het erop te wagen. Een overweldigend succes schijnt het echter niet te zijn geworden.

Omstreeks 1948/1949 werd de ernstig zieke jonkheer benaderd door een ambtenaar van het Ministerie van Oorlog. Of hij er voor voelde de bunker beschikbaar te stellen voor opslag van kostbaar en gevoelig militair materiaal, dat trillingsvrij opgeslagen diende te worden. Hoe de onderhandelingen indertijd precies zijn verlopen, valt niet meer na te gaan. In elk geval werd de bunker gevorderd en in 1950 nam de luchtmacht hem in gebruik. Niet als opslagruimte, maar als luchtverdedigingscentrum.
'Den Haag' beschouwde het als een geschikte locatie om het 'Sector Operations Centre' (SOC) van het 'Commando Luchtverdediging' van de luchtmacht in onder te brengen.

En ofschoon de heer Clifford niet erg was ingenomen met de militaire bedrijvigheid bij zijn landgoed, stemde hij als goed vaderlander toch in met het militaire gebruik *'voorzover en voorzolang de bunker nodig was voor de landsverdediging.'*
Het verhaal was echter nog niet af.
Om beheer- en begrotingstechnische redenen was het noodzakelijk dat 'Oorlog' de opstal en de grond in volle eigendom kreeg. Men voelde er niet voor om veel geld aan het vastgoed van een ander te vertimmeren. En er moest heel wat gebeuren, want alles wat los en vast zat was verdwenen. Om te

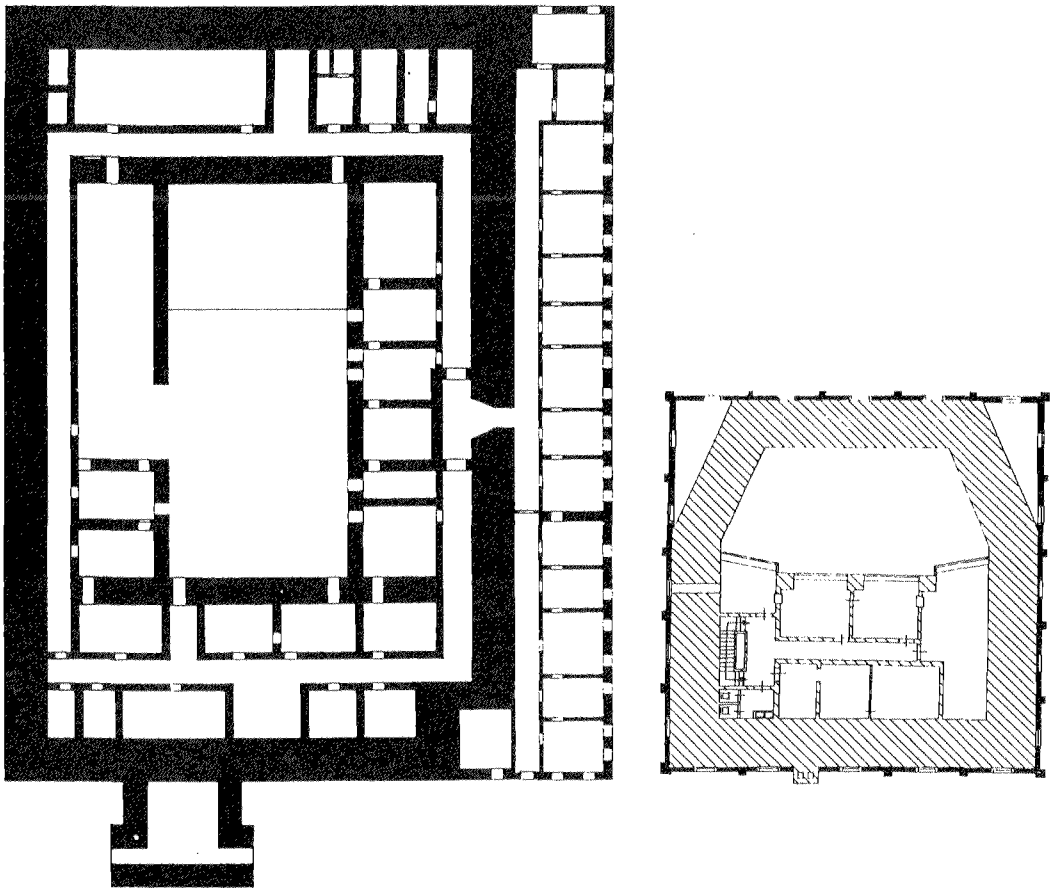

De platte gronden van de bunkers Diogenes (I) te Schaarsbergen en Cäsar te Zeist op gelijke schaal naast elkaar. Het verschil in de operationele taken van de staven weerspiegelde zich in de grootte van hun onderkomen.

voorkomen dat hij alleen al door z'n aanwezigheid sterk afbreuk zou doen aan de statige omgeving, zou er bovendien iets aan het uiterlijk moeten worden gedaan.
De jonkheer en het Rijk kwamen tot overeenstemming en de bunker met 2.166 m^2 grond gingen, de voor die tijd enorm hoge bouwkosten in aanmerking genomen, voor een appel en een ei over in rijkshanden.
Als pleister op de wonde kreeg de heer Clifford de toezegging, dat hij met de zijnen in geval van oorlog in zijn voormalig eigendom mocht komen schuilen.
Het betonnen gevaarte kreeg vervolgens een 'face lift'. Het werd als het ware ingepakt in een bakstenen muur, waarin heuse vensters en bedrieglijk echt lijkende deuren en balkons werden aangebracht. Op het beton pal achter het glas werden witte gordijntjes geschilderd.
Een kapconstructie completeerde de verhullingsmaatregelen. Het resultaat mocht gezien worden: Een wat erg hoog uitgevallen kantoorgebouw, zou men op het eerste gezicht denken. Niet bepaald fraai, doch lelijke kantoorgebouwen zijn er per slot van rekening meer. In elk geval herinnerde vrijwel niets nog aan de Duitse erfenis, die kunstig was weggemoffeld.

Nadat de bunker in orde en alles verbindings-technisch in gereedheid was gebracht, trok het SOC erin.

SOC was een instantie, die qua functioneren veel leek op de commandocentrale van '3. Jagddivision' in Schaarsbergen. Ook vertoonden de sectoren van beide luchtverdedigingsorganisaties een zekere overeenkomst. Het SOC coördineerde de luchtverdediging, waarin een vijftal navigatie (radar-) stations een belangrijke rol vervulden. Deze stations lagen bij Appingedam, Den Helder, Winterswijk, Nieuw-Milligen en De Lier. De jagers waren verspreid over de vliegvelden Leeuwarden, Twente, Ypenburg en Soesterberg. Het centrum was ingericht naar Engels model. In de centrale zaal stond een grote plottafel opgesteld, waarop de meldingen van de navigatiestations gevisualiseerd werden.
De staf van het SOC keek vanuit cabines op de plottafel neer. De Duitse methode van het aanschouwelijk maken van de meldingen verschilde in zoverre van de Britse, dat de Duitsers die gewoonlijk aangaven (geprojecteerd of getekend) op de achterzijde van een verticale matglazen wand, die vóór de bevelvoerder en z'n medewerkers stond opgesteld. Als de nood aan de man kwam, zou ook de staf van 'Commando Luchtverdediging' onderdak vinden in de bunker. In 1952 verwierf het Rijk de statige villa Wulpenhorst met bijbehorend terrein in Zeist om er het CLV in onder te brengen. Er is wel beweerd, dat de keus juist op de Wulpenhorst viel, omdat die locatie niet ver van de bunker verwijderd was.

Erg lang heeft het SOC overigens niet in de bunker gezeten. Het verhuisde in augustus 1958 naar Nieuw-Milligen, waar het gevoegd werd bij het daar gevestigde 'Control and Reporting Centre.' 'Cäsar' bleef noodonderkomen van de staf CLV en ging na de samenvoeging van CLV en CTL per 1 januari 1973 als zodanig onder de CTL-vlag verder. Hij heette toen onderkomen voor 'Oorlogstaf Tactische Luchtstrijdkrachten' van 'Commando Tactische Luchtstrijdkrachten'. Formeel heeft hij deze bestemming, zoals reeds vermeld, behouden tot 1 november 1991, doch feitelijk viel het doek al op 1 juli daaraan voorafgaand. *)

'Generalmajor' Josef Kammhuber.
(Foto - Bundesarchiv te Koblenz, BRD)

Jhr.Mr.Dr. J.R. Clifford Kocq van Breugel overleed in 1957. Zijn dochter geboren op Bornia en haar echtgenoot, Jhr.Mr. J.M. de Beaufort woonden toen al op de plaats. Om de foeilelijke bunker aan het oog te onttrekken, liet de heer De Beaufort al snel douglasdennen en later peppels om het 'defensieterrein' zetten. Ze zijn inmiddels tot volle wasdom gekomen.
'Eigenlijk heb ik dus voor de camouflage van dit belangrijke militaire object gezorgd', zegt hij nu vergenoegd.

* Interessant om in dit verband op te merken, is het feit, dat de tactische luchtstrijdkrachten van NAVO-bondgenoot Denemarken ook een voormalige Duitse luchtverdedigingsbunker tot onderkomen voor hun hoofdkwartier ('Tactical Air Command Denmark') hebben gekozen. Het betreft een zuster-bunker van 'Diogenes' uit Schaarsbergen, te weten 'Gygges' bij Grove, waarin tijdens de oorlog een onder-commando ('Abschnitt Denmark') van '2. Jagddivision' in Stade huisde.

In het kader van het beruchte 'Engelandspiel' (ook wel 'Nordpolspiel' genoemd) kwam er een even merkwaardige als unieke samenwerking tot stand tussen 'XII. Fliegerkorps' en het Bureau III F van de Duitse contraspionagedienst 'Ast Niederlande'.
De voormalige chef van 'III F', H.J. Giskes, schreef er na de oorlog het volgende over:

'Voor de keuze van Driebergen was mede beslissend geweest, dat daar de commandeur van de duitse nachtjagers in het gebied Noord-West zijn zetel had. Met de staf van deze commandeur had ik na de massadroppings in de herfst van 1942 een nauw contact opgenomen. De Ic ('Eins-c', Chef Inlichtingen T.) van dit Generaal-commando gaf veelzijdige steun aan onze onderneming. Hij was een uitmuntend vlieger en een allround sportman, die met zijn 'Storch' altijd klaar stond om urenlang met mij over Nederland te kruisen, als ik weer eens dringend verlegen zat om nieuwe afwerpterreinen. Men kon die van de lucht uit gemakkelijker vinden dan op de begane grond. (. . .)
Het merendeel van de circa dertig afwerpterreinen, die in de loop van het 'Nordpolspiel' aangewezen werden, lag in de heidegebieden van de Veluwe, enkele ten Oosten en ten Noorden van Steenwijk en één ten Oosten van Assen.'

Dat Giskes juist melding maakte van Steenwijk als plaats in de buurt van droppingterreinen, is interessant. Immers, bij Steenwijk om precies te zijn tussen Havelte en Uffelte legden de Duitsers in de loop van de oorlog het vliegveld Havelte aan. En dat brengt ons als vanzelf bij de uiterst curieuze geschiedenis die prof.dr. R.V. Jones (tijdens de oorlog hoofd van 'Scientific Intelligence' van de R.A.F.) ons begin 1980 mededeelde.

'Ik kan me nog een ochtend in 1944 herinneren waarop ik per ongeluk in een telefoongesprek tussen twee R.A.F.-officieren terecht kwam, die bezig waren plannen te maken om een Nederlandse agent ergens in Holland te droppen. Ze noemden toevallig de precieze plaats van het voorgenomen rendez-vous.
Ik wist dat één van de Duitse nachtjagers juist was overgeplaatst naar een vliegveld niet meer dan 10 tot 20 km daar vandaan.
Dus, zonder mezelf bekend te maken en zelfs ondanks de omstandigheid dat de conversatie over een beveiligingssysteem liep, dat bekend stond als 'scrambler', kwam ik, als het ware vanuit een andere wereld, tussenbeide. Ik waarschuwde ze dat ze een minder gevaarlijke plaats voor de dropping moesten uitzoeken. Ik hoop dat ze de operatie dienovereenkomstig hebben verplaatst. Ze zullen wel nooit achter de ware herkomst gekomen zijn van de beschermengel die over hen waakte.'

Hoewel er geen bewijs bestaat dat het vliegveld, dat dr. Jones vermeldde, ook werkelijk Havelte is geweest, is een verband tussen zijn verhaal en dat van Giskes wel snel gelegd.
Hoe dit verder ook zij, in elk geval vonden wij het relaas van Dr. Jones zo uniek, dat we u dat niet wilden onthouden.

Een functionaris van de PTT, die bij de aanleg van de eerste na-oorlogse lijnverbindingen van 'Cäsar' was betrokken en sindsdien gedurende vele jaren de zorg over die verbindingen had, herinnert zich een zeer merkwaardig voorval uit de beginperiode. Op een zeker moment werd een telexcentrale binnengebracht. Van Duits makelij, kennelijk oorlogsbuit.
Na het apparaat geopend te hebben, ontdekte hij, dat bij alle aansluitpunten van lijnen plaatjes met de namen van de aangeslotenen waren bevestigd. Waar de centrale dienst had gedaan, was niet met zekerheid vast te stellen, doch de informatie die hij op deze wijze nog bevatte, zou wel eens waardevol kunnen zijn. Dus lichtte de PTT-er onmiddellijk (achteraf heeft hij er wel eens spijt van gehad, dat hij dat zo vlug heeft gedaan . . .) een inlichtingenofficier in over zijn 'vondst'. Die heeft zich over de interessante informatie ontfermd.
De PTT-man, inmiddels gepensioneerd, vraagt zich nog wel eens af wat zijn ontdekking heeft opgeleverd.

De heer en mevrouw De Beaufort-Clifford Kocq van Breugel, inmiddels reeds op jaren, zijn aangenaam getroffen door het nieuws dat de KLu de villa-bunker heeft ontruimd. Hoewel, geheel onverwacht kwam dit nieuws voor hen niet. In 1990 klopten ze al eens bij 'Defensie' aan om te informeren wat men op termijn met de bunker van plan was.

> 'In dit verband hebben mijn echtgenote en ik bij het optreden van de heer Gorbatsjov menen te mogen informeren of en zo ja wanneer Defensie de Bornia bunker aan Domeinen zal overdragen. De familie heeft gezien de band die door de generaties heen met het landgoed Bornia bestaat, bevestigd gekregen dat zodra Defensie de bunker niet meer nodig heeft, men niet verzuimen zal de eigenares van de Bornia buitenplaats, de op het huis geboren Vrouwe I.C.A.L. de Beaufort Clifford Kocq van Breugel daaromtrent te verwittigen daar het hier een erezaak betreft.'

Aldus liet ons de oude edelman weten.
En het zou hem bitter teleurstellen, wanneer het onroerend goed niet tegen een even schappelijke vergoeding zou worden teruggegeven als waarvoor het eigendomsrecht indertijd naar de Staat der Nederlanden overging.

Hij heeft ook al een goede bestemming voor 'Cäsar' in gedachten.
Ofschoon hij daar liever nog niets over kwijt wil, verzekert hij ons wel, dat hij in elk geval niet van plan is champignons te gaan kweken!

VERANTWOORDING

Dit artikel bevat informatie die afkomstig is uit de volgende bronnen:

- Sectie Luchtmachthistorie van de Luchtmachtstaf te 's-Gravenhage;
- Centraal Archievendepôt van het Ministerie van Defensie te 's-Gravenhage;
  * Archief Militaire Inlichtingendienst, 1940-1945 (M.I.D.).
- Sectie Militaire Geschiedenis van de Landmachtstaf te 's-Gravenhage;
- Inspectie der Domeinen te Arnhem;
- Gemeentearchief Zeist;
- Militärgeschichtliches Forschungsamt te Freiburg i. Br., Bondsrepubliek Duitsland;
- Topografische Dienst (Fototheek) te Emmen;
- P.J. Grimm, Bommenwerpers op de Bakermat een vervolgartikel in de uitgaven van februari en april 1989 van *Onze Luchtmacht*;
- A. Korthals Altes, Luchtgevaar Luchtaanvallen op Nederland 1940 1945; Amsterdam 1984;
- H.J. Giskes, Abwehr III F De duitse contraspionnage in Nederland; Amsterdam 1949;
- A.P. de Jong (eindredacteur), Vlucht door de tijd 75 jaar Nederlandse Luchtmacht; 's-Gravenhage 1988;
- Utrechts Nieuwsblad/NZC d.d. 26 oktober 1991.

Zonder zelfs ook maar de indruk te willen wekken de bijdrage van anderen aan de totstandkoming van deze beschouwing van minder belang te achten, stel ik er prijs op twee personen in het bijzonder mijn

erkentelijkheid te betuigen voor de helpende hand die ze mij hebben geboden. Het zijn de heer W. Grabmann, die ondanks zijn hoge leeftijd (86) keer op keer bereid bleek de vragen die ik hem voorlegde zeer uitvoerig te beantwoorden en luitenant kolonel vlieger G.H. Graauw, door wiens bemiddeling de bezichtigingen van de 'Bornia-bunker' tot stand kwamen.
Maar evenzeer ben ik voor hun bereidwillige hulp veel dank verschuldigd aan:

- *In de Bondsrepubliek Duitsland*; de heren E. Bode, H. Diener, J. Güntner en H. Wittmer;
- *in Denemarken*; de heer H. Hannibal;
- *in Groot-Brittannië; prof. dr. R.V. Jones;*
- *in ons land*; de heer Jhr. mr. J.M. de Beaufort, mevrouw Jvr. I.C.A.L. de Beaufort-Clifford Kocq van Breugel, en de heren R. Dargel, H.L. Herrebout, K.A. Hulstein, drs. P.R.A. van Iddekinge, Dr. J.A.M.M. Janssen, S.J. Naber, C.N.J. Neisingh, R.P.M. Rhoen, Dr. R. Rolff, A. Stap, H. Visser en J.M. Winter.

NAWOORD

De beschouwing over de ontwikkeling van de structuur van het Duitse luchtverdedigingsstelsel braken wij af omstreeks het moment waarop de staf van 'I. Jagdkorps' het zekere voor het onzekere nam en een goed heenkomen in Duitsland zocht.
Het eerst verantwoordelijke hoofdkwartier voor de luchtverdediging in ons land, 'Stab 3. Jagddivision' in Schaarsbergen, bleef. Tot 17 september 1944. Ofschoon de divisie niet meer over dagjagers beschikte.
Toen op zondagmiddag 17 september 1944 de luchtlandingen bij Arnhem op slechts enkele kilometers afstand van de bunker Diogenes op gang kwamen, werd de Duitsers de grond daar te heet onder de voeten. Om ongeveer vijf uur diezelfde middag vertrok de divisiestaf onder aanvoering van 'Generalmajor' Walter Grabmann met gemotoriseerde vervoer richting Duitsland. Een achtergebleven 'Sprengkommando' vernielde 's avonds de inrichting van de grote zaal en volgde daarop de divisiestaf naar Duisburg-Kaiserberg. Daar was al enige tijd een reserve-onderkomen voor de divisie gereed gehouden werd. Direct na aankomst in zijn nieuwe commandopost, zette Grabmann zich aan de uitvoering van een nieuw opgedragen taak, de bestrijding van de luchtlandingstroepen in het gebied Eindhoven-Nijmegen-Arnhem.
De dagjagers die in ons land verbleven waren direct bij het begin van de invasie in Normandië al naar Frankrijk gedirigeerd.
De raketvliegtuigen Me 163 B 'Komet' die sinds medio juli op het vliegveld Venlo lagen, bleven daar, doch waren te gering in aantal om van enige betekenis te zijn. Door hun geringe vliegtijd en binding aan de thuisbasis, speelden die hoogstens een en dan nog ondergeschikte rol in de locale luchtverdediging. De zware bombardementen die vanaf medio augustus de vliegvelden in het zuiden van ons land troffen, deden de daar gestationeerde vliegende eenheden uiteindelijk begin september elders een goed heenkomen zoeken. Door het verschuiven van het front in noordelijke en oostelijke richting en de geallieerde invasie op de Zuidfranse kust, werden de meeste Duitse jagereenheden genoodzaakt een goed heenkomen te zoeken op Duitse vliegvelden. 'Luftflotte 3', de Duitse luchtmacht in Frankrijk, hield op als organisatie te bestaan. Met gevolg, dat 'II. Jagdkorps' met zijn twee jachtdivisies (de 4e en de 5e) stuurloos werd binnen het totale luchtverdedigingsstelsel.
Het toevoegen van de overgebleven staven en vliegende eenheden van de in Frankrijk opgerolde luchtmacht aan de verdediging van het 'Reich', leek de meest voor de hand liggende oplossing. Göring besloot op 19 september 1944 dan ook in die zin. Drie dagen later werd uit de staf van 'Luftflotte 3' een nieuw commando gevormd, 'Luftwaffen Kommando West' (afgekort: 'Lw. Kdo West'). Dit commando dat boven 'II. Jagdkorps' was gesteld, had niet de status van een 'Luftflotte', het werd een ondercommando van Stumpffs 'Luftflotte Reich'.

Stumpff zou de jagers van 'II. Jagdkorps' zonder twijfel beschouwen als een welkome versterking van de eenheden waarmee hij zijn luchtverdedigingopdracht boven het Duitse grondgebied moest zien te vervullen.
Dit vooruitzicht nu verontrustte 'Generalfeldmarschall' Karl Rudolf Gerd von Rundstedt, die als 'Oberbefehlshaber West' het

'Oberst im Generalstab' Heiner Wittmer (chef staf 'I. Jagdkorps'), 'Generalmajor' Josef Schmid (commandant 'I. Jagdkorps'), 'Generaloberst' Hans-Jürgen Stumpff (commandant 'Luftflotte Reich') en 'Generalmajor' Max Ibel (commandant '2. Jagddivision') (vlnr) poseerden op 10 april 1944 in Zeist (De Breul) voor de kamera van een fotograaf van een 'Propaganda Kompanie'. (Foto - collectie auteur)

bevel over de Duitse legers aan het front in het westen voerde, ten zeerste. Hij zag zich al beroofd van de onmisbare 'jager-paraplu'. Zijn inspanningen om zich daarvan toch te verzekeren, bleven niet onbeloond. Om aan Von Rundstedts wensen tegemoet te komen, haalde Hitler 'Lw. Kdo West' weg bij 'Luftflotte Reich' en plaatste het rechtstreeks onder Göring.

'Luftflotte Reich' zou met 'I. Jagdkorps' (waaronder toen 5 jachtdivisies ressorteerden, te weten de 1ste, 2e, 3e, 7e en 8ste) de luchtverdediging van Duitsland en Oostenrijk voor z'n rekening nemen, terwijl 'Lw. Kdo West' in deze opzet met 'II. Jagdkorps' (waaronder alleen de 4e jachtdivisie ressorteerde) en met de 5e jachtdivisie onder rechtstreeks bevel, voor de verdediging van het front in het westen zou zorgen.
Al spoedig bleek de scheiding van beide luchtverdedigingsorganisaties in de praktijk een onwerkbare situatie op te leveren.

Op 1 december 1944 kwam daaraan een einde, doordat 'Lw.Kdo West' alsnog onder commando van 'Luftflotte Reich' werd gesteld.
De taakverdeling kwam nu in het grote verband tot stand, waardoor vanzelf een betere coördinatie van operaties gewaarborgd was.
Overigens vielen deze organisatorische veranderingen samen (hetgeen toeval was) met een opmerkelijk 'revival' van de Duitse jagerstrijdmacht.
In oktober 1944 namelijk startte de 'Luftwaffe' een uiterst ambitieus en door de geallieerden waarschijnlijk voor onmogelijk gehouden programma dat ten doel had om begin november een grote jagerstrijdmacht (2.000 vliegtuigen) beschikbaar te hebben. Daarmee zou op een geschikte dag in november de Amerikaanse Luchtmacht een 'Grote Slag' worden toegebracht. Men dacht in een verrassende, massale aanval in één klap zo'n 400 à 500 Amerikaanse bommen-

werpers te kunnen neerschieten. De Amerikanen zouden daardoor gedwongen zijn, zo was de redenering, om hun strategische luchtoorlog tegen Duitsland af te breken.
(Niet alleen de dagjachtorganisatie werd stroomde vol met nieuwe jagers. De nachtjacht bereikte, ondanks de grote verliezen die werden geleden, bereikte in november 1944 met 1.087 tweemotorige nachtjagers en 70 zogenaamde 'Mosquitojäger' zelfs haar grootste sterkte uit de gehele oorlogperiode.)
Het slechte weer in november 1944 was er de directe oorzaak van dat het nooit tot een massale confrontatie is gekomen. Eind november werden de plannen voor 'Der Grosse Schlag' afgeblazen. Er werden intussen in het diepste geheim al weer andere plannen uitgebroed.
Op 15 november 1944 werden de jagers van '3. Jagddivision' plotseling onder operationeel commando van 'Lw.Kdo West' geplaatst. Weldra bleek dat ze nodig waren om de gelederen van 'Lw. Kdo West' te versterken, die steun zouden verlenen aan de grondtroepen in het Ardennen Offensief (gelanceerd op 16 december 1944).

Dit offensief had voor de 'Luftwaffe' een rampzalig verloop. Naar de mening van Grabmann betekenden de operaties in de laatste week van december 1944 zelfs haar doodsteek. De jagers die de grondtroepen in de Ardennnen vanuit het noordelijke deel van Duitsland en vanuit ons land (vliegveld Twente was weer volop in bedrijf) te hulp schoten, werden steeds tijdig door de geallieerde jagers opgevangen en leden grote verliezen.
In deze situatie werd het idee geboren om zoveel mogelijk van de jagers die op velden in het zuiden van ons land, in België en in Noord-Frankrijk lagen, met één vernietigende klap uit te schakelen. Aldus zou voor de Duitse jagers letterlijk de weg naar de Ardennnen geëffend kunnen worden. In de vroege ochtend van 1 januari 1945 lanceerde de 'Luftwaffe' onder de codenaam 'Bodenplatte' de groots opgezette verrassingsaanval op 15 geallieerde jagervliegvelden.
Er deden ca. 800 Duitse jachtvliegtuigen aan mee. Naar schatting gingen er bijna 500

'Generalmajor' Josef Schmid (r) en zijn chef staf, 'Oberst im Generalstab' Heiner Wittmer. De foto werd op 10 april 1944 in Zeist (De Breul) genomen. (Foto - collectie auteur)

geallieerde vliegtuigen verloren en liepen er meer dan 100 schade op.
Ramingen van de Duitse verliezen lopen uiteen van 150 tot 300.
'Terwijl het voor de tegenstander gemakkelijk was de verliezen binnen acht dagen uit zijn grote voorraden aan te vullen, moest de 'Luftwaffe' haar succes bekopen met het verlies van de laatste drijvende krachten van de dagjacht, de ervaren jachtvliegers, in het bijzonder commandanten van gevechtseenheden', concludeerde Grabmann later.
Had de 'Luftwaffe' in deze fase van de oorlog haar brandstof al vrijwel volledig opgesoupeerd, na 'Bodenplatte' was ze dat ook door haar meest ervaren jachtvliegers heen. En zij waren nog de enigen die in staat waren geweest de goed getrainde en ervaren geallieerde piloten in hun superieure jagers nog enigszins partij te geven.

'Bodenplatte' zorgde er ook voor, dat de operationele organisatie, afgemeten aan wat er nog in de strijd geworpen kon worden, in hoge mate topzwaar was geworden.
Een herindeling van die organisatie kon niet uitblijven. Op 26 januari 1945 werden de staven van de beide jachtkorpsen opgeheven.
Uit deze staven werden vervolgens de volgende formaties voor de uitvoering van de daarbij vermelde taken samengesteld:

'Stab IX. Flieger Korps (J):	Deze jagerstaf die aan 'IX. Fliegerkorps (bommenwerpers!) werd toegevoegd, nam de leiding op zich van alle jagers in de 'Reichsluftverteidigung'. De staf werd gevestigd in Treuenbrietzen en was ondergeschikt aan 'Luftflotte Reich'.
'Stab 14. Flieger Division':	Leidde de formaties in de middelste sector van het front in het westen. De staf was gevestigd in Flammersfeld.
'Stab 15. Flieger Division':	Leidde de formaties in de noordelijke sector van het front in het westen. Vestigingsplaats was Bad Essen.
'Stab 16. Flieger Division':	Deze staf was die van '5. Jagd-division', welke een nieuwe naam had gekregen. De staf leidde de formaties in de zuidelijke sector van het front in het westen. Vestigingsplaats was Durlach.

Met 'I. Jagdkorps' was ook diens commandant, 'Generalleutnant' Josef Schmid, uitgerangeerd. De 'Flieger Divisionen' stonden onder direct bevel van 'Lw.Kdo West'.
Ons land behoorde wat luchtsteun aan de fronttroepen betreft tot het werkterrein van '14. Flieger Division' en tot het werkterrein van 'IX. Fliegerkorps (J)'/'3. Jagddivision' voorzover het de luchtverdediging van het 'Reich' aanging. Maar op 1 februari 1945 had Grabmanns '3. Jagddivision' al geen operationele dagjagers meer.

Verdween Schmid van het toneel, de man wiens plaats hij in Driebergen had ingenomen kwam weer uit de coulissen. Want de nood was intussen zo hoog gestegen, dat de rijksmaarschalk er op 2 februari 1945 toe overging om de in ongenade gevallen Kammhuber als redder 'van stal' te halen. Hij stelde hem aan als 'Gevolmachtigde voor de bestrijding van viermotorige vliegtuigen'. De rehabilitatie werd gecompleteerd met de benoeming tot 'Gevolmachtigd generaal van de 'Luftwaffe' voor straalvliegtuigen'.

Maar ook de doortastende organisator Kammhuber was niet meer bij machte het tij te keren. De superieure Messerschmitt straaljagers (Me 262), die zonder extra brandstoftanks een vliegduur hadden van slechts 40 à 50 minuten, vielen vaak ten prooi aan de geallieerde jagers die in prestaties dan wel de mindere waren, maar in aantal in de meerderheid. Zozeer zelfs, dat aan geallieerde kant het getal ruimschoots opwoog tegen de kwaliteit aan Duitse zijde en de balans naar geallieerde zijde deed overslaan. De jagers van de bondgenoten bleven rustig in de buurt van de vliegvelden op de loer liggen, wachtend op het moment van terugkeer van de straaljagers. Om vervolgens toe te slaan terwijl de Me 262's, dikwijls vliegend met vrijwel lege brandstoftanks, met de landing bezig waren.

In februari 1945 voerden de dagjagers van 'IX. Fliegerkorps (J)' nog 760 gevechtsvluchten uit. Resultaat: 2 bommenwerpers en 17 jagers. De prijs die ze daarvoor moesten betalen was onevenredig hoog: 30 eigen jagers.

De geallieerde luchtmachten waren heer en meester in het Duitse luchtruim en bleven dat. Grote armada's torsten hun bommenlast vrijwel ongehinderd naar de Duitse steden, die langzaam maar zeker in onafzienbare puinhopen veranderden.
De meeste eenheden, die met conventionele dagjagers waren uitgerust, moesten hun jagers wegens brandstofgebrek aan de grond houden.
In de nachtjacht nam nog slechts een fractie van het aantal beschikbare nachtjagers, gevlogen door een select groepje nachtjagerpiloten, aan de strijd deel.
De laatste opflikkering voor haar ondergang beleefde de nachtjacht in de nacht van 3 op 4 maart 1945 tijdens de operatie Gisela.
Na een wekenlange voorbereiding waren de Duitsers er in geslaagd zo'n 100 nachtjagers vlieggereed te krijgen. In de bewuste nacht mengden de nachtjagers zich in de Britse bommenwerperstroom toen die, na aanvallen in de omgeving van Dortmund te hebben uitgevoerd, huiswaarts keerde. Terwijl de bommenwerpers zich gereed maakten voor de landing, sloegen de nachtjagers toe. Bij de 8 toestellen die er al boven Duitsland verloren waren gegaan, kwamen er nog 20 die boven Engels grondgebied werden neergeschoten. De RAF schrok danig van de Duitse actie, niet wetende dat het slechts een opflikkering betrof, waarmee de conventionele nachtjagers van 'IX. Fliegerkorps (J)' hun laatste brandstof verbruikt en hun laatste kruit verschoten hadden.
Alleen enkele voor de nachtjacht geprepareerde Me 262 straalvliegtuigen boekten daarna nog enige incidentele successen.
Eind maart 1945 werd de staf van '3. Jagddivision' ontbonden. Grabmann kreeg daarop het bevel over '1. Jagddivision' totdat ook die divisie zijn territorium kwijt was. Tot slot heeft hij nog een blauwe maandag het bevel gevoerd over '15. Flieger Division' in Sleeswijk.

In maart en april 1945 beperkten de acties van de dagjagers zich noodgedwongen vrijwel uitsluitend tot die van eenheden welke met straaljagers waren uitgerust. In individuele gevallen behaalden die soms nog

'Generalmajor' Walter Grabmann (l).
(Foto - collectie auteur)

enkele opzienbarende resultaten, die echter van geen enkele betekenis meer waren.
Op 7 april 1945 viel bij de operatie 'Wehrwolf' de laatste stuiptrekking van conventionele dagjagers van de 'Luftwaffe' te registreren.
Een gevechtsformatie, bestaande uit 183 zich vrijwillig aangemeld hebbende piloten in jagers van het type Me 109 en ca. 1.200 Amerikaanse bommenwerpers, beschermd door ongeveer 700 escortejagers die boven Noord-West Duitsland penetreerde. De piloten hadden zich verplicht om hoe dan ook een bommenwerper neer te halen. Als het niet anders kon, door rammen.
Drieëntwintig bommenwerpers gingen verloren. De Duitse verliezen waren gigantisch: 77 piloten sneuvelden en 133 jagers gingen verloren.
De 'Wehrwolf'-strijdmacht kreeg tijdens de operatie dekking van Me 262 straaljagers, die zonder noemenswaardige eigen verliezen 28 geallieerde vliegtuigen neerschoten. Voor de geallieerden aanleiding om op 10 april de vijf als straaljagerbases bekend staande vliegvelden in Noord-Duitsland grondig aan te

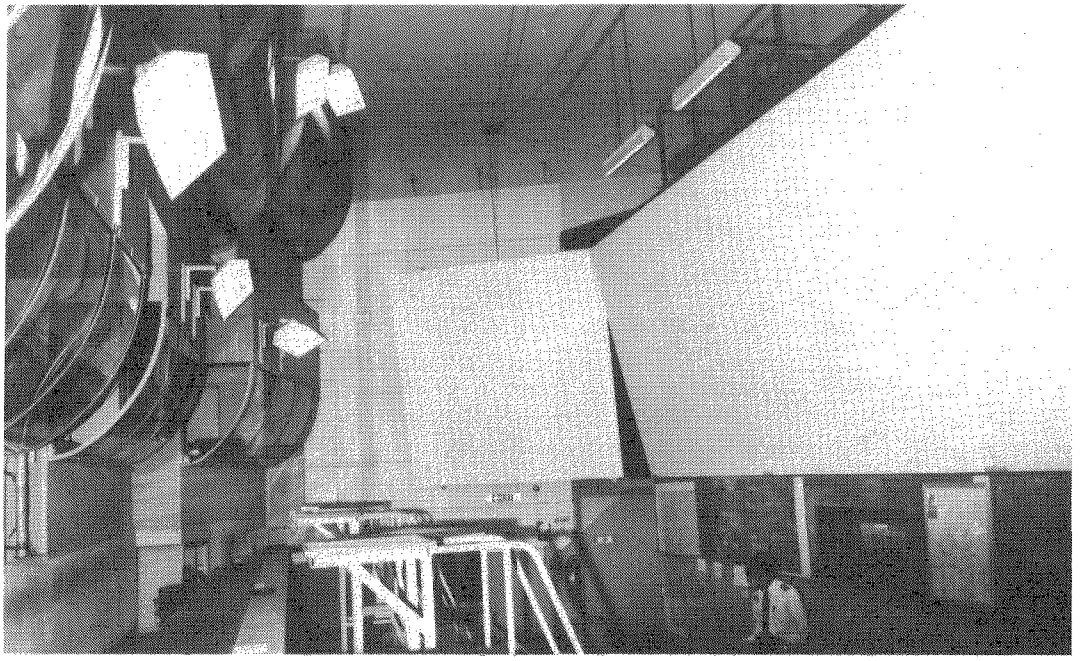

De centrale zaal in Cäsar met links de loges van waaruit de staf CTL een goed zicht had op de schermen, waarop allerlei informatie geprojecteerd kon worden.
Toen CLV de bunker nog als 'Sector Operations Centre' gebruikte, stond in de zaal een grote plottafel opgesteld. Voor 'I. Jagdkorps' zou vrijwel zeker langs de brede achterwand een grote, matglazen kaart zijn opgesteld, waarop 'Luftnachrichtenhelferinnen' de meldingen welke zij vanuit de divisiehoofdkwartieren ontvingen, geprojecteerd zouden hebben.
De korpscommandant en zijn staf zouden vanuit hun loges een onbelemmerd zicht op de kaart hebben gehad. (Foto - collectie auteur)

Zo keek men vanuit een loge op de 2e etage in de centrale zaal van de bunker.
(Foto - collectie auteur)

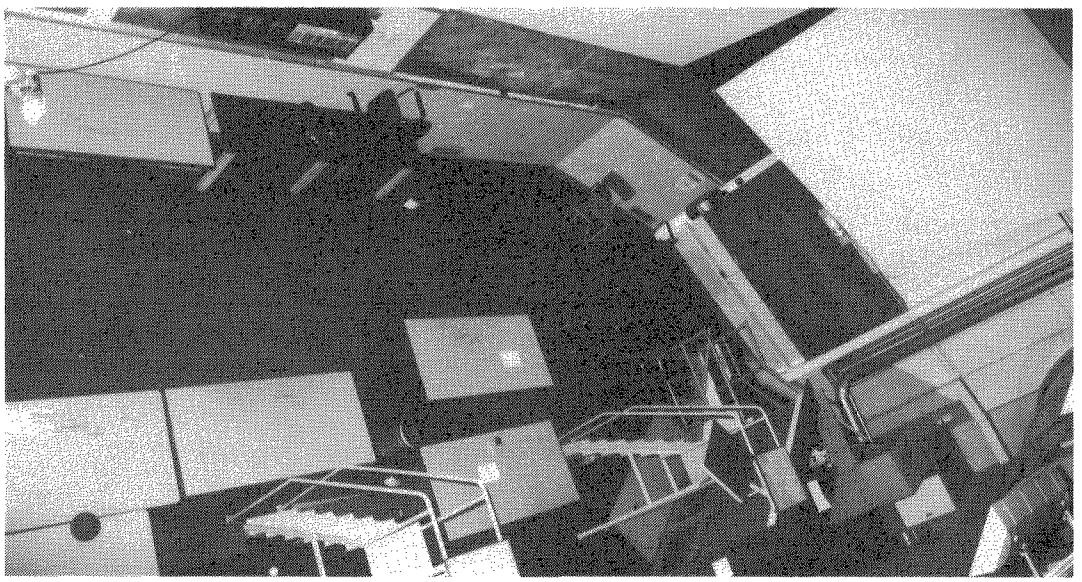

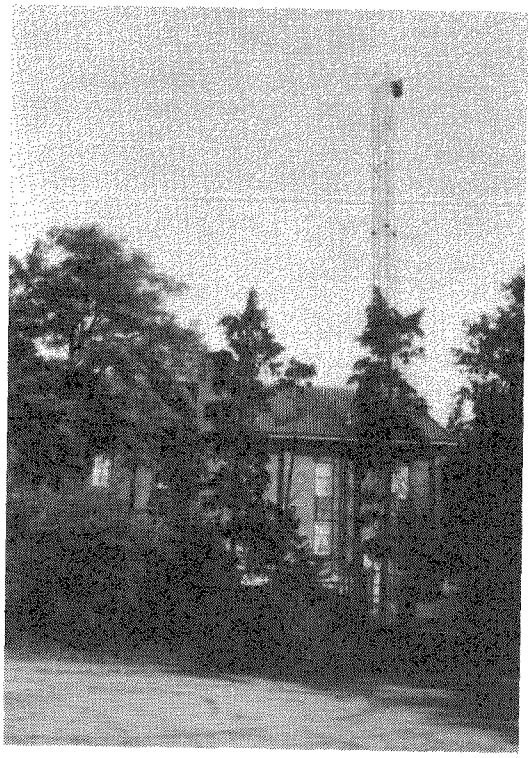

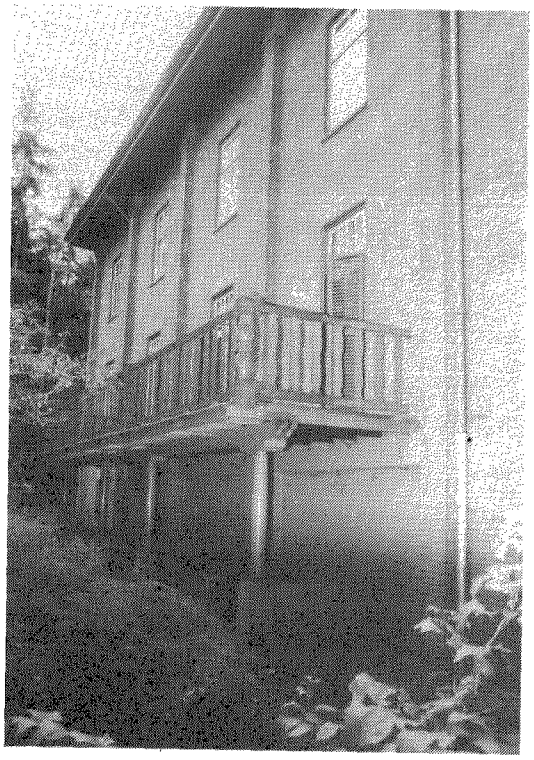

Sinds de betonnen bunkermuur bekleed is met een bakstenen muur (met heuse ramen en een balkon waar geen deur op uitkomt) en voorzien is van een kapconstructie, heeft het geheel het aanzien gekregen van een enigszins wanstaltig kantoorgebouw.
Aan de zogenaamde ASCON-mast was al op grote afstand te zien dat hier een militair object moest liggen.
(Foto - collectie auteur)

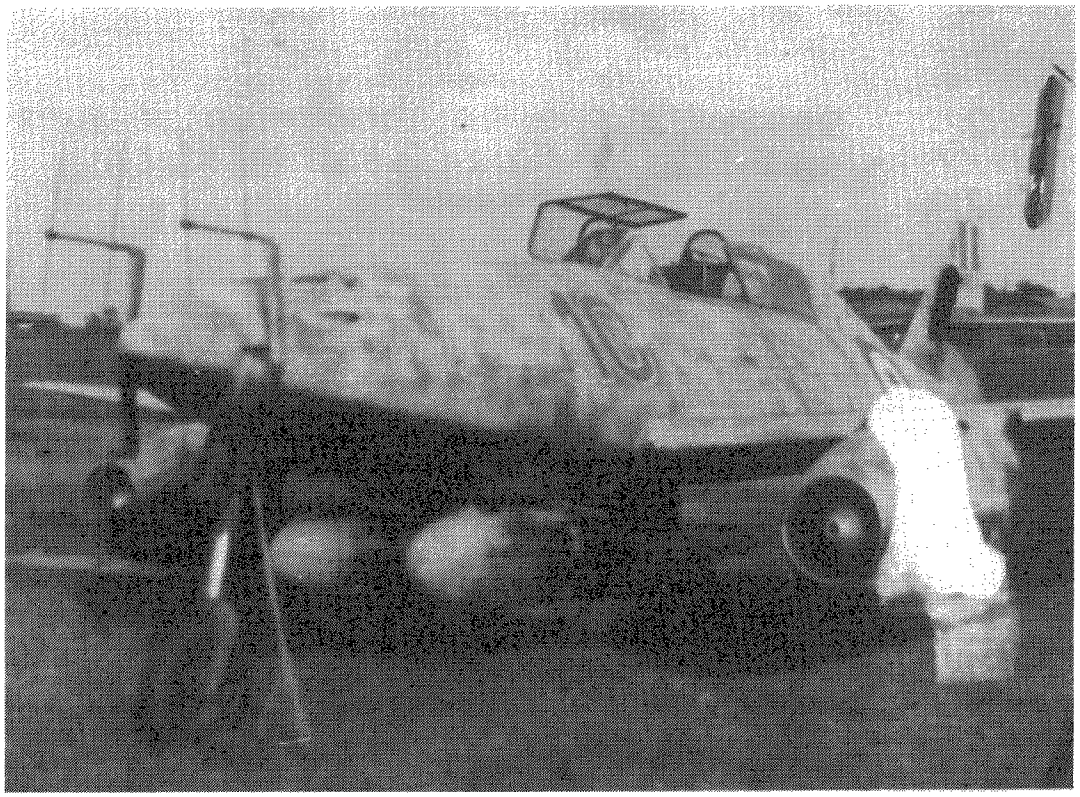

Een Me 262 B-1a tweepersoons nachtjager, uitgerust met een Fuge 218 boordradar. De antenne is verticaal gepolariseerd. Deze uitvoering van de Me 262 is aan het eind van de oorlog gebruikt om de snelle en hoogvliegende Mosquitoes, die Berlijn bombardeerden, te onderscheppen. Hoogstwaarschijnlijk zijn slechts enkele vliegtuigen van dit type operationeel geweest. Deze nachtjager was uitgerust met twee extra brandstoftanks, waardoor de relatief geringe vliegduur met enkele tientallen minuten verlengd werd.
De Me 262 werd op 28 mei 1945 op het Noordduitse vliegveld Flensburg gefotografeerd. Hij droeg toen al de bekende 'R.A.F. roundel' op de romp en was gereed om voor uitgebreid onderzoek naar Groot Brittannië te worden overgevlogen.
(Foto - Public Record Office te Kew)

pakken. De 'Luftwaffe' wist tegen de ca. 1.200 bommenwerpers die deze klus voor hun rekening namen nog 62 straaljagers in de lucht te brengen. Van die 62 gingen er 8 verloren, terwijl er 24 zoek raakten. Aangenomen werd, dat zij vanwege de vernieling van de landingsbanen van hun thuisbases, uitgeweken zijn naar andere vliegvelden. Naar schatting 15 geallieerde vliegtuigen keerden die dag niet van hun missie terug. Enkele dagen later weken de straaljagers uit naar vliegvelden in de omgeving van Praag, omdat het niet langer mogelijk was met de Me 262's vanaf de Noordduitse vliegvelden te opereren.

Voorzover bekend, maakte een Me 262 op 17 april 1947 het laatste slachtoffer. Het was een bommenwerper van '8th USAAF' die deelnam aan aanvallen op verkeersvoorzieningen van Dresden, Nürnberg en Pilsen.

Met zware aanvallen op Kiel en München sloot de RAF in de nacht van 25 op 26 april 1945 de geallieerde strategische luchtoorlog tegen Duitsland af.

Studie-afdeling militaire gedenktekens en monumenten
Afdelingcorrespondenten: J.A. Bom, J. Albarda

Overzicht gedenktekens en monumenten met betrekking tot de Nederlandse Krijgsmacht, 1815-heden

Het is geruime tijd geleden dat in Mars et Historia een publicatie van onze studie-afdeling was opgenomen; ook in het fraaie lustrumnummer 1991 zal de lezer tevergeefs naar een artikel van de afdeling zoeken.
Dit betekent echter niet dat de correspondenten de afgelopen tijd hebben stilgezeten. Als bijdrage van de afdeling voor het vijfde lustrum van onze vereniging heeft namelijk aan de hand van de aanwezige monumentendocumentatie een inventarisatie, naar de stand van mei 1991, plaatsgevonden van gedenktekens en monumenten met betrekking tot de Nederlandse Krijgsmacht van 1815 tot heden. De hierdoor verkregen informatie is vervolgens naar onderwerp (o.a. krijgsmachtdeel, wapen of dienstvak, regiment) en vindplaats uitgewerkt. Eén en ander heeft zijn weerslag gekregen in het 130 pagina's tellende 'Overzicht Gedenktekens en Monumenten met betrekking tot de Nederlandse Krijgsmacht, 1815-heden', dat op 9 november 1991 tijdens de lustrum-jaarvergadering door de studieafdeling aan het bestuur en de leden is gepresenteerd.

Voor geïnteresseerden is het overzicht, zolang de voorraad strekt, verkrijgbaar bij J.A. Bom, Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar tegen een vergoeding van *f* 7,50 per exemplaar. Men kan het overzicht toegezonden krijgen door een bedrag van *f* 15,- (inclusief verpakkings- en portokosten) over te maken op de Postbank, rekeningnummer 1762838, t.n.v. J.A. Bom te Wassenaar.

In het inleidend woord van J. Albarda bij het overzicht werd de hoop uitgesproken dat de publicatie aanleiding zou geven tot reacties in de vorm van aanvullingen en correcties. Deze reacties zijn gelukkig niet uitgebleven. Zonder de overigen tekort te willen doen worden hierbij genoemd de heer A. de Vries, Kplmrns b.d., en onze secretaris mevrouw P.H.Th. Dumon, die een schat aan gegevens verschaften. Daarnaast is informatie ter beschikking gekomen over enkele gedenktekens en monumenten, die na mei 1991 zijn opgericht of ontdekt. De desbetreffende gegevens zijn in de hieronder volgende 1e aanvulling op het overzicht verwerkt. Onder de gegevens is aangegeven in welke secties van het overzicht naar onderwerp het monument naar de mening van de afdelingscorrespondenten moet worden opgenomen. De verwerking in het overzicht naar plaats en in de bijlage inzake onderdeelsplaquettes bij het monument te Roermond spreekt voor zichzelf.
Het ligt in het voornemen om in de toekomst periodiek nieuwe informatie als aanvulling op de overzichten in Mars et Historia op te laten nemen.

1e AANVULLING, januari 1992

Canberra, Australië, monument ter herinnering aan de Nederlandse en Nederlands-Indische bijdrage aan de verdediging van Australië in WO-II
Op het Sir Thomas Blamey Square te Canberra is op initiatief van de Netherlands Ex-Servicemen & Women's Association (NESWA) een monument ter herinnering aan de Nederlandse en Nederlands-Indische bijdrage aan de verdediging van Australië in de Tweede Wereldoorlog tot stand gebracht. De onthulling door goeverneur-generaal Bill

Hayden en Dick van Arkel, president van de NESWA, vond plaats op 7 december 1991. Het monument, dat is ontworpen door Gary J. Willemsen en vervaardigd door Willemsen Constructions Pty. Ltd., bestaat uit vijf in een lichte boog opgestelde zwartgranieten stenen. Op de middelste steen is een bronzen wapenschild, waarop een Nederlandse leeuw is afgebeeld, aangebracht. Hieronder het opschrift:

IN MEMORY OF THOSE MEN AND WOMEN
FROM THE NETHERLANDS AND THE NETHERLANDS EAST INDIES
WHO HELPED TO DEFEND AUSTRALIA BETWEEN 1941 AND 1945
ERECTED FIFTY YEARS AFTER THE DECLARATION OF WAR ON JAPAN
BY QUEEN WILHELMINA OF THE NETHERLANDS
ON 7th DECEMBER 1941

Uiterst links hiervan een steen met een afbeelding van het embleem van de Koninklijke Marine; hieronder het opschrift 'THE ROYAL NETHERLANDS NAVY AND NAVAL AIR SERVICE'. Links van de centrale steen een steen met een afbeelding van het demobilisatie-insigne KNIL, waaronder het opschrift 'THE ROYAL NETHERLANDS EAST INDIES ARMY'.
Rechts een steen met de afbeelding van een adelaar; waaronder het opschrift 'THE ROYAL NETHERLANDS EAST INDIES ARMY AIR FORCE'. Uiterst rechts een steen met een afbeelding van het koopvaardij-embleem, waaronder het opschrift 'THE NETHERLANDS MERCHANT NAVY'.
De zuilen zijn geplaatst op een granieten platform, waarin in rood graniet, sterk gestyleerd, de noordkust van Australië, Timor en de Soenda-eilanden en de zuidkust van Nieuw-Guinea zijn aangegeven. (I.3.4 Tweede Wereldoorlog; II.1 Koninklijke Marine, Algemeen; II.2.3 Marine Luchtvaartdienst; V.1 KNIL, Algemeen; V.2.5 Militaire Luchtvaart KNIL)

Ede, Mauritskazerne, plaquette 10 R.I. (te onthullen in mei 1992)
In mei 1992 zal door de Bond Oud-Militairen 10 R.I. op de Mauritskazerne te Ede een plaquette worden onthuld. (III.2.2.9 Regiment Infanterie Chassé, 10 R.I.)

's-Gravenhage, Frederikkazerne, gebouw Admiraliteit, gedenkplaat gevallenen Koninklijke Marine in WO-II
Op 3 mei 1949 werd door de minister van Marine, Mr. W.F. Schokking, in het trappenhuis van het oude admiraliteitsgebouw aan het Lange Voorhout 7 te 's-Gravenhage een door de beeldhouwster Gra Rueb vervaardigde gedenkplaat ter nagedachtenis van de gevallenen van de Koninklijke Marine in de Tweede Wereldoorlog onthuld. In 1988 zou het gebouw worden verkocht; de gedenkplaat werd derhalve overgebracht naar het nieuwe gebouw Admiraliteit op de Frederikkazerne te 's-Gravenhage, waar het na herplaatsing op 23 maart 1988 door de Bevelhebber der Zeestrijdkrachten werd onthuld. Op de stenen gedenkplaat is ondermeer het opschrift aangebracht:

EERBIEDIG OPGEDRAGEN AAN HEN DIE IN DIENST DER
KONINKLIJKE MARINE
HET HOOGSTE OFFER BRACHTEN VOOR
KONINGIN EN VADERLAND
(II.1 Koninklijke Marine, Algemeen)

Heumen, herinneringsboom en monumentaal hekwerk geplaatst door I-26 R.I., mobilisatie 1939-1940 (nog aanwezig?)
Tijdens de mobilisatie werd door I-26 R.I. een herinneringsboom geplant, waaromheen een

monumentaal smeedijzeren hekwerk werd geplaatst. In dit hekwerk was een tekst aangebracht, die aan deze gebeurtenis herinnerde. De boom en het hekwerk werden door de bataljonscommandant, reserve-majoor E.P. Weber aan de burgemeester van Heumen aangeboden. (III.2.2.6 Regiment Limburge Jagers, 26 R.I.)

Rotterdam, Toepad bij Van Ghentkazerne, staalplastiek Maasbruggen. mei 1940
Aan het Toepad bij de Van Ghentkazerne te Rotterdam is in 1985 een staalplastiek geplaatst, die herinnert aan de strijd om de Maasbruggen in mei 1940 en de rol die het Korps Mariniers daarbij heeft gespeeld. In deze plastiek is een gietijzeren deel van de inmiddels verdwenen Willemsbrug opgenomen. Op de plastiek zijn de opschriften 'MAASBRUGGEN' en 'MEI 1940' aangebracht. (I.3.4 Tweede Wereldoorlog; II.2.2 Korps Mariniers)

Willemsdorp, monument gevallenen Dekkingsdetachement Willemsdorp. mei 1940
Het Dekkingsdetachement Willemsdorp bestond in mei 1940 uit 2 secties van I-41 R.I. en een halve mitrailleursectie van 3 G.B. Het detachement had tot taak de Moerdijkbruggen te verdedigen. Ter nagedachtenis van de gevallenen van het detachement bij de strijd om de Moerdijkbruggen en op het Eiland van Dordrecht is te Willemsdorp een monument opgericht. Het bestaat uit een natuurstenen zuil op een voetstuk. Op de zuil is het opschrift aangebracht:

W. BIJER
M. DE JONG
P. V. EIJSDEN
S. HENDRIKS
J.A.W. TITO
T.M. DE LANGE
A.J. V.D. VELDE
C.S. HORNSVELD
P. VAN WIJNGAARDEN
W.F. NEDERMEIJER

GEVALLEN
DOCH NIET
VERGETEN
D.D.
WIP
1940-'45

(III.2.2.6 Regiment Limburgse Jagers, 41 R.I.; III.2.2.7 Regiment Infanterie Menno van Coehoorn, 3 R.I.)

Overschie, De Zweth, plaquette gesneuvelden 3 R.H.. mei 1940 Bij de dijk van de Berkelse Zweth te Overschie is een brok natuursteen geplaatst, waarop een plaquette is aangebracht. Op deze plaquette het opschrift:

OP 12 MEI 1940 ZIJN
ALHIER GEVALLEN
J. GOUWELEEUW
SCHIEDAM
3 PEL 4-3 R.H.
M. V.D. HAVE
ZIERIKZEE
3 PEL 4-3 R.H.

Het gedenkteken is op 17 augustus 1945 op initiatief van de veehouder J. Rodenburg, die op 12 mei 1940 de in een gevecht met Duitse parachutisten gesneuvelde huzaren heeft geborgen, opgericht. De nagedachtenis van deze huzaren wordt eveneens bewaard op het monument voor de gevallenen mei 1940 op de Begraafplaats Jaffa te Delft.

(III.2.3.4 Regiment Huzaren Prins Alexander, 3 R.H.)

Roermond, Park Hattem, monument gevallenen in Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea 1945-1962, plaquette 1e Divisie 7 December
Op 6 december 1991 werd door generaal-majoor P. Messerschmidt, commandant van de 1e Divisie, een op de eretafels bij het monument aangebrachte plaquette ter nagedachtenis van de gevallenen van de 1e Divisie 7 December onthuld. De plaquette was geschonken door de Stichting Band Oud-Strijders 7 December Divisie.
(III.1.2.1 1e Divisie 7 December, 1946-1950)

Roermond, Park Hattem, monument gevallenen in Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea 1945-1962, plaquette Korps Militaire Politie en Koninklijke Marechaussee
De in het overzicht genoemde plaquette werd in september 1990 onthuld. Op deze plaquette waren de namen van de gevallenen niet vermeld. Er werd namelijk verondersteld dat een dergelijke vermelding achterwege zou blijven omdat de namen van alle gevallenen op de eveneens in september 1990 onthulde erezuilen waren opgenomen. Nadat was gebleken dat op andere nieuwe onderdeelsplaquettes wel namen werden vermeld, werd een nieuwe plaquette met de namen van de gevallenen aangebracht. Deze plaquette werd op 7 december 1991 onthuld door J. Leiwakebassy en D. Plaizier.
(III.2.1.2 Koninklijke Marechaussee / Toe te voegen in inhoudsopgave en in V.2 KNIL naar onderdeel: V.2.6 Korps Militaire Politie)

Correctie
Inhoudsopgave: 'Tweede Wereldoorlog 1939-1940' moet zijn 'Tweede Wereldoorlog 1939-1945.

JAARPROGRAMMA/BEURZEN/EVENEMENTEN 1992

Jaarprogramma Mars et Historia

18 maart	: Voorjaarsexcursie Bussum/Hilversum
28 maart	: Filmdag Militaire Luchtvaart Museum Soesterberg
20 mei	: Themadag Korps Mariniers Rotterdam
	: Afdelingscorrespondentendag (juiste datum nog niet bekend)
7 november	: Jaarvergadering in het Militaire Luchtvaart Museum Soesterberg
	: Najaarsexcursie (juiste datum nog niet bekend)

Evenementen

5 juni	: 75 jaar Marineluchtvaartdienst
	: Opendagen MVK-Valkenburg en MVK-De Kooy
6 juni	: Airshow Scheveningen
20 juni	: Opendag KLu-Gilze Rijen
3, 4 en 5 juli	: Vlootdagen Den Helder
22 augustus	: Opendag KL-Havelte

Beurzen

Zondag 8 maart	: Militariabeurzen SMV
17 mei	: De vaste locatie voor de beurzen van de Stichting S.M.V. is:
12 juli	: Sport en Recreatiecentrum 'De Bun' Graaf Florisweg 2, Huizen.
13 september	: Inlichtingen: Jacq. Retèl, Piet Heinstraat 125, 2518 CG 's-Gravenhage,
15 november	: tel. 070-3648276, na 18.00 uur 070-3459240.

DRS R. DE WINTER, Sectie Luchtmachthistorie

PEARL HARBOR, tactische meesterzet, strategische misslag

Op 7 december jongstleden was het precies 50 jaar geleden dat de Japanse aanval op de Amerikaanse vlootbasis Pearl Harbor plaatsvond. Deze gebeurtenis werd in de media uitgebreid belicht, met name ook in de Verenigde Staten. (1) In de herdenking stond Hawaii centraal. Daar werden vier dagen achtereen manifestaties georganiseerd om het moment te gedenken waarop de VS metterdaad in de Tweede Wereldoorlog werden betrokken.
Ook voor Nederland en zijn toenmalige overzeese Rijksdelen had de Japanse verrassingsaanval op Pearl Harbor zwaarwegende consequenties. Daags na de aanval veroordeelde de Amerikaanse President Roosevelt de aanval als 'a date which will live in infamy' en verzocht het Congress Japan de oorlog te verklaren. Diezelfde dag nog, 8 december, schaarde Nederland zich aan Amerikaanse (en Britse) zijde en verklaarde eveneens de wapens tegen Japan op te zullen nemen. Nauwelijks drie maanden na deze oorlogsverklaring was geheel Nederlands-Indië door Japanse militairen onder de voet gelopen, had het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger gecapituleerd en begon er - nadat het moederland reeds in mei '40 door de Duitsers was overrompeld - vanaf maart '42 ook voor de Indische Archipel een periode van bezetting door een vreemde mogendheid.

De aanval van 7 december 1941 was geenszins een op zichzelf staande militaire operatie, doch vormde het startschot voor een grootschalige expansie-oorlog die in enkele maanden tijds het grootste deel van Zuid-Oost Azië binnen de Japanse machtssfeer moest brengen. Het succes van de gehele operatie hing echter sterk af van de eerste aanval op Pearl Harbor, welke de uitschakeling van de Amerikaanse **Pacific Fleet** beoogde. Zou deze coup de grâce slagen dan was Japans voornaamste militaire opponent in de regio tenminste tijdelijk 'knock out' en zou Japan in het enorme operatiegebied een dusdanig lucht- en maritiem overwicht verwerven dat een stevige basis zou zijn gelegd voor de snelle realisering van de geplande territoriale expansie.

MILITAIRE ASPECTEN

In de artikelen die recentelijk over 'Pearl Harbor' zijn verschenen werd veelal uitgebreid aandacht geschonken aan de herdenking van de aanval, de internationale politieke situatie voorafgaand aan en bij het begin van de oorlog in de Grote Oceaan en de hedendaagse (economische) betrekkingen tussen de Verenigde Staten en Japan. Doorgaans werd slechts tamelijk summier ingegaan op de militaire aspecten van de operatie zelf. Om deze lacune enigszins op te vullen zal in deze bijdrage een aantal militaire achtergronden van 'Operatie Z', de aanval op Pearl Harbor, worden belicht. In hoofdzaak zal worden stilgestaan bij de planning, de uitvoering van de operatie en de consequenties voor het verdere verloop van de strijd in de Pacific en Zuid-Oost Azië.

DE TASK FORCE VERTREKT

Op 26 november 1941 vertrok in dichte mist en onder zware sneeuwval een task force van de **rengo Kantai**, de Japanse keizerlijke marine, vanuit **Hitokappu Baai** (ook wel Tankan Baai) op de Koerilen. 'Operatie Z' had daarmee een aanvang genomen. Enkele dagen voor die datum had zich in deze baai ten noorden van de Japanse eilanden gelei-

delijk een krachtige armada verzameld.
De kern van de task force, door de Japanners 'Eerste Luchtvloot' gedoopt, werd gevormd door zes vliegkampschepen (vier zware en twee lichte) waaronder het vlaggeschip **'Akagi'**. Aan boord van deze schepen bevonden zich ruim 360 vliegtuigen: jagers, stratosfeerbommenwerpers, duikbommenwerpers en torpedovliegtuigen. Naast de zes vliegkampschepen voeren twee slagschepen, drie kruisers, negen torpedobootjagers, drie onderzeeërs en acht tankschepen mee.
De armada begon aan een tocht van meer dan 3.000 zeemijl (5.630 km). Onder totale radiostilte voeren de schepen met een gemiddelde snelheid van dertien knopen in zuidoostelijke richting, naar de Hawaii-eilanden. Vice-admiraal **Chuichi Nagumo**, bevelhebber van de Eerste Luchtvloot, zou door middel van een duidelijk aanvalsplan de Amerikaanse Pacific Fleet de genadeslag toe moeten brengen. Dat plan was niet van hemzelf. Sterker nog, hij had het liever helemaal niet uitgevoerd daar hij de militaire risico's ervan te groot achtte.

PLANNING EN OEFENING

Brein achter de operatie was in eerste instantie de Opperbevelhebber van de gecombineerde Japanse Vloot, admiraal **Isoroku Jamamoto**. Deze marineman nam in 1905 als 21-jarige officier deel aan de zeeslag in de Straat van Tsushima. Tijdens deze slag, waarbij de Japanse marine de Russische Oostzeevloot een vernietigende nederlaag wist toe te brengen, verloor Jamamoto twee vingers van zijn linkerhand. Later leerde hij de Verenigde Staten goed kennen. Hij studeerde aan Harvard University en werkte enkele jaren als marine-attaché in Washington.
Jamamoto was goed op de hoogte van het enorme potentieel dat de VS, als ze eenmaal in de oorlog betrokken zouden zijn geraakt, in de strijd konden werpen. Hij wenste dan ook geen oorlog met de VS en was ervan overtuigd dat een jarenlange strijd met dat land tot de uiteindelijke nederlaag van het Keizerrijk zou leiden. Een eventuele oorlog, zo meende Jamamoto, moest binnen een tijdsbestek van zes tot twaalf maanden in Japans voordeel worden beslecht. Hij rekende erop dat als Japan zijn vijand in het begin van de strijd een grote nederlaag wist toe te brengen, het moreel van de tegenstander een dusdanige dreun opliep dat de Amerikanen aan de onderhandelingstafel konden worden gedwongen, zodat er voor Japan een gunstige vrede kon worden bereikt.
Jamamoto's militaire plannen waren geënt op de bovengeschetste premissen. Reeds in het voorjaar van 1940 nam hij de optie van een verrassingsaanval op de Amerikaanse Pacific Fleet in Pearl Harbor serieus in overweging. Met het welslagen van een dergelijke operatie zouden de VS in één klap van hun maritieme macht in de Grote Oceaan worden beroofd. Inmiddels verslechterden de betrekkingen tussen Japan en de Verenigde Staten snel. Het Japanse Keizerrijk sloot in september '40 een Driemogendheden Pact met de Duitsers en Italianen en ging op het Aziatische vasteland een steeds agressievere expansiepolitiek voeren. De kans op een militair conflict met de Amerikanen nam hierdoor sterk toe.
Begin 1941 ontvouwde Jamamoto zijn plannen richting Pearl Harbor aan een kleine kring van ingewijden. Tezamen met enkele van zijn vertrouwelingen werkte hij diverse opties uit en kwam tot de conclusie dat een dergelijke operatie, zij het onder een aantal strikte voorwaarden, mogelijk was. De aanval moest een demonstratie worden van de meest effectieve slagkracht die een combinatie van het zee- en luchtwapen kon teweegbrengen. De ontwikkeling van de maritieme luchtmacht had onder Jamamoto voorrang gekregen en was inmiddels uitgegroeid tot een wapen van formaat. (2)

VERRASSING EN TORPEDO'S

Voor wat betreft de luchtaanval kreeg een protegé van Jamamoto, kapitein-luitenant ter zee **Minoru Genda**, een marinevlieger, de opdracht het krijgsplan uit te werken. Genda bestudeerde de militaire situatie in het toekomstig operatiegebied nauwgezet. De aanval stond of viel in eerste instantie met het verrassingselement; lukte het de Japanners hun bedoelingen tot op het allerlaatste moment geheim te houden, dan had de

luchtaanval grote kans van slagen. Eén van de voornaamste problemen was de vraag hoe de marineschepen bij het eiland **Oahu** uit te schakelen. De torpedo leek het meest geschikte wapen, maar de haven van Oahu was relatief ondiep (circa 12 meter) zodat het lanceren van dit wapen vanuit vliegtuigen moeilijk werd. De Japanse torpedo's, die na de lancering ongeveer 21 meter onder water doken, zouden dan immers in de grond slaan voor ze hun doel konden bereiken.
Er werden voor dit probleem twee oplossingen gevonden. Ten eerste slaagden Japanse technici erin een torpedo te ontwerpen die geschikter zou zijn voor ondiepe wateren. Aan de standaardtorpedo werden houten stabilisatievinnen gemonteerd, die moesten voorkomen dat de torpedo te diep zou neerkomen. Ten tweede werd de hoogte waarvan de torpedo's werden gelanceerd teruggebracht. In de loop van het voorjaar van 1941 begonnen eenheden van de Japanse marineluchtmacht te oefenen met deze afwerptechniek. Voor deze oefeningen in het horizontale duikbombardement werd een lokatie gekozen die sterk leek op het toekomstig operatiegebied. In de **Kagoshima-baai** (Zuid-Japan) waren de omstandigheden vrijwel gelijk aan die te Pearl Harbor. Hier scheerden tijdens een intensief oefenprogramma de torpedovliegtuigen en duikbommenwerpers laag over het water om zich te bekwamen in het torpedo-lanceren en bommen afwerpen op doelschepen en andere aanvalsdoelen. De vliegers zelf kregen niet te horen wat het werkelijke doel van het oefenprogramma was, dat was slechts bekend aan enkele officieren uit de marinetop.
Dat de beoogde aanvalswijze een goede kans van slagen had, was door de Britse Marine Luchtvaartdienst op 11 november 1940 al aangetoond door een Italiaans vlooteskader, dat op een relatief ondiepe plaats bij de marinebasis Tarente voor anker lag, met torpedovliegtuigen ernstige verliezen toe te brengen. (3) Een Japanse marine-delegatie bezocht later zelfs Tarente om lering te trekken uit de nederlaag van de AS-bondgenoot.
Een zeer belangrijk element in de geplande operatie tegen de Amerikaanse vlootbasis was dus verrassing. De marineleiding poogde door strikte geheimhouding, diverse codes en vooral absolute radiostilte tijdens de gehele operatie dat verrassingselement te optimaliseren. Schepen die de task force op zijn route zou tegenkomen dienden - nog voordat ze berichten konden overseinen - onverwijld te worden getorpedeerd. Ook bij het uitstippelen van de route die de Japanse vloot naar het aanvalsdoel zou volgen werd rekening gehouden met dit verrassingselement. Door vanuit de noordelijke baai op de Koerilen te starten en de Hawaii-eilanden vanuit die richting te naderen, koos Jamamoto weliswaar voor een lange, maar ook voor een relatief veilige route. De scheepvaart op het gekozen traject was gering en ook de kans om door Amerikaanse patrouille-vliegtuigen opgemerkt te worden was kleiner. Tussentijds moest er door een aantal schepen uit de task force worden bijgetankt omdat de eigen actieradius te gering was. De uiteindelijke beslissing of de aanval op 7 december metterdaad doorgang moest vinden werd pas genomen toen de vloot reeds dagen onderweg was naar het doel. Op 2 december, een week na het vertrek uit Hitokappu Baai, ontving vice-admiraal Nagumo uit Tokio de code 'Niitaka-Jama Nabore' (beklim de berg Niitaka), hetgeen betekende dat de onderhandelingen met de VS waren mislukt en de aanval op de geplande datum moest worden uitgevoerd. Naarmate het aanvalsdoel dichterbij kwam nam de kans op ontdekking door de vijand toe. Vandaar dat het laatste gedeelte van de vaarroute 's nachts moest worden afgelegd; de aanval zelf zou dan 's morgens in alle vroegte - bij beginnend daglicht - kunnen plaatsvinden. Het laatste gedeelte van het traject voer de task force op volle kracht, 24 knopen. De vloot zou op ongeveer 230 mijl (380 KM) van het doel voor anker gaan om vanuit dat punt de vliegtuigen in twee aanvalsgolven naar het eiland Oahu uit te zenden.

HET JAPANSE VLIEGTUIGMATERIEEL

De aanval zelf zou, afgezien van de weinig succesvolle inzet van vijf mini-onderzeeërs

die elk met twee torpedo's waren uitgerust, volledig door de marineluchtmacht worden uitgevoerd. Zoals gezegd maakten de aanvallers gebruik van verschillende vliegtuigen. Ten eerste was er de **Mitsubishi A6M2 Zero**, een zeer snel en wendbaar geavanceerd marine-jachtvliegtuig dat in de periode 1940-1942 sterker was dan zijn Amerikaanse tegenvoeters. (4) De Zero's - de Eerste Luchtvloot beschikte over ruim 80 van deze jagers - hadden als primaire taak de rest van de luchtvloot bescherming te bieden tegen vijandelijke jachtvliegtuigen. Daarenboven konden ze deelnemen aan het attaqueren van gronddoelen. Hiervoor beschikten de Zero's niet alleen over twee 7,7 mm mitrailleurs, twee 20 mm mitrailleurs en drie kanons, voorts kon het toestel worden bewapend met twee kleine bommen van 60 kilogram.

Het grootste deel van de Japanse luchtvloot bestond vanzelfsprekend uit bommenwerpers. Men beschikte over twee types waarvan er één, de **Nakajima B5N2 type 97 'Kate'** op twee manieren inzetbaar was. De 'Kates', een naam die de Amerikanen aan het toestel gaven, konden worden benut als stratosfeerbommenwerper en als torpedovliegtuig. Van de ruim 140 'Kates' werden er meer dan 100 als stratosfeerbommenwerper en 40 als torpedovliegtuig ingezet. Zij konden een bom of torpedo van 700 kilogram vervoeren. Het andere type, de **Aichi D3A1 type 99 'Val'**, was een duikbommenwerper. De task force beschikte over ongeveer 130 'Vals', die elk een bommenlast van 220 kilo naar Pearl Harbor zouden vervoeren (de maximum bommenlast van dit toestel lag overigens op 370 kg).

GOED GEOEFENDE PILOTEN

De Japanse piloten waren buitengewoon goed op hun taak voorbereid. Zij hadden het eerder gememoreerde oefenprogamma afgewerkt en konden bogen op een grote vliegervaring. De opleidingsduur van de Japanse vliegers was relatief lang en de piloten van de task force hadden minimaal 800 vlieguren op hun naam staan. Velen onder hen hadden vanaf 1937 in de oorlog tegen China reeds de nodige gevechtservaring opgedaan. De kwaliteit van het Japanse luchtmachtpersoneel werd aanvankelijk door de geallieerden ernstig onderschat. Westerse geleerden meenden dat de Aziaten door de scheve stand van de ogen niet goed konden vliegen en richten. Door een schrijnend gebrek aan vitamine-C zouden zij bovendien 's nachts minder goed kunnen zien dan hun westerse tegenstanders. De praktijk zou al snel leren dat men deze foutieve opvattingen en stereotype beeldvorming grondig moest herzien.

Aan boord van de vliegkampschepen van de Eerste Luchtvloot gebruikten de gespannen bemanningen van ruim 350 vliegtuigen in de vroege morgen van zondag 7 december het traditionele Japanse gevechtsontbijt: rode rijst, vis, kastanjes en groene thee. Inmiddels waren twee watervliegtuigen op verkenning uitgezonden, die berichtten dat er op Oahu geen bijzondere activiteiten waren te bespeuren. Om zes uur werd het sein tot opstijgen gegeven en om 6.15 uur, het was nog donker, steeg de eerste aanvalsgolf van ruim 180 gevechtsvliegtuigen op van de vliegkampschepen. De piloten werden bij hun vertrek aangemoedigd door hun collega's, die op het dek onder het uitroepen van de 'Banzai'-strijdkreet de toestellen uitzwaaiden.

DE EERSTE AANVALSGOLF

Een imposante strijdmacht van 40 torpedovliegtuigen, 49 stratosfeerbommenwerpers, 51 duikbommenwerpers en 43 jagers koos het luchtruim en vloog zuidwaarts naar Oahu. Tot op dat moment was er van ontdekking nog geen sprake. Omstreeks zeven uur namen twee Amerikaanse soldaten in een mobiel radarstation bij Opana aan de noordkust van Oahu een enorme formatie vliegtuigen op hun apparatuur waar. Zij belden het luchtalarmcentrum maar de dienstdoende officier aldaar liet weten dat ze hun waarneming maar moesten 'vergeten', daar het naar alle waarschijnlijkheid ging om een uit Californië afkomstige formatie B-17 Vliegende Forten, die op het eiland werd verwacht. (5)

Voor de aanval waren twee scenario's opgesteld, één voor de situatie waarbij de aanval-

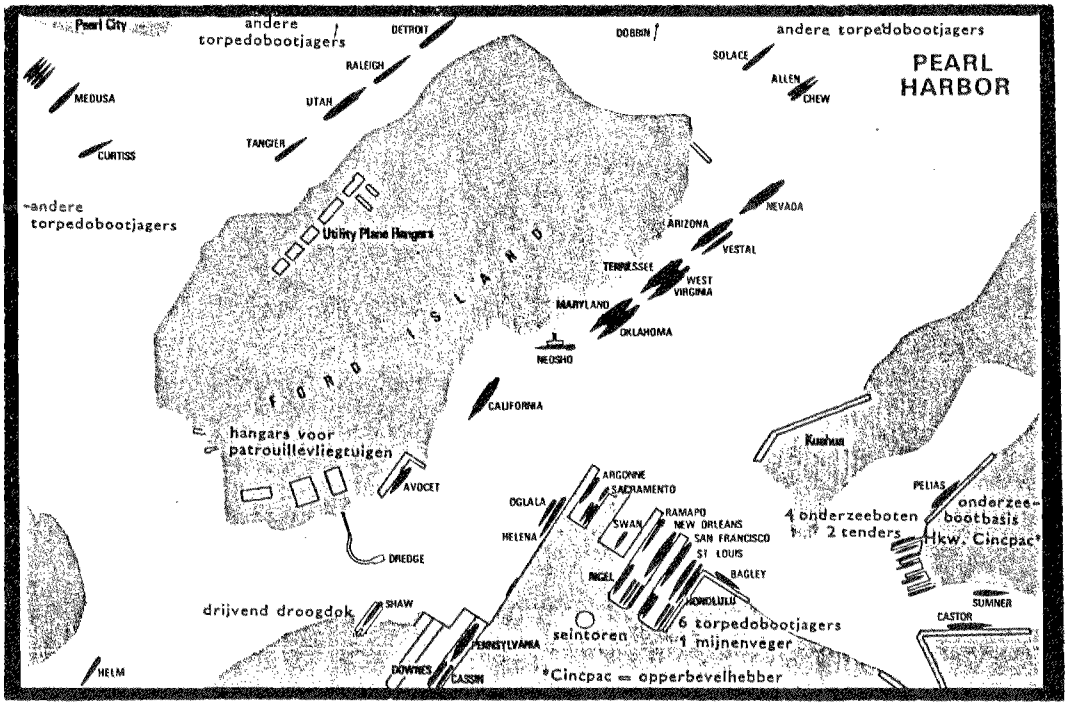

Naar: Pearl Harbor, De Dag der Schande, A.J. Barker, 94 (Antwerpen 1989).

lers voortijdig werden ontdekt en één voor de situatie waarbij er sprake was van een totale verrassing. Toen de eerste aanvalsgolf omstreeks 7.50 uur het eiland Oahu bereikte kon kapitein **Mitsuo Fuchida** - de bevelhebber van de luchtmacht van de task force die persoonlijk vanuit zijn Nakajima-bommenwerper de eerste aanvalsgolf leidde - tevreden vaststellen dat er sprake was van het voor het Japanse doel meest gunstige scenario. Er waren geen Amerikaanse jagers in de lucht en het luchtdoelgeschut zweeg. De marinebasis lag er die zondagmorgen rustig en vredig bij. Op de lokale radio werden normale programma's met dansmuziek uitgezonden en de laaghangende bewolking was aan het openbreken.

Tot ongenoegen van de Japanners lag er geen enkel vijandelijk vliegkampschip in Pearl Harbor voor anker. Wel bevonden zich acht grote slagschepen in de haven, waarvan de meeste keurig twee aan twee waren afgemeerd aan de zogeheten 'Battleship Row', gesitueerd aan de oostzijde van het **Ford Island** (in het midden van Pearl Harbor). Deze slagschepen, vanwege de geringe diepte van de haven niet beschermd door anti-torpedonetten, vormden nu het voornaamste aanvalsdoel.

Om 7.49 uur gaf Fuchida vanuit zijn toestel het sein voor de aanval: 'To-to-to'. Enkele minuten later gaf hij over de radio het codewoord 'Tora, tora, tora' (Tijger, tijger, tijger) door, hetgeen betekende dat de Amerikanen volkomen zouden worden verrast. De Japanse vliegtuigen stortten zich nu op hun prooi.

DE APOTHEOSE

De verschillende formaties Japanse vliegtuigen hadden zich even ten noorden van Oahu verspreid in verschillende aanvalsgroepen en zwermden uit over het eiland. Nadat het verrassingselement was bereikt moest worden voorkomen dat Amerikaanse toestellen konden opstijgen om de aanvallers te belagen. Daarom behoorden, naast de ankerplaatsen van de Pacific Fleet, de verschillende vliegbases tot de eerste aanvalsdoelen. Op Oahu waren er diverse, zowel van het leger

als van de marine. De twee belangrijkste, **Wheeler Field** en **Hickam Field**, werden vanaf het begin van de Japanse aanval zwaar geteisterd.
Het op het midden van het eiland Oahu gelegen Wheeler Field, werd direct nadat het sein 'aanvallen' was gegeven door een groep Val-duikbommenwerpers geattaqueerd.
Daar de Zero-jagers in de lucht geen tegenstand ontmoetten, volgden zij de duikbommenwerpers in hun aanval op het vliegveld om verschillende gronddoelen met mitrailleurvuur te bestoken. De Japanners kregen hun doelen min of meer op een presenteerblaadje; de Amerikanen hadden hun jachtvliegtuigen, Curtiss P-36's en P-40 Warhawks, in keurige rijen vleugeltip aan vleugeltip voor de hangars opgesteld omdat zij ze op die plaats beter dachten te kunnen beschermen tegen sabotage (om die reden was ook de munitie van veel wapens achter slot en grendel opgeborgen). Van een (gebruikelijke) verspreide opstelling of enige bescherming in de vorm van shelters of aarden wallen was dus geen sprake. De duikbommenwerpers en jagers richtten enorme vernielingen aan op Wheeler Field. De meeste Amerikaanse vliegtuigen werden vernietigd, honderden manschappen werden gedood of gewond en de vliegbasis zelf veranderde in een brandende ruïne.
Op Hickam Field voltrok zich voor de Amerikanen een soortgelijke ramp. Ook op deze basis ten zuidoosten van Pearl Harbor stonden 70 bommenwerpers op één lijn voor de hangars geparkeerd en ook hier deden de Vals en Zero's hun vernietigende werk. De meeste Amerikaanse bommenwerpers werden door de aanval onbruikbaar gemaakt.
De kleinere vliegbases op Oahu bleven evenmin verschoond van een Japanse luchtaanval. Aan de oostkant van het eiland lag **Kaneohe**, een vliegbootbasis van de marine die tijdens de eerste aanvalsgolf zware verliezen kreeg te incasseren. **Bellows Field** ten zuiden van Kaneohe, de nog niet voltooide marinevliegbasis op **Ford Island** en **Ewa Field** ten zuidwesten van Pearl Habor werden alle drie tijdens de eerste luchtaanval geteisterd en ook hier richtten de Japanse vliegtuigen aanzienlijke schade aan.
Inmiddels voltrok zich in de haven zelf een waar inferno. Enkele minuten na achten scheerden de eerste Kate-torpedovliegtuigen laag over het water van Pearl Harbor. Iedere Japanse vlieger had vooraf een bepaald doel toegewezen gekregen. Aangezien de Amerikaanse vliegkampschepen niet in de haven lagen, vormden de slagschepen in de 'Battleship Row' nu het voornaamste doel van de luchtaanval. Alle 40 beschikbare torpedovliegtuigen werden tijdens deze aanvalsgolf in de strijd geworpen en zagen bij de eerste scheervlucht over het water kans de slagschepen **California**, **West Virginia** en **Oklahoma** te torpederen. Kort nadat de Amerikanen via hun luidsprekers de boodschap 'Air Raid on Pearl Harbor, this is no drill' de lucht inzonden, kapseisde de Oklahoma. Meer dan 400 schepelingen aan boord van dit slagschip vonden hierbij de dood. Reeds bij de tweede aanvalsvlucht op de schepen kregen de Kates assistentie van een aantal duikbommenwerpers, zodat de slagschepen tegelijkertijd vanuit verschillende richtingen werden geattaqueerd. Het slagschip **Arizona** kreeg een voltreffer in het voorste munitiemagazijn hetgeen een enorme explosie veroorzaakte, grote brokstukken staal in de lucht deed vliegen en het omringende water met een laag brandende olie bedekte. Na de explosie zonk de Arizona direct. Onder het personeel van dit slagschip vielen tijdens deze aanval meer dan 1.100 dodelijke slachtoffers.
De torpedovliegtuigen en duikbommenwerpers slaagden er tijdens de eerste aanvalsgolf bovendien in enkele kleinere schepen tot zinken te brengen. Op een hoogte van 3.600 meter boven Pearl Harbor formeerde kapitein Fuchida zijn 49 stratosfeerbommenwerpers in een grote colonne en maakte een run over het havengebied waarbij een deel van de bommenlast werd gelost. Vervolgens maakte de formatie een scherpe bocht naar rechts en vloog in tegengestelde richting terug om het bombardement voort te zetten. Tijdens deze tweede vlucht ondervond de colonne hinder van het inmiddels vurend scheepsgeschut evenals van de luchtdoelbatterijen aan wal. Drie Japanse bommenwerpers werden neergehaald. Nadat het

Echo's van Pearl Harbor

zaterdag 7 december 1991 — WEEKEINDE

door ROBERT L. KROON
Fotografie: Norman Shapiro

JAPAN HEER EN MEESTER IN

Waar de Japanse oorlogsmachine faalde, is de yen geslaagd

bombardement was volbracht (enkele toestellen moesten nog een derde keer over het doel vliegen alvorens ze zich van hun last konden ontdoen) steeg de formatie naar een hoogte van vijf kilometer en vloog van Oahu weg. Toen de eerste aanvalsgolf was voltooid, stonden vrijwel alle slagschepen in brand en waren er enkele tot zinken gebracht. In Pearl Harbor heerste een waar pandemonium; de geluiden van scheurend staal, geratel van mitrailleurs, explosies, geschreeuw en luchtafweergeschut vermengden zich met elkaar. Tot een hoogte van wel 300 meter boven de waterspiegel stegen dikke, donkerrode rookkolommen op. De Japanners verloren gedurende deze aanval niet meer dan negen vliegtuigen.

DE TWEEDE AANVALSGOLF

De tweede aanvalsgolf, samengesteld uit 170 vliegtuigen, bereikte even voor de aftocht van de eerste golf om 8.50 uur haar doel. Aan deze tweede raid namen 80 Val-duikbommenwerpers, 54 Kate-stratosfeerbommenwerpers en 36 Zero-jagers deel. De omstandigheden tijdens deze tweede golf waren bepaald ongunstiger voor de Japanners. Het vuur uit het luchtdoelgeschut op de schepen en aan wal werd intensiever en het zicht op de verschillende aanvalsdoelen was aanmerkelijk verslechterd door de vele branden en de sterke rookontwikkeling die tijdens de eerste aanvalsgolf waren ontstaan.
Terwijl de stratosfeerbommenwerpers gesteund door een aantal jagers hun aanvallen concentreerden op Hickam Field, Ford Island en de vliegbootbasis bij Kaneohe, stortten de duikbommenwerpers zich op nog niet vernietigde doelen in de haven. Het slagschip **Nevada**, dat tijdens de eerste aanval al schade had opgelopen, trachtte naar open zee te ontsnappen. Terwijl het door de haven voer werd het van alle kanten door de Vals bestookt. Het schip werd enkele malen getroffen maar niet tot zinken gebracht. Daar de mogelijkheid bestond dat het in de havenmond ten onder zou gaan en daarmee de toegang tot Pearl Harbor geblokkeerd zou raken, werd besloten het schip met behulp van sleepboten aan de westzijde van het kanaal aan de grond te zetten. Hierin slaagden de Amerikanen en was een versperring van de toegang tot de haven dus voorkomen.
Even voor 10.00 uur, nauwelijks twee uren nadat de Japanners een begin hadden gemaakt de vredige Amerikaanse vlootbasis te veranderen in een apocalyptisch schouwspel, werd de tweede aanval beëindigd. De Japanners verloren tijdens deze aanvalsgolf twintig vliegtuigen (veertien bommenwerpers en zes jagers). Om de Amerikanen te misleiden vlogen de aanvallers net als bij de eerste golf was gebeurd - in verschillende richtingen van Oahu weg. Eenmaal uit zicht van de Amerikanen verdwenen zetten zij koers naar de vliegkampschepen van de Eerste Luchtvloot ten noorden van het eiland. Teruggekeerd op de vloot trachtte kapitein Fuchida, gesteund door zijn collega-vlieger Genda, de bevelhebber van de task force Nagumo te bewegen een derde aanvalsgolf te lanceren om de vernietiging van Pearl Harbor te voltooien. Maar de Vice-admiraal, die vreesde voor een Amerikaanse tegenaanval, vond het welletjes en gaf het bevel tot de terugtocht. (6) Om 13.30 uur stoomde de vloot op volle kracht naar het noorden, terug naar Japan. De operatie tegen de Amerikaanse vlootbasis was daarmee afgerond.

VERLIEZEN

Van de bijna 100 Amerikaanse oorlogsbodems in Pearl Harbor werden er door de Japanners achttien tot zinken gebracht of zwaar beschadigd. Bij dit aantal bevonden zich alle acht slagschepen, waarvan er vijf waren gezonken. Slechts twee van deze vijf slagschepen, de Arizona en de Oklahoma, werden uiteindelijk niet meer in de vaart genomen. De overige werden vroeg of laat geborgen en hersteld.
Er waren in totaal 394 Amerikaanse vliegtuigen op Oahu waarvan er 188 werden vernietigd en 159 werden beschadigd. Nog geen 50 toestellen kwamen dus geheel ongeschonden uit de strijd. De verliezen aan personeel waren eveneens aanzienlijk: meer dan 2.400 gesneuvelden en ruim 1.300 gewonden.
De Japanse verliezen vielen hierbij in het

niet: 29 vliegtuigen, een onderzeeër, vijf dwergduikboten en circa 60 gesneuvelden.

CONCLUSIES

In tactisch opzicht was de Japanse luchtaanval een meesterzet geweest. De Amerikanen werden totaal verrast en met een minimum aan eigen verliezen brachten de Japanners via een perfect uitgevoerde operatie de Pacific Fleet zware verliezen toe. De perfectie van de Japanse aanval werd in de militaire geschiedenis zelfs zelden geëvenaard. De Japanners wonnen met hun aanval op Pearl Harbor een half jaar tijd om ongestoord hun grote militaire operaties in Zuid-Oost Azië te voltooien. (7)

Desalniettemin kan, achteraf bezien, niet van een strategische overwinning worden gesproken. De Amerikaanse vliegkampschepen, die later een zeer belangrijke rol in de strijd tegen de Japanners zouden vervullen, bleven - door hun afwezigheid buiten schot. Daarenboven had de aanvaller verzuimd de omvangrijke infrastuctuur van Pearl Harbor te vernietigen. Reparatiewerkplaatsen, energiecentrales, munitiedepots, onderzeebootbunkers en tot de rand toe gevulde olieopslagplaatsen waren de dans ontsprongen. De kern van de Amerikaanse marine èn de basis voor een snelle wederopbouw van de faciliteiten op Oahu bleven dus intact.
Door de aanval formeerde zich in de VS in één klap een sterk anti-Japan front en gingen de Amerikanen eensgezind aan het werk om hun enorme latente militaire potentieel aan te wenden en vervolgens de Japanse agressor op de knieën te dwingen. Het luchtwapen dat de Japanners zo succesvol bij hun eerste aanval hadden benut, zou in het verdere verloop van de oorlog in de Pacific een zeer prominente rol spelen. Halverwege 1942 zouden Amerikaanse vliegtuigen in de Slag bij Midway de Japanse marine reduceren tot een 'visvijvervloot' en ook de latere strategische bombardementen op Japan speelden een belangrijke rol bij het toebrengen van de uiteindelijke nederlaag.

Noten:

1. Een greep uit de recent verschenen artikelen over 'Pearl Harbor': 'Remembering Pearl Harbor' in: *Newsweek. The international newsmagazine*, CXVIII (1991) nr. 22 (25 november), 22-37; 'Pearl Harbor' in: *Elsevier*, XLVII (1991) nr. 48 (30 november), 146-159; 'Hoe Japan de oorlog won' in: *NRC Handelsblad*, 30 november 1991, zaterdags bijvoegsel, 1-2; 'Grafzerken in de Stille Oceaan' in: *De Volkskrant*, Traject, I; 'Day of Infamy. December 7, 1941 Pearl Harbor' in: *Time international*, CXXXVIII (1991) nr. 22 (2 december), 12-27; 'Oorlog in het verre oosten. Pearl Harbor' in: *Legerkoerier* XLI (1991) nr. 12 (december), 22-25; 'Pearl Harbor 50 jaar geleden aangevallen. De klap doet nog pijn' in: *Het Nieuwsblad. Dagblad van Midden-Brabant*, 7 december 1991, 25; 'Japan heer en meester in Pearl Harbor' in: *De Telegraaf*, 7 december 1991, Weekeinde, 3; 'Echo's van Pearl Harbor' in: *Haagsche Courant*, 7 december 1991, 45.
2. Jamamoto was in de loop van de jaren '30 steeds meer gaan twijfelen aan het militaire nut van grote slagschepen en was diep overtuigd van het toenemende belang van het luchtwapen. Over slagschepen zei hij: 'Ze zullen in een moderne oorlog voor Japan evenveel waarde hebben als een Samoeraizwaard (. . .)'. Over de mogelijkheden van het luchtwapen tegenover slagschepen stelde hij - aanhakend op een oud-Japans gezegde - 'De beste slang zal door een zwerm mieren overwonnen worden'. Jamamoto's opvattingen werden niet door de gehele Japanse militaire top gedeeld; om het gewaagde plan voor de aanval op Pearl Harbor doorgang te doen vinden moest Jamamoto in de loop van 1941 zelfs dreigen met het indienen van zijn ontslag.
3. Op 11 november 1940 vielen twaalf Fairey Swordfish tweedekkers van het Britse vliegkampschip 'Illustrious' een Italiaans vlooteskader bij de marinebasis Tarente aan. De Italianen verloren bij deze aanval drie slagschepen, een kruiser en twee torpedoboten. De Britten, die tijdens de aanval twee vliegtuigen verloren, hadden hiermee de Italiaanse vloot met ongeveer 50% gereduceerd.
4. De keuze voor snelheid en wendbaarheid was enigszins ten koste gegaan van de bescherming (bepantsering) van de Zero-jager. Japanse ontwerpers meenden dat door de sterke kanten van de jager uit te buiten bescherming minder noodzakelijk was. De Zero zou immers toeslaan voordat hij zelf onder vuur kon worden genomen.
5. Twaalf van deze Amerikaanse bommenwerpers zouden inderdaad - ongewapend - tijdens de Japanse aanval op Oahu arriveren, de meeste B-

17's konden onbeschadigd op één der Amerikaanse vliegvelden landen.

6. In Japan zou Jamamoto later Nagumo's beslissing om de operatie na de tweede aanvalsgolf af te breken, sterk betreuren. Hij accepteerde echter de traditie dat dergelijke beslissingen aan de bevelvoerend commandant ter plaatse moesten worden overgelaten.
7. Een onderzoekscommissie van het Amerikaanse Congres stelde in 1946 ten aanzien van de geleden verliezen bij Pearl Harbor onder meer: 'The astoundingly disproportionate extent of losses marks the greatest military and naval disaster in our Nation's history'. Zie: *Investigation of the Pearl Harbor Attack. Report of the joint committee on the investigation of the Pearl Harbor attack Congress of the United States*, Washington 1946, 65.

Nieuwe boeken

Langs Wal en Bastion, hoogtepunten uit de Nederlandse Vestingbouw, 191 bladzijden, Uitgeverij Matrijs 1991 door Joep van Hoof, prijs *f* 49,90.

Ons medelid J.P.C.M. van Hoof heeft het eeuwfeest van de Sectie Militaire Geschiedenis en de herdenking van de geboorte van Menno van Coehoorn 350 jaar geleden reliëf gegeven door de samenstelling van dit boek. Twee hoofdstukken besteden aandacht aan het doel waartoe in ons land vestingwerken werden aangelegd en aan de ontwikkeling van deze architectuur sinds de middeleeuwen. In acht wandel- en drie fietsroutes is aangegeven wat er nu nog te zien is van de meest sprekende voorbeelden van de versterkingskunst.
Voor niet-ingewijden is dit boek een uitstekende introductie in deze tak van wetenschap. Een verklarende woordenlijst bevat veel vaktaal zoals ravelijn, verboden kring, tenaille, stekelvarken, lunet, voorwerk, terreplein, weergang, rolpaard, oreillon, poterne, monnik, katte, keel *kroonwerk, motte, hoornwerk, glacis, fausse-braye, beer, contrescarp, caponnière, ezelsrug en* saillant, om er maar een paar te noemen.
De vestingbouwtechnieken stonden in verband met de gebruikte aanvals- en verdedigingswapens, de ontwikkeling van de artillerie, de voorhanden bouwmaterialen en de gesteldheid van het terrein. In ons land is uiteraard steeds gebruik gemaakt van het aanwezige water. Na de Napoleontische tijd was het duidelijk, dat voor de oorlogvoering grote veldslagen van meer belang waren dan de versterkingswerken. Ook natuurlijke hindernissen telden minder mee.
In de vorige eeuw werden fortenlinies, bij voorkeur op enige afstand van de te verdedigen steden, ontworpen, met name de Waterlinie en de Stelling Amsterdam. Voor het laatst zijn hier werken van deze aard uitgevoerd in 1951 bij de aanleg van de nieuwe IJssellinie, die in 1963 werd opgeheven.
Elke van de beschreven excursies wordt voorafgegaan door een gedegen historisch overzicht inzake de totstandkoming van de versterkingen. De bereikbaarheid met openbaar en particulier vervoer is vermeld.
Het boek heeft niet het formaat van een makkelijk mee te dragen toeristengids dus men moet het goed verpakt meenemen. De routekaarten zijn duidelijk, de langste wandeling is in Maastricht, 4 km en de langste fietsroute die van Cuyk en Mill van 37 km. Ik trof een hinderlijke drukfout aan: de fietsroute van Beverwijk is volgens de tekst niet langer dan 12 km. Toen ik ertoe overging deze korte route maar te voet af te leggen bleek deze wel twee keer zo lang te zijn. Ik had er meer dan vier uur voor nodig eer ik het hele beschreven traject, inclusief de gedekte gemeenschapsweg, had afgelegd en weer bij het station terug was.

C.J.H. Kramers

R. Barber en J. Barker, Tournaments, Jousts, Chivalry and Pageants in the Middle Ages, Woodbridge The Boydell Press 1989. Prijs £ 19,95 (circa *f* 60,00), 225 blz.

M. Junkelmann, Die Reiter Roms: Teil I: Reise, Jagd, Triumph und Circusrennen, Mainz Verlag Phllipp von Zabern 1990. Prijs DM 49,80 (circa *f* 65,00), 293 blz.

Beide boeken hebben een aantal dingen gemeen: het zijn fraai uitgevoerde, gebonden en (kleur-)rijk geïllustreerde werken; wetenschappelijk verantwoord en toch populair geschreven.

In beide gevallen wordt ook verwezen naar verdere literatuur. De laatste overeenkomst is, dat paarden een grote rol spelen.
Marcus Junkelmann is eigenlijk archeoloog, vandaar dat zijn uitgangspunt telkens de oude opgedolven, opgetaste of opgerichte schatten der aarde zijn. Hij interpreteert deze in het licht van de verhalende bronnen en van de verschenen literatuur. Zijn eerste werk over de Romeinse legers verscheen in 1986 'Die Legionen des Augustus' over 'der Römische Soldat' en na de infanterie is dus nu de cavalerie aan de beurt.
Nog niet zo lang geleden trok een handvol Duitsers met hun Camarguepaarden in volledig 'tunica' langs de Rijnlimes naar Katwijk. Dit groepje enthousiastelingen werd inderdaad aangevoerd door onze Junkelmann en hoewel hun tempo niet erg hoog was, deed hun komst vrijwel overal stof opwaaien. Het is aardig dat de schrijver alle historische plaatsen bezoekt van de Alpen tot in Schotland - en daarbij de originele middelen gebruikt: in woord en beeld zijn de resultaten ervan te zien. Deel I gaat uitgebreid, zoals de titel aangeeft, over de civiele aspecten. Men denke aan Ben Hur, de blijde intochten van zegevierende keizers, de Romeinse godsdienst, de post- en koeriersdiensten, enzovoorts. De militaire aspecten zijn nog hoofdzakelijk bijzaak. Wiens belangstelling uitsluitend hiernaartoe uitgaat, doet er verstandig aan te wachten op deel II.
Richard Barber en Juliet Barker hebben een leesbaar overzicht over toernooien geschreven. Beide auteurs hebben hun sporen op het terrein van de middeleeuwse ridderschap verdiend. Belangrijk is het feit dat Barker, samen met Maurice Keen een hoofdstuk in het standaardwerk 'Das Ritterliche Turnier im Mittelalter' van Josef Fleckenstein (1985) schreef. Keen gebruikte zijn kennis in zijn 'Chivalry' uit 1984 en Barker de hare in het onderhavige 'Tournaments'. Ik wijs hierop om te verduidelijken dat er weinig nieuws meer onder de zon is. Men moet dit werk dan ook waarderen om zijn overzichtelijkheid en toegankelijkheid. Alleen nieuw is de uitdieping van thema's als: de festiviteiten erom heen ('Pageants'), de speciale bewapening, de spelregels bij tweegevechten en groepsgevechten en de sociale risico's, met name in tijd van oorlog of economische teruggang.
Eén ding is frappant: hoewel in beide boeken West-Europa min of meer centraal staat, komen onze lage landen bij de zee er bekaaid af. Hier waren toch grote Romeinse legerplaatsen en verschillende graven zijn in toernooien om het leven gekomen? Wanneer er meer studies van vaderlandse historici in andere talen dan de onze waren verschenen, zou dit aan de inhoud van beide besproken werken te merken zijn geweest. Helaas, het is niet anders.

Hans Delbrück, Medieval Warfare. (History of the Art of War, vol.III) University of Nebraska Press, Lincoln 1990. Prijs circa *f* 50,00; 712 blz.

Eindelijk is dit standaardwerk (vertaald) in een betaalbare paperback verkrijgbaar: dit geldt niet alleen voor dit deel over de middeleeuwen, maar voor alle vier de delen van de 'Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte'. Deel I gaat over de oudheid; II over de val van het Romeinse Rijk en de Volksverhuizingen en IV over de militaire geschiedenis in de nieuwe tijd. Eigenlijk onvoorstelbaar, dat prof. Delbrück in staat was om ruim 2000 jaar Europese krijgsgeschiedenis op een vrij grondige wijze te verwerken.
'Medieval Warfare' verscheen oorspronkelijk in 1923. Dit is belangrijk, omdat de door Delbrück verwerkte literatuur en bronnenuitgaven gedeeltelijk achterhaald zijn. Ook moet hier worden opgemerkt dat er een aantal slordigheden in de vertaling geslopen zijn (twee voorbeelden: op pagina 437 is het niet M. Van Walderghem, maar M. van Malderghem; op pagina 442 staat dat Oudenarde 25 kilometer 'above' Gent ligt, wat moet zijn 'below'). Ook is het aantal situatiekaartjes gebrekkig. Het boek staat bol van de veldslagen, dus dit zou bij een herdruk eigenlijk wat lezersvriendelijker moeten worden. J.F. Verbruggen vond dit overigens het grootste manco in de aanpak van de schrijver, namelijk dat militaire geschiedenis herleid wordt tot een aaneenschakeling van veldslagen. Terwijl oorlogvoering in de middeleeuwen vaak een langdurige aangelegenheid was . . . Maar Verbruggen heeft gelijk, het zijn hoofdzakelijk de grote veldslagen die aan bod komen. Die tussen de Fransen en Vlamingen rond 1300; de Engelsen en Fransen in de Honderdjarige Oorlog; uit de Kruistochten enzovoorts.
Genoeg kritiek: het is en blijft een indrukwekkend werk, waarin zeer veel bronnenmateriaal op kritische wijze is verwerkt en waarvan herdrukken nog altijd verantwoord blijven.

drs. R.P. de Graaf

Bestuursmededelingen

NOTULEN
van de 25ste algemene ledenvergadering van de Nederlandse vereniging ter beoefening van de militaire historie, gehouden te Soesterberg in het Militaire Luchtvaart Museum op zaterdag, 9 november 1991.

Aanwezig: 57 leden.

1. **Opening:**
De voorzitter, de heer Muller, opent de vijfde lustrumvergadering en heet allen van harte welkom!
Alvorens zijn jaarrede uit te spreken, vraagt hij de vergadering toestemming twee ereleden te benoemen, te weten de heren F.J. van Lier, die reeds vanaf de oprichting bestuurslid is en zeer veel doet voor onze vereniging en drs. B.G.J. Elias, directeur van Museum 'Flehite' te Amersfoort, die het mogelijk heeft gemaakt dat wij gebruik mochten maken van zijn museum voor onze lustrum-tentoonstellingen van 1986 en 1991 en ons verder alle mogelijke steun daarbij gaf.
De vergadering gaat hiermee accoord en de voorzitter reikt de beide heren een oorkonde uit waarin staat, dat zij tot erelid zijn benoemd.
Vervolgens vraagt de secretaris een moment het woord voor een belangrijke mededeling; het 500ste lid is inmiddels ingeschreven! Het is de heer M.L. van der Star uit Amsterdam. Hij kon helaas niet aanwezig zijn, omdat hij vandaag zijn verjaardag viert. Hem wordt een gratis jaarabonnement van onze vereniging aangeboden. Terwijl de secretaris dit heugelijk bericht meldt, worden twee taarten met daarop geschreven '500 leden' de zaal binnengebracht. Na afloop van de vergadering zullen deze taarten worden aangesneden door de heren Muller en Van Lier. De secretaris benadrukt echter dat we niet moeten stoppen met onze ledenwerfactie omdat er altijd aan het eind van een jaar een aantal opzeggingen komt.

De voorzitter stelt vervolgens de bestuursleden voor en spreekt daarna zijn jaarrede uit, die elders in dit blad is opgenomen. De voorzitter vraagt de vergadering goedkeuring om de jaarvergadering in 1992 weer te houden in een andere plaats dan Den Haag en in het najaar. De vergadering gaat accoord.

2. De notulen van de 24ste algemene ledenvergadering als opgenomen in 'Mars et Historia' (25e jrg. nr.1, jan/febr. 1991) worden zonder wijziging bij acclamatie goedgekeurd en vastgesteld.

3. **Mededelingen van de voorzitter:**
De voorzitter ontving hedenmiddag een telefonische gelukwens met ons vijfde lustrum van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard! Applaus van de vergadering volgt op deze mededeling.

4. **Ingekomen stukken:**
De secretaris deelt mee aan onze beschermheer, Z.K.H. Prins Bernhard een telegram te hebben gezonden met de volgende tekst: 'Bestuur en Leden van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de militaire historie in vijfde lustrumvergadering bijeen, betuigen Uwe Koninklijke Hoogheid hun oprechte gevoelens van aanhankelijkheid en trouw.'
Hierop is van Z.K.H. Prins Bernhard een antwoord-telegram ontvangen met de volgende inhoud: 'Mijn dank voor Uw telegram. Van harte gelukgewenst met Uw 25-jarig jubileum. Ik heb veel waardering en respect voor hetgeen 'Mars et Historia' heeft verricht in de afgelopen 25 jaar. Bernhard.'
Wederom langdurig applaus van de vergadering.

5. **Jaarverslag van de secretaris:**
Opgenomen in 'Mars et Historia' (25e jrg nr.4, juli/aug.1991). Het verslag wordt zonder wijzigingen goedgekeurd.

6. **Financieel verslag:**
De penningmeester geeft een toelichting op het financieel verslag dat aan de leden is uitgereikt. Tevens meldt hij, dat de heden gehouden veiling t.b.v. het Diekerhoff-fonds ruim *f* 1400,- en de loterij voor het lustrumfonds ruim *f* 300,- hebben opgebracht. De rekening is met een licht negatief saldo afgesloten o.a. naar aanleiding van de activiteiten rond het lustrum en de ledenwerving.

7. Verslag kascommissie 1990-1991:
De kascommissie bestaande uit mevrouw W.Ph.M. Jansse-Van Gulik en de heren W.H.C. Boon en als reserve J. Bloemendaal, verklaart de tegoeden van de rekeningen gecontroleerd en in orde bevonden te hebben. Zij complimenteert de penningmeester met zijn nauwkeurig en ordelijk beheer van de gelden en stelt voor de penningmeester, drs. J.A. Bom, décharge te verlenen.
De vergadering déchargeert de penningmeester en de voorzitter dankt de heer Bom voor zijn inzet en de kascommissie voor haar werkzaamheden.

8. Benoeming kascommissie 1991-1992:
De heren W.H.C. Boon, J. Bloemendaal en drs. J. Nuis (als reserve) stellen zich beschikbaar.

9. Stichting Diekerhoff-fonds:
De voorzitter geeft, speciaal voor de nieuwe leden een korte uiteenzetting van de oorsprong van de naam en de doelstellingen van de Stichting. Hij dankt vervolgens de heer Van Lier voor het enthousiast leiden van de veiling en allen die weer voorwerpen ten verkoop hebben ingebracht.

10. 'Mars et Historia':
De voorzitter dankt de redactiecommissie voor de geweldige inzet voor ons blad. Dit jaar hadden we nogal veel tegenslag waardoor sommige nummers wat laat uitkwamen. Het lustrumnummer is een groot succes, het is een prachtig boek geworden.
De voorzitter van de redactiecommissie, de heer Van den Berg vraagt het woord voor ons lid, de heer De Zeeuw.
De heer De Zeeuw legt uit, dat er via de defensiebegroting geld is gevonden voor éénmalige donatie om het lustrumboek te laten drukken. De leden krijgen het boek gratis in plaats van nunmer 5 van 'Mars et Historia'. Eventueel overgebleven exemplaren mogen t.b.v. het Diekerhoff-fonds verkocht worden. Vervolgens reikt de heer De Zeeuw het eerste volledige lustrumnummer uit aan de voorzitter. De voorzitter dankt de heer De Zeeuw hartelijk voor zijn steun! Verder dankt hij de redactiecommissie van het lustrumnummer en de auteurs.

11. Vijfde lustrum:
Hierover is al heel veel gezegd. De tentoonstelling was een groot succes. Hoewel leden gratis toegang hadden was helaas de belangstelling van hen niet overweldigend.

12. Bestuursmutaties:
Aan de beurt van aftreden zijn mevrouw P.H.Th. Dumon en de heer H.F. Fabri. Beiden stellen zich herkiesbaar. Er zijn geen namen van tegenkandidaten binnengekomen, zodat beide leden herkozen worden.
Omdat de voorzitter de 70-jarige leeftijd heeft bereikt moet hij volgens de statuten aftreden.
Hij overhandigt de voorzittershamer aan de heer mr. C.J.H. Kramers. Hij dankt het bestuur voor de medewerking en de kameraadschap. Hij wenst de nieuwe voorzitter geluk om met dit goed ingewerkte team verder te gaan. Hij hoopt, dat de heer Kramers een even plezierige tijd in het bestuur zal hebben als hij heeft gehad.
Vervolgens vraagt de vice-voorzitter, de heer Van Lier, de vergadering toestemming het erelidmaatschap aan de zojuist afgetreden voorzitter te verlenen. De heer Muller was 25 jaar lid waarvan 15 jaar in het bestuur actief; eerst als secretaris vanaf 1976, vervolgens vice-voorzitter vanaf 1983 en voorzitter vanaf 1984.
De vice-voorzitter houdt een toespraakje en overhandigt de oorkonde behorend bij het erelidmaatschap aan de heer Muller. Als dank voor al hetgeen hij gedaan heeft, voor zijn daadkracht en zijn stuwkracht, wordt hem eveneens een aquarel van een Marechaussee-officier van vóór 1940, vervaardigd door de heer Peter de Haas, aangeboden.
De nieuwe voorzitter, de heer Kramers dankt de oud- voorzitter, bestuur en leden voor het in hem gestelde vertrouwen. Hij hoopt de verwachtingen niet teleur te stellen.

13. Rondvraag:
De heer Bom deelt mee, dat de heer Albarda en hij een overzicht hebben samengesteld van de gedenktekens en monumenten met betrekking tot de Nederlandse krijgsmacht van 1815 tot heden. Dank zij de zeer gewaardeerde hulp van ons lid, de heer H.G. Meijer, werd een aantal exemplaren vervaardigd, die na afloop van de vergadering aan de aanwe-

zigen zullen worden uitgereikt met het verzoek eventuele aanvullingen en/of wijzigingen aan de samenstellers door te geven, opdat daarvan gebruik gemaakt kan worden bij een definitieve uitgave.
De monumenten zijn onderverdeeld naar vindplaats en naar krijgsmachtonderdeel.

14. Sluiting:
Niets meer aan de orde zijnde sluit de voorzitter de vergadering met dank aan de leden voor hun komst, hun inbreng en hun positieve opstelling. Tevens dank aan de directeur van het museum voor de gastvrijheid en aan allen, die zich hebben ingespannen om deze dag tot een succes te maken!

P.H.Th. Dumon, secretaris

H. Muller.

JAARREDE
van de voorzitter gehouden op de Algemene Ledenvergadering van 9 november 1991 te Soesterberg

Van harte heet ik u welkom op deze 25ste algemene ledenvergadering in het Militaire Luchtvaartmuseum.
25ste ledenvergadering, 5de lustrum, een evenement waaraan het gehele jaar aandacht is geschonken en waarvan wij iets feestelijks hebben willen maken.

Heel blij ben ik met uw besluit het erelidmaatschap van de vereniging te verlenen aan de heren Van Lier en Elias. De heer Van Lier is degene die destijds, 25 jaar geleden, het initiatief tot de oprichting van onze vereniging heeft genomen en daaraan heel veel werk heeft verricht. Vervolgens is hij al die tijd actief bestuurslid geweest, eerst als secretaris en daarna als vice-voorzitter. En wat is 'Mars et Historia' zonder zijn 'Militariade'?
De heer Elias, directeur van het Museum Flehite te Amersfoort, heeft nu voor de derde maal geheel belangeloos een bijzonder interessante en heel fraaie lustrumtentoonstelling verzorgd. Het zijn drie tentoonstellingen geweest die de toets van elke kritiek glansrijk konden doorstaan. Zij hebben bijgedragen tot een ruime landelijke bekendheid van de vereniging.
Het derde lustrum in 1981 werd gemarkeerd door de tentoonstelling 'Van soldatenmoed tot verzamelgoed', topstukken uit de collecties van onze leden. Het vierde lustrum kreeg gestalte in de unieke Hoynck van Papendrecht-tentoonstelling en nu dus 'Burgers in 't geweer'. Een goed gedocumenteerd en door fraaie voorwerpen verlucht overzicht van de Schutterij in de 19de eeuw.

Helaas is het ook in dit feestelijke jaar mijn droeve plicht u te doen weten wie van onze leden wij door de dood zullen moeten missen. De heren C.H. Cornegoor, W. van Genderen, C.H. Kuiper en H.E. Tessers.
Ik verzoek u op te staan en hen enige ogenblikken in stilte te gedenken. Mogen zij rusten in vrede.

Zoals u allen in 'Mars et Historia' hebt kunnen lezen zal ik straks als bestuurslid aftreden en mijn functie van voorzitter overdragen aan de heer Kramers. De statuten schrijven voor dat bestuursleden in het jaar dat zij 70 zijn geworden op de algemene ledenvergadering dienen af te treden, of zoals het er letterlijk staat 'te defungeren'.
De heer Kramers kent u inmiddels allemaal goed als bestuurslid en trouwe bezoeker van onze activiteiten, terwijl er nauwelijks een aflevering van 'Mars et Historia' uitkomt zonder een interessante bijdrage van zijn hand.

Ik zal mij nu dus beperken tot een terugblik en de toekomst overlaten aan zijn bekwame handen.
15 Jaar heb ik met veel plezier deel uitgemaakt van het bestuur, eerst als secretaris en daarna als voorzitter. Ik heb mogen meema-

ken hoe dankzij uw aller steun onze vereniging groeide naar 500 leden en hoe wij een ruime bekendheid hebben gekregen in binnen- en buitenland als een instituut waarin veel kennis op militair historisch gebied verenigd is. Nooit komt het voor dat vragen onbeantwoord blijven. Hiervoor dank ik onze vele deskundige leden, in het bijzonder de afdelingscorrespondenten. Deze 15 zo voorspoedige jaren hebben hun hoogtepunt gevonden in dit lustrumjaar. Het begon al met de succesvolle excursie naar het 'Fort aan den Hoek van Holland', vervolgens de traditionele filmdag maar toen werd ons helaas een teleurstelling niet bespaard doordat de excursie naar Bourtange wegens gebrek aan belangstelling niet door ging. Misschien te hoog gegrepen en te kostbaar? Toch mijn dank aan de heer Van den Berg voor het vele en tijdrovende voorbereidende werk, dat hij daaraan heeft gehad. De lustrumtentoonstelling 'Burgers in 't geweer' is een hoogtepunt geworden. Niet alleen een mooie en goed opgezette expositie met veel unieke voorwerpen maar ook een interessante en vooral leerzame tentoonstelling.

Onze vereniging is groot geworden en is zo succesvol geweest door de steun en inzet van veel van onze leden. De een door zijn trouwe aanwezigheid bij onze activiteiten, de ander door actieve inzet, dikwijls ten koste van veel vrije tijd. Niemand zal het verbazen als ik, zonder anderen te kort te doen, de naam noem van onze 'Koos van den Berg': organisator, ritselaar, vader van ons visitekaartje 'Mars et Historia' en goede vriend. Ik geloof dat ik in hem al onze actieve medewerkers, met de nadruk op het woord 'werkers', kan loven. Natuurlijk wat zouden wij moeten doen zonder de heren Bloemendaal en zoon, Kamps, Boon van de enveloppen, Zijderveld van de lustrumtentoonstelling en alle leden van de lustrumcommissie en de redactiecommissie van het lustrumnummer, welk nummer u vandaag hebt gezien en wat gerust een 'top nummer' mag worden genoemd. Ik dank hen allen. Ik weet dat ik niet volledig ben en dat ik ook niet volledig kan zijn met zoveel actieve medewerkers. Hartelijk dank aan u allen.

De directeur van dit interessante museum dank ik voor de ook dit jaar weer verleende gastvrijheid. Elk jaar is het weer een genoegen hier bijeen te komen. De organisatoren van deze goed verzorgde dag dank ik voor hetgeen ze hebben gedaan om mij een prettige bijeenkomst te bezorgen.
Tenslotte dank ik u voor uw aandacht en wens u nog een heel prettige vergadering.

Over en van de redactiecommissie

OVER . . .
In de column van de voorzitter hebt u gelezen dat de periodiciteit van verschijnen van Mars et Historia is gewijzigd. Om aan deze gewijzigde situatie het hoofd te kunnen bieden is ook de samenstelling van de redactiecommissie gewijzigd. Tot voor kort maakte ons bestuurslid Van Popta deel uit van de commissie. De redactiecommissie vergaderde periodiek, in de avonduren. Ik mag wel zeggen tot in de kleine uurtjes! De heer Van Popta was de enige in ons midden die de volgende dag weer topfit bij zijn werkgever werd verwacht. Dit nu werd hem bij het klimmen der jaren en na zijn redactioneel werk enige jaren nauwgezet te hebben verricht, teveel. Onder dankzegging van de voorzitter trad hij begin van dit jaar af. De redactiecommissie is inmiddels versterkt met ons erelid en voormalig voorzitter de heer Muller. Ook het bestuurslid Engelman trad tot de commissie toe. Een redactiecommissie bestaande uit drie gepensioneerden en één actief dienende; meer een redactieraad! Vergaderen kan nu ook tijdens de daguren en dat gaan we dan ook doen. Maar er moet wel iets zijn om over te vergaderen en daar gaat het volgende stukje over.

VAN . . .
Een verenigingsblad als het onze is een blad voor en door leden. Gelukkig leeft bij onze leden niet de veronderstelling dat de redactiecommissie het blad maar zelf moet volschrijven. Maar toch . . . de kopij raakt op! Er zijn in de vereniging heel wat leden die boeiend over een facet van de geschiedenis kunnen spreken. Je gedachten op papier zetten en daarna nog publiceren ook, is toch iets heel anders menen zij. Wist u dat in het jubileumnummer een tweetal artikelen staan van leden die nog niet eerder hadden gepubliceerd? De commissie heeft natuurlijk tot taak kwaliteitsbewaking. Een vaak gehoord excuus om niet te schrijven, is de stelling dat een artikel in Mars 'diepgang' moet hebben. In de ogen van de commissie is diepgang niet een niveau dat alleen maar door geroutineerde schrijvers of wetenschappers wordt gehaald. Is het artikel in het jubileumnummer over de Garde niet een leuk, onderhoudend artikel? De commissie waakt niet alleen over het niveau van de artikelen, ook over de originaliteit. Artikelen die eerder in andere bladen zijn gepubliceerd moeten wel, voor de leden, van uitzonderlijk belang zijn om te

worden opgenomen. Kortom . . . de kopij raakt op. De redactiecommissie zit klaar om aan de slag te gaan. Geen basis voor een goed huwelijk! Dus roept het bestuur u op de pen (weer) te pakken. Uw bijdrage(n) kunt u opsturen - denkt u aan de illustraties? - naar de voorzitter van de redactiecommissie, de heer Van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL te Gouda.

H.F. Fabri

FILMDAG 'MARS ET HISTORIA'

De Filmdag 1992 vindt plaats op zaterdag 28 maart a.s. in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg. Het tijdstip van aanvang is 10.00 uur. Het programma luidt als volgt:

10.30-12.30 uur: Lezing over 75-jaar Marineluchtvaartdienst door Commandeur-vlieger b.d. H.J.E. van der Kop.
13.00-14.00 uur: Pauze / Voor alle deelnemers wordt een eenvoudige lunch opgevoerd.
14.00-16.00 uur: Filmvertoning ingeleid door J.A.H. Engelman, Er worden films vertoond over verschillende aspecten t.a.v. 75-jaar Marineluchtvaartdienst.
16.30 uur: Einde filmdag.

De aan de filmdag verbonden kosten bedragen *f* 7,50 per deelnemer.
Vergeet uw legitimatie niet.

AANMELDINGSFORMULIER

voor deelname aan de Filmdag Mars et Historia te Soesterberg op zaterdag 28 maart 1992

Ondergetekende: .....

Adres/postcode/woonplaats: .....

.....

neemt deel aan de filmdag Mars et Historia te Soesterberg op zaterdag 28 maart 1992 en brengt. . . . introducé(e)(s) mee, Het voor deelname verschuldigde bedrag ad *f* 7,50 per deelnemer is inmiddels overgemaakt naar postgiro 681539 t.n.v, J. van den Berg, Gouda onder vermelding 'Filmdag Mars'.

Namen introducé(e)(s): .....

.....

.....

Te ..... d.d. 1992

Ondertekening:

.....

Vóór 20 maart a.s, opsturen naar J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL GOUDA.

6de Opgave van wijziging en aanvulling op de ledenlijst van november 1990:

Nieuwe leden:

Aalbersberg J.P., Rustenburgerplantsoen 26, 4337 VP Middelburg 15, 20

Grinsven R.J.E.M. van, Heer en Beekstraat 36, 5242 AD Rosmalen 5, 11, X

Hertog Dr. H. den, Vossenlaan 199, 6531 SJ Nijmegen 11, 14, 20 en mil. gnsk. X

Hoek F.M. van, Amstellaan 13, 5691 HC Son 1 ('40-heden) en 11 (Market Garden)

Hof L.L.Th. van 't, Vronkenlaan 34, 2352 EP Leiderdorp 19

Jobse L.L.P.D., Wilderen 220, 4817 VJ Breda, 11 (slag om Engel. en slag bij Arnhem) X

Jongepier H.F., Jac. Bremerstraat 25, 8561 CJ Balk 11, 19 (luchtoorl. boven Europa)

Kabbedijk H.H., Leo Gestelstraat 20, 6717 RJ Ede 20 X

Karreman Drs. H., Rochussenstraat 39 B, 3015 EB Rotterdam 1 (19e eeuw), 3

Katsma B., De Wygeast 7, 9294 KN Oudwoude (Aldwâld) 1, 4, 5

Katwijk W.L., Van Galenlaan 1, 6881 EV Velp, 7 (inzet ballonnen, luchtschepen, beeldende kunst, ethiek en krijgsk. mil. rol i.d. kol.) X

Lynden F.W.B. Mr. Baron van, Slotlaan 37, 3062 PL Rotterdam 1 (Cavalerie), 3 en 4

Mathon C.A.J., Ulvenhoutselaan 17 app. 5, 4835 MA Breda algemeen

Mirandolle J.F.Th., Bokrijkstraat 20, 5628 PN Eindhoven 1, 2 (Nat. Res., Vrijw. Landstorm), 12, alg. en Brit. Army X

Nederlof E.R.J., Marconistraat 55, 2562 JB 's-Gravenhage algemeen

Oortman Gerlings ing. H.C., Slangenweg 17, 1251 RT Laren algemeen

Reenen H.N. van, Huis te Landelaan 436, 2283 VH Rijswijk 19 (mil. vliegvelden '40-'45) en alg.

Sangers C., Jachtlaan 210, 7312 CL Apeldoorn algemeen

Thissen J., Richterdael 12, 6045 DG Roermond 1, 4, 5 en mil. inl. diensten X

Thomas J.M.A., Jul. van Stolberglaan 27, 6961 GC Eerbeek 1 (Cavalerie), 3 en mil. musea

Tjiam Dr. K.H., Heemskerkstraat 38, 2613 AL Delft 4 X

Vegter J.J., Vornkenstraat 18, 8022 RT Zwolle 1 en 2

Overleden:

Mr. C.L. Doorman, A. Schefferstraat 131, 2597 VR 's-Gravenhage

Mr. L F. de Groot, Gedempte Gracht 509, 2512 AM 's-Gravenhage

Adreswijzigingen:

Arens J.H., Zwartebessestraat 11, 4413 DJ Krabbendijke

Dunnen W. den (afd. corr. nr. 18), Laurens Reaelstraat 32, 2595 XM 's-Gravenhage, tel.: 070-3814892

Lancker A.F. (afd. corr. nr. 8), De Akker 21, 1611 JM Bovenkarspel, tel.: 02285-18968

Landheer J.E., Bergweg 5, 3941 RA Doorn

Stuit B.E. (afd. corr. nr. 15), NL UNMO UNAVEM II, UNDP LUANDA (Angola) p/a Palais des Nations, 8-14, Avenue de la Paix, LH-1211 Genève - Zwitserland (na 10 juni 1992 weer op het oude adres in Den Helder).

Tjaarda M., Kastanjelaan Oost 30, 6741 DT Lunteren

Meerwijk M., Verdistraat 164, 3752 WT Bunschoten

Ver. OO Gnsk. Troepen p/a Adj. M. Koelen, Schoolcie, bur. VV/OO, postbus 1011 Kpl. Van Oudheusdenkazerne, 1201 DA Hilversum

Wijziging op de 5de opgave:

Ziekemeijer moet zijn Ziekemeijjer

Opgezegd:

Banning L.A.M. van, Rechterenstraat 29, 4934 LT Breda

Bisschop H.E., Van der Heimtraat 37, 2582 RX 's-Gravenhage

Breuker A.F., Radstakeweg 2, 7412 XT Deventer

Doornebal P.J., Raaphorstlaan 25, fl. 28, 2245 BH Wassenaar

Egter van Wissekerke, A.J.T.M., Lingenskamp 34, 1251 JK Laren

Jonkmans U.H.R., Ericalaan 29 b, 2555 LD 's-Gravenhage

King R.J. Jr., Van Herwijnenplantsoen 270, 3421 VS Nieuwegein

Molengraaf G.J.A. van de, Biesboslaan 4, 5628 AA Eindhoven

Olij R.P., Liesbos 427, 2134 SL Hoofddorp

Pompe J.C.G., St. Jozefstraat te Tilburg (vh. Heuvelstraat 64, 5038 AG Tilburg)

Schep Ir. M.T.A., Middenmolenlaan 145, 2807 EV Gouda

Zaagman M.K. (afd. corr. nr. 9), Ds. Van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk

Ross D.C.H., Dijkcentrum 121, 4706 LC Roosendaal

Aantal leden op 1 december 1991		506
Nieuwe leden		22
		528
Overleden	2	
Opgezegd	13	
		15
Aantal leden op 1 maart 1992		513

Opsporing verzocht:
Wie weet de nieuwe adressen van:

W.H.R. Luksenburg, Uilenstede 208-1450, 1183 AP Amstelveen
P.J. O'Kon, NAPO 897, 3509 VP Utrecht station
J.A.M. Peeters, Postbus 8215, 3503 RE Utrecht

PLATTEGROND

KOLONEL PALMKAZERNE

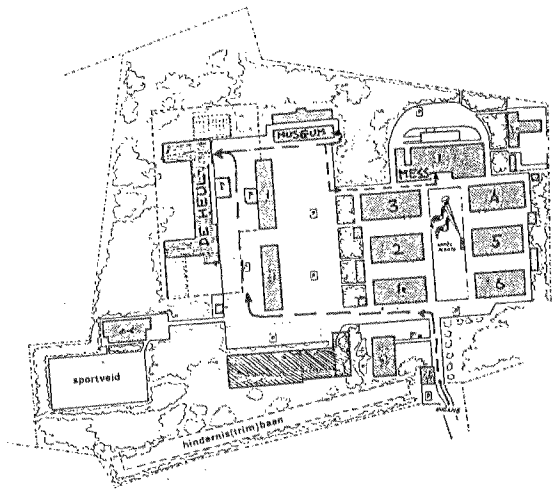

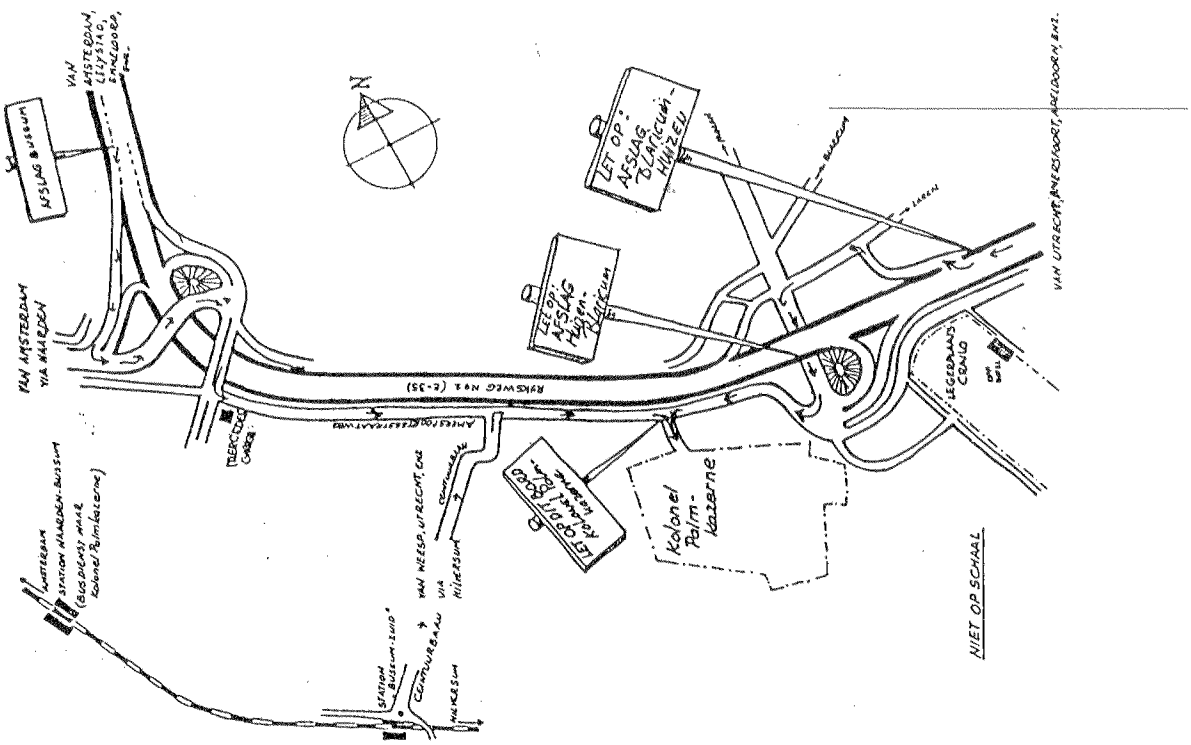

VOORJAARSEXCURSIE 1992

De voorjaarsexcursie vindt dit jaar plaats op woensdag 18 maart en bevat een bezoek aan de recentelijk heringerichte Historische Verzameling Intendance in de Kolonel Palmkazerne te Bussum en een bezoek aan de Historische Verzameling Militair Geneeskundige Dienst in de Korporaal van Oudheusdenkazerne te Hilversum.
De kosten voor deelname inclusief de lunch bedraagt *f* 15,- per persoon.

Programma

10.00-10.30 uur: Verzamelen in de OFF/OO-Cant. 'de Heul' in de Kolonel Palmkazerne, Amersfoortse straatweg 85a te Bussum (zie routeschets), gebruik kopje koffie.
10.30-12.00 uur: Rondgang Historische Verzameling Intendance.
12.00-12.45 uur: Gelegenheid tot het drinken van een aperitief in de OFF/OO-cantine 'De Heul'.
12.45-13.30 uur: Gezamenlijke lunch in de OFF/OO-mess Kolonel Palmkazerne.
13.30-14.00 uur: Verplaatsing met eigen vervoer naar de Korporaal Van Oudheusdenkazerne, Noodweg 37 Hilversum.
14.00-15.00 uur: Rondgang Historische Verzameling Militair Geneeskundige Dienst.
15.00-15.30 uur: Gelegenheid tot het drinken van een verfrissing, waarna einde excursie.

Het maximaal aantal bezoekers, waarbij de volgorde van aanmelding geldt, bedraagt 40 personen. De Kolonel Palmkazerne is met openbaar vervoer bereikbaar met buslijn 133 van het NS-station Naarden-Bussum, of met buslijn 135 van het NS-station Bussum-Zuid. De Korporaal Van Oudheusdenkazerne is niet binnen de beschikbare tijd met openbaar vervoer te bereiken. Autobezoekers worden verzocht de openbaar vervoerbezoekers om 13.30 uur een lift aan te bieden van Bussum naar Hilversum.

AANMELDINGSFORMULIER

voor deelname aan de Voorjaarsexcursie naar Bussum en Hilversum

Ondergetekende: .....

Adres: .....

Postcode/Woonplaats: .....

Telefoon: .....

zal deelnemen aan de excursie naar Bussum en Hilversum.

Hij/zij brengt .... introducé(e)s mee.

Het voor deelname aan de excursie (inclusief de lunch) verschuldigde bedrag ad *f* 15,- per deelnemer is inmiddels overgemaakt naar rek.nr. 441199933 AMRO/ABN-Bussum (postgiro bank 32750) t.n.v. B.C. Cats, Bussum, onder vermelding van 'Excursie Bussum/Hilversum'.

Te ..... d.d. 1992

Ondertekening:

.....

Vóór 16 maart a.s. opsturen naar B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum.
(Indien u ons mooie blad niet wilt beschadigen, gebruik dan een briefkaart.)

Woensdag 20 mei 1992: THEMADAG MARINIERS

Op woensdag 20 mei 1992 is er een themadag Mariniers in de Van Ghentkazerne en in het Mariniersmuseum te Rotterdam. In de Van Ghentzaal van de Van Ghentkazerne worden twee lezingen gehouden. De directeur van het Mariniersmuseum en bestuurslid van onze vereniging C.B. Nicolas spreekt over de mariniers en Rotterdam door de eeuwen heen, terwijl de tweede voordracht over een actueel onderwerp zal gaan. Na de nassimaaltijd gaan we naar het museum voor het bezichtigen van de collectie en het vertonen van (oude) films.

ATTENTIE:
1. Opgave van namen van eventuele introducé(e)s noodzakelijk.
2. **Alle** deelnemers, dus ook de introducé(e)s, dienen zich bij de ingang van de kazerne te legitimeren d.m.v. paspoort, rijbewijs e.d.
3. U ontvangt een bevestiging van uw aanmelding, die u bij de ingang van de kazerne dient te tonen.
4. Deelname maximaal 60 personen.

Van Ghentkazerne, Toepad, Rotterdam, 010-4539911 (Vanaf de noordelijk van de Van Brienenoordbrug gelegen rotonde Kralingse plein richting Centrum rijden; **direct** na rotonde borden met aanduiding Van Ghentkazerne volgen).
Mariniersmuseum, Maaskade 119, Noordereiland, 010-4147505.

PROGRAMMA

10.00-10.15 uur	: Aankomst in Van Ghentkazerne
10.30 uur	: Lezingen
12.30 uur	: Aperitief
13.00 uur	: Nassimaaltijd
14.00 uur	: Naar Mariniersmuseum
14.30 uur	: Bezichtigen museum en vertonen van (oude) films.

AANMELDINGSFORMULIER

voor deelname aan Themadag Mariniers in Rotterdam op woensdag 20 mei 1992

Ondergetekende: .....

Adres/postcode/woonplaats: .....

..... Telefoonnummer: 0 .....
neemt deel aan themadag mariniers in Rotterdam op woensdag
20 mei 1992 en brengt .... introducé(e)s mee. Het voor deelname verschuldigde bedrag ad *f* 15,- per deelnemer is inmiddels overgemaakt naar postgiro 564372 van J. Nuis, Naarden onder vermelding 'Rotterdam 20 mei 1992'.
Namen introducé(e)s: .....

.....

Te .....

d.d. 1992

Ondertekening:

.....

ATTENTIE: *Dit aanmeldingsformulier of brief(kaart) met alle gevraagde gegevens* **uiterlijk 6 mei a.s.** zenden naar J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden.

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres:
Oostzeedijk beneden 231 A
3061 VW Rotterdam.
Geopend: vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-4140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL